SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

Konštantín Filozof — učiteľ slovienskeho národa. E. Pauliny ■ I. Kotulič, Výskum dejín slovenského jazyka za uplynulé polstoročie

DISKUSIE

J. Stanislav, O slovenčine vo vydavateľskej praxi (dokončenie) ■ J. Doruľa, Metamorfózy predbernolákovskej slovenčiny ■ J. Rybák, Opozícia príčinných spojok *lebo, že* ■ V. Uhlár, Tri liptovské miestne názvy ■ P. Ondrus, Nezhodný prívlastok v nominatíve ■ J. Škultéty, K problematike hispanizmov v slovenčine

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1968. J. Horecký ■ Rozhlas a slovenčina. L. Dvonč ■ W. Dressler, Studien zur verbalen Pluralität. M. Ivanová-Šalingová ■ Šachová terminológia. L. Dvonč ■ Travaux linguistiques de Prague. (Études structurales dédiées au VI[e] congrès des slavistes.) Š. Peciar

ROZLIČNOSTI

4 | 34 | 1969

VYDAVATEĽSTVO

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.
VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.
REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., doc. PhDr. Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., PhDr. Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Konštantín Filozof — učiteľ slovienskeho národa. E. Pauliny 193
I. Kotulič, Výskum dejín slovenského jazyka za uplynulé polstoročie 197

DISKUSIE

J. Stanislav, O slovenčine vo vydavateľskej praxi (dokončenie) 210
J. Doruľa, Metamorfózy predbernolákovskej slovenčiny 214
J. Rybák, Opozícia príčinných spojok *lebo, že* 220
V. Uhlár, Tri liptovské miestne názvy . . 226
P. Ondrus, Nezhodný prívlastok v nominatíve 233
J. Škultéty, K problematike hispanizmov v slovenčine 236

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1968. J. Horecký . 240
Rozhlas a slovenčina. L. Dvonč 243
W. Dressler, Studien zur verbalen Pluralität. M. Ivanová-Šalingová 245
Šachová terminológia. L. Dvonč 247
Travaux linguistiques de Prague. (Études structurales dédiées au VI[e] congrès des slavistes.) Š. Peciar 251

ROZLIČNOSTI

Srdečný pozdrav, ale *srdcový infarkt.* Š. Peciar 253
Čechy — Česko. L. Dvonč 254
Kodaň — Kopenhagen. L. Dvonč 256

Vážený súdruh, vážená súdružka,

dovoľujeme si Vás znovu upozorniť, na maximálne rozsahy príspevkov v Slovenskej reči, stanovené redakčnou radou Slovenskej reči:

články — 12 strán (spolu s poznámkovým aparátom; 1 strana = 30 strojom písaných riadkov, v jednom riadku 60 úderov včítane medzier a interpunkčných znamienok, normálny typ písma, nie perličkový);

príspevky v rubrike Diskusie do 10 strán;

recenzie a správy v rubrike Správy a posudky do 8 strán;

príspevky v rubrike Rozličnosti do 3 strán.

Príspevky, ktoré prekračujú stanovený rozsah, redakcia nemôže prijať. Redakcia si vyhradzuje právo meniť rozsah rukopisu (po dohode s autorom) a urobiť v ňom potrebné redakčné úpravy.

Redakcia SR

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK 34 — 1969
ČÍSLO 4

KONŠTANTÍN FILOZOF — UČITEĽ SLOVIENSKEHO NÁRODA

Vážené slávnostné zhromaždenie!

Keď práve pred 1100 rokmi umieral sv. Cyril, povedal svojmu bratovi Metodovi — dovoľte, aby som citoval celý úryvok zo Života Metodovho, vzácneho to prameňa 9. storočia:

„Po dňoch však mnohých Filozof na posledný súd idúc, riekol k Metodovi, bratovi svojmu: Hľa, brat, boli sme obaja záprahom, čo ťahal jednu brázdu. Ja na oranici padám, deň svoj skončiac. Ale ty Horu ľúbiš veľmi; jednako neopúšťaj pre Horu učenia svojho, lebo čím môžeš skôr spasený byť?"

Horou, ktorá sa tu spomína, je kláštor na maloázijskom Olympe, kde bol predtým Metod opátom a kam sa chcel vrátiť po skončení svojho poslania na Veľkej Morave.

Ukazuje sa z tohto citátu, že keď roku 863 vyslal byzantský cisár Michal na Veľkú Moravu Konštantína a Metoda, vyslal ich na krátkodobú misiu. Veď po 40-tich mesiacoch vyučili učeníkov, išli ich dať vysvätiť a chceli sa vrátiť domov. Ale vtedy sa ukázalo, že ich poslanie treba rozšíriť. Pápežská kúria, ktorá už vtedy začínala boj o moc nad západným svetom, vítala skutočnosť, že na Veľkej Morave sa ukazuje možnosť založiť novú cirkevnú provinciu, ktorá podlieha priamo pápežskej kúrii, je nezávislá od nemeckých cisárov. Preto obnovila dávnu diecézu sriemsku ako arcibiskupstvo panónsko-moravské a Metoda určila za jeho arcibiskupa. Konštantín roku 869 umiera, ale Metod ostáva na svojom mieste až do svojej smrti r. 885. Veľká Morava sa stala pre oboch životným údelom. Tam zavŕšili svoju celoživotnú prácu.

Panovala a ešte je dosť rozšírená taká tradičná predstava, že Konštantín a Metod k nám prišli ako misionári do nepokrstenej krajiny hlásať kresťanstvo. Ale ako ukazujú novšie výskumy, podstatou misie Konštantína a Metoda na Veľkej Morave nebolo misionárske hlásanie kresťanstva, veď kresťanstvo bolo u nás známe a rozšírené možno už sto rokov pred ich príchodom. Podstatou ich práce u nás bolo zavedenie civilného právneho poriadku, obvyklého v kresťanských krajinách. Taký význam mala žiadosť Rastislavovho posolstva k cisárovi Michalovi, ktoré v Živote Metodovom

hovorí: „Pošli nám takého muža, ktorý nám zavedie všeobecnú spravodlivosť." Slovo *pravda*, ktoré sa tu používa, má tu význam „spravodlivosť, právny poriadok, súdny poriadok, súdne rozhodnutie". Tento význam malo slovo *pravda* u nás ešte dlho v stredoveku. Podľa Života Konštantínovho Rastislavovo posolstvo hovorí cisárovi Michalovi: „Lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychodí." Ako sa ukazuje, tým dobrým zákonom bola Ekloga, byzantský zákonník z r. 740, ktorého časť preložili obaja bratia do staroslovienčiny. Zachovala sa pod menom „Zákon súdny ľuďom". Tento zákonník slúžil ako príručka pre potreby kanonických súdov vo veciach laických. S menom oboch bratov sú spojené preklady ešte ďalších juristických spisov. Aj v Pochvalných slovách, zložených na počesť Cyrila a Metoda, často sa spomína ich činnosť v oblasti civilného zákonodarstva.

Zákonodarná činnosť Konštantína a Metoda na Veľkej Morave a v súvislosti s ňou aj výchova domáceho kňazstva bola veľmi dôležitá pre zabezpečenie politickej nezávislosti ríše, o ktorú sa Rastislav usiloval. Základného významu pre politickú nezávislosť Veľkej Moravy bolo aj vysvätenie Metoda za arcibiskupa. Rastislav teda zavolaním misie Konštantína a Metoda sledoval cieľ vylúčiť starší vplyv bavorských biskupov, ktorí zároveň so šírením kresťanskej viery sledovali aj napomáhanie mocenských záujmov franských cisárov. Ale cirkevné osamostatnenie malo podporovať nielen nezávislosť, ale malo mať účasť aj na mocenskom raste Veľkomoravskej ríše. Tieto zámery boli jasné aj bavorskej cirkevnej hierarchii, preto jej pomer k cyrilometodejskej misii bol od samého začiatku jednoznačne nepriateľský.

Druhý bod, na ktorom sa zrazili Konštantín a Metod so západným kňazstvom, bola otázka liturgického jazyka. Ako liturgický jazyk zaviedli staroslovienčinu, ktorá svojím základom bola macedónskym nárečím z okolia Solúna. Ale staroslovienčina na Veľkej Morave veľmi rýchlo prijímala prvky nášho jazyka a stávala sa tak domácim spisovným jazykom. Svedčí o tom výrazne naša najstaršia staroslovienska pamiatka, Kyjevské listy. Slúžiť liturgiu v Byzancii domácim jazykom bola dosť bežná vec, ale na Západe mala v tejto oblasti monopolné postavenie latinčina. Okrem toho sa zavedením staroslovienčiny ako liturgického jazyka eliminovala pôsobnosť franského duchovenstva na našom území. Nie teda div, že proti „barbarskému" liturgickému jazyku boli neustále útoky. Ale Konštantín túto pozíciu tvrdo a úspešne bránil. Ešte keď bol na Veľkej Morave, „boril sa s nimi ako Dávid s inoplemenníkmi, slovami Písma ich premohol a nazval ich trojjazyčníkmi a pilátnikmi, lebo Pilát tak písal v nápise kríža Pánovho". Tak sa o tom píše v jeho Živote. Keď sa zasa zastavili na svojej ceste do Ríma v Benátkach, „znovu sa zhromaždili proti nemu latinskí biskupi a kňazi i mnísi ako havrani proti sokolovi a vyzdvihli troj-

jazyčný blud", hovorí sa na inom mieste v jeho Živote. Ba aj v kánone k sv. Dimitrovi Solúnskemu, patrónovi ich rodného mesta, s ťažkou nostalgiou prosí:

„Zhliadni, blažený, ochráň dnes svoje vojvodstvo, lesť pošliap trojjazyčníkov, dôstojne nás ochraňuj medzi barbarmi, svätý, veď sme z tvojej domoviny..."

Misia Konštantína a Metoda bola teda ťažká. Zvládli ju len s veľkým vypätím síl a vďaka svojej húževnatosti a pracovitosti. A vďaka genialite Konštantína Filozofa. Je až dojemné, ako ani závej 1100 rokov nevládal prikryť úctu a obdiv, ktorú preukazovali učeníci a spolupracovníci svojmu učiteľovi. Napr. sv. Kliment Ochridský — pamäť 1050-teho výročia jeho smrti sme si uctili pred troma rokmi na Ochride — vo svojej Pochvale sv. Cyrilovi, ktorú napísal rok po Cyrilovej smrti, hovorí:

„Ak by sme spočítali i jeho námahy i chodenie, nemožno už nikomu podobnú pochvalu priložiť. Lebo ak aj naposledy zažiaril, všetkých prevýšil, ako i dennica naposled vychodiaca svetlosťou svojou všetok chór hviezdny ožiaruje, slnečnými žiarami svetla sa prejavujúc, tak i tento preblažený otec a učiteľ národa nášho, viac ako slnko trojičnými žiarami sa skvejúc, zjavne osvietil bezčíselný národ v tme nevedenia ležiaci. Ktoré miesto sa ukrylo, ktoré neosvietil stopami svojimi? Alebo aké umenie utajilo sa pred blaženou jeho dušou? Lebo všetkým národom skryté tajnosti v dôkladných slovách rozumne vypovediac, riekol tomuto písmenami, tomuto učením." Atď.

Alebo sv. Naum, iný Konštantínov žiak (spočíva tiež pri Ochridskom jazere), ktorý pod menom černorizec-mních Chrabr napísal ohnivú obranu slovanského písma a literatúry asi 30—40 rokov po Cyrilovej smrti, píše o ňom ako o mužovi pravom a svätom, ktorého Slovienom poslal Boh. A tak je to napospol vo všetkých Pochvalách, Životoch a Proložných Životoch.

Kladie sa otázka, či toto hodnotenie obstojí pred súdom histórie. Môžeme sa o tom presvedčiť z jeho diel, ktoré potvrdzujú reč prameňov. Nepochybná je jeho teologická vzdelanosť. Tá, pravdaže, pri jeho nadaní, vzdelaní a životných osudoch nemusí prekvapovať. Skvelé sú však jeho rétorické schopnosti. Ešte dnes si človek s potešením prečíta jeho diskusie, plné iskry, rétorickej obratnosti a logickej vypointovanosti. Svoje rétorické vzdelanie získaval na starej gréckej rétorickej tradícii. Niektoré jeho argumentácie pri hádaní s latinskými kňazmi v Benátkach alebo so Židmi u Chazarov pripomínajú brilantné argumentácie Sokrata v Platónových Dialógoch. Obdivuhodný bol jeho filologický talent. Ak aj nebudeme brať ako argument, že sa naučil v Cherzone za krátky čas hebrejsky, že sa naučil tak „rošsky" — doteraz nie je jasné, o aký jazyk ide —, že dobre ovládal korán a že teda vedel arabsky, že rozlúštil tajomný nápis na tzv.

Šalamúnovom pohári atď., ak teda tieto veci nebudeme brať ako argumenty, ostáva nám jednako hlaholské písmo a staroslovienský jazyk; to sú doklady, ktoré podliehajú našej priamej kontrole. Moderné rozbory ukázali, že hlaholské písmo priam geniálne odpovedá zvukovej štruktúre staroslovienskeho jazyka. Staroslovienčina zasa, ktorú zaviedol do literatúry, bola hneď od začiatku takým vybrúseným jazykom, že svojimi morfologickými, syntaktickými a slovníkovými prostriedkami úplne sa vyrovnala jazykom s takou starou kultúrnou tradíciou, ako bola gréčtina a latinčina. V prevažnej väčšine to bola zásluha Konštantína Filozofa, ktorý tak geniálne ovládal tento jazyk, že niektorí učenci sa domnievali, že nie je rodom Grék, ale Slovan. To tvrdil napr. aj Valerij Pogorielov, bývalý profesor filozofickej fakulty na bratislavskej univerzite. Nie je to pravda, ale v každom prípade máme do činenia s geniálnym učencom, s prvým skutočne učeným slovanským lingvistom. Svojou prácou a prácou svojich učeníkov vypracoval staroslovienčinu na spisovný jazyk takých kvalít, na aký potom Slovania museli čakať niekoľko storočí.

Obrovské sú jeho zásluhy politické o samostatnosť Veľkomoravskej ríše. Ale tie si, ako sa zdá, uvedomoval najmenej. Pri svojej práci politické zámery nemal na mysli. To však nijako neumenšuje jeho zásluhy v tomto smere.

Konštantín Filozof bol vynikajúci básnik. Básnické nadanie uplatnil najviac vo svojich polemikách a diskusiách. Ale má aj vlastné básnické skladby. Jeho Predslov k Evanjeliu sa pokladá všeobecne za prvú umelú slovanskú báseň. Je to skladba, ktorá oplýva vrelosťou citu, bohatosťou umeleckej fantázie, odvahou apoštola a zanietením misionára, ktorý si je vedomý, že Slovanom dáva do rúk preklad Evanjelia, že im dáva do rúk vzdelanosť. Je to vznešená báseň a slovanská umelá poézia sa ňou čestne začína. Ako všetky spisy Konštantína Filozofa ukazujú, bol to jemný, citlivý, vnímavý človek. Učenec, umelec, bojovník.

Konštantín Filozof síce predčasne padol, ťahajúc brázdu, ale spolu s bratom svojím Metodom postavili pomník nad kov trvanlivejší. Založili literatúru, ktorá sa síce vo svojej kolíske, u nás, neudržala, ale ktorá sa rozrástla na mohutný strom u južných a východných Slovanov.

Politický dosah ich misie má pre nás priam osudový význam. V čase obrovského nemeckého tlaku na našu oblasť pomohli výdatne veľkomoravským vládcom udržať samostatnosť ríše. Rastislav a Svätopluk vybojovali si síce nezávislosť vojenskou silou, ale to by nebolo bývalo stačilo. Prácou pri vnútornej organizácii ríše, školením ľudí, založením samostatnej cirkevnej provincie znemožnili akékoľvek legálne prenikanie z nemeckej strany. Nebyť ich práce, vyzerala by národnostná mapa nášho územia dnes asi inakšie.

Veľký bol význam oboch bratov pri našom národnom obrodení. Ale o tom by bolo treba hovoriť osobitne.

Konštantín Filozof so svojím bratom Metodom ostanú vždy vo vďačnej pamäti nášho národa.*

Eugen Pauliny

Izidor Kotulič

VÝSKUM DEJÍN SLOVENSKÉHO JAZYKA ZA UPLYNULÉ POLSTOROČIE

1. Aj pred rokom 1918 sa konal výskum dejín slovenského jazyka (S. Czambel, J. Škultéty, J. Vlček a i.) a vydávali sa aj jednotlivé pramene k dejinám slovenčiny (F. V. Sasinek, J. Jireček a i.). Boli to však práce málo početné a tematicky i spôsobom spracovania nepresahovali rámec prípravných, počiatočných štúdií a monografií, ktoré v tom čase vcelku dobre spĺňali svoje poslanie národnobuditeľské i kultúrne, ale aj odborné. Práce o dejinách slovenčiny do roku 1918 vznikali v podmienkach ťažkého národného útlaku a ich autori ich napísali z vnútornej i spoločenskej potreby popri svojom hlavnom zamestnaní.

Obrat nastal roku 1918, keď sa spojil český a slovenský národ v jednotnom štátnom útvare — v Československej republike. Po skončení prvej svetovej vojny aj u nás v nových podmienkach sa pomerne rýchlo rozvíjalo školstvo, veda, kultúra a umenie. Vznikali nové vedecké a kultúrne inštitúcie (1919: Komenského univerzita; 1926: Učená spoločnosť Šafárikova), obnovovali sa alebo zintenzívňovali svoju činnosť už predtým existujúce inštitúcie (1920: Vedecké odbory Matice slovenskej — Historický, Jazykovedný a Národopisný odbor; Muzeálna slovenská spoločnosť). Vedecký výskum slovenskej problematiky sústreďoval sa jednak v Bratislave na Komenského univerzite a v Učenej spoločnosti Šafárikovej, jednak v Martine v Matici slovenskej a Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Neskôr k týmto inštitúciám pribudli ďalšie, ktoré časovo nadväzovali na činnosť predtým existujúcich inštitúcií, alebo vznikali popri nich (1939: Slovenská učená spoločnosť; 1943: Slovenská akadémia vied a umení — od r. 1953 Slovenská akadémia vied a i.). Tieto vedecké a kultúrne inštitú-

* Prejav, prednesený na slávnostnom večere, usporiadanom pri príležitosti 1100. výročia úmrtia Konštantína Filozofa. Večer usporiadalo Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky a Národný výbor hlavného mesta Slovenska Bratislavy 14. 2. 1969. (Pozn. red.)

cie boli nielen vedeckoorganizačnými a výskumnými strediskami, ale v nich sa v podstate sústreďovala aj celá vedecká publikačná činnosť (Spisy Filozofickej fakulty Komenského univerzity; časopis Bratislava, Zborník MS a neskôr Jazykovedný zborník MS, Letopis MS, Slovenská reč, Časopis a Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti a ďalšie). Všetky tieto a ďalšie kultúrne a vedecké inštitúcie a ich publikačné orgány hlboko zasiahli po roku 1918 do rozvoja kultúrneho a vedeckého života na Slovensku v rámci prvej Československej republiky i po jej dočasnom a násilnom zániku a novom oživotvorení r. 1945.

Výskum dejín slovenčiny za ostatných 50 rokov* dosiahol čo do šírky i do hĺbky predtým nebývalé rozmery, hoci jednotlivým obdobiam vývinu slovenského jazyka sa nevenovala celkom rovnaká a primeraná pozornosť. Bádatelia sa najviac zameriavali na kľúčové obdobia vo vývine slovenského jazyka, t. j. na epochu predbernolákovskú a ďalej hlavne na obdobie bernolákovské (1787—1842) a štúrovské (1843—1862), čo s ohľadom na význam spisovného jazyka pre národ a národnú kultúru na jednej strane a na zložitosť i značnú protirečivosť formovania kultúrnej slovenčiny v období predspisovnom i formovania vlastného slovenského spisovného jazyka na druhej strane je celkom pochopiteľné a plne opodstatnené. Preto neprekvapuje, že tieto vývinové obdobia v minulosti pútali záujem nielen slovenských, ale aj českých bádateľov a ešte aj dnes stále zostávajú v centre vedeckých záujmov slovenskej jazykovedy. Pravda, tu treba povedať, že tieto vývinové obdobia (predspisovné, bernolákovské a štúrovské) pútali pozornosť starších bádateľov, a to najmä československy orientovaných, viac z dôvodov mimojazykových, hlavne politických, kým zo slovenskej strany sa výskum zameriaval viac obranársky, čo bolo za danej situácie celkom pochopiteľné i potrebné. Prekvapuje, že pomerne menej bádateľskej aktivity sa venovalo výskumu dejín slovenčiny v tzv. predspisovnom období (do vystúpenia A. Berno-

* Podrobný súpis prác z dejín slovenského jazyka (v časti *Dejiny jazyka*) so stručnými anotáciami obsahujú tieto bibliografické prehľady: *Bibliografie československých prací linguistických a filologických za roky 1929—1935*, Praha 1930—1937; V. Blanár, *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*, Bratislava 1950; L. Dvonč, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1948—1960*, Martin 1957—1962 (ďalšie dva zväzky za r. 1961—1968 sú v tlači).

Komentovaný a hodnotiaci bibliografický prehľad prác o dejinách slovenčiny za päťnásťročné obdobie po r. 1945 podal E. Pauliny, *Výskum dejín slovenčiny v rokoch 1945—1960*, JČ 11, 1960, 165—174. Na tento bibliografický prehľad, ako aj na citované bibliografické práce tu nadväzujeme, preto náš pohľad na výskum dejín slovenského jazyka za ostatných 50 rokov bude iba rámcový a obmedzí sa hlavne na závažnejšie práce spred roku 1945 a po roku 1960, pričom si nekladie za cieľ taxatívne vypočítavať všetko, čo sa v tejto oblasti za uplynulé polstoročie urobilo. Pre orientáciu stačí aspoň uviesť, že kým v období medzi dvoma vojnami výskumné práce z dejín slovenského jazyka dosahovali len niekoľko desiatok titulov, po roku 1945 ich počet narástol na niekoľko stovák.

láka), hoci práve v tomto období ako celku treba hľadať prvé signály a kľúč k formovaniu vlastnej kultúrnej slovenčiny, bez ktorej nemožno dobre a úplne pochopiť ani Bernolákovo a Štúrovo vystúpenie s vlastným slovenským spisovným jazykom ako jednou z hlavných foriem národnej kultúry a národného života vôbec. Ešte menej bádateľskej pozornosti sa venovalo výskumu tzv. matičného a martinského obdobia (1863–1917), v ktorom po počiatočnom sľubnom rozvoji slovenského spisovného jazyka, po založení Matice slovenskej a slovenských gymnázií došlo po zásahu r. 1875 k relatívnemu úpadku spisovného jazyka slovenského, pestovaného a budovaného hlavne v krásnej literatúre a v skromne rozvinutej slovenskej publicistike. Aj napriek týmto nepriaznivým a ťažkým podmienkam pre slovenský národ sa spisovný jazyk ďalej funkčne rozvíjal a spisovateľsky dotváral, hoci jeho spoločenské zázemie a používanie bolo zámerne úzke. No najmenej bádateľského záujmu sa doteraz venovalo najnovšiemu obdobiu vývinu slovenského spisovného jazyka a v ňom najmä obdobiu medzi dvoma svetovými vojnami (1918–1939), v ktorom sa prudko rozvíjalo funkčné rozpätie i spoločenské postavenie slovenského spisovného jazyka a do značnej miery ovplyvnilo (často aj negatívne) aj vlastnú stavbu spisovného jazyka, najmä jeho slovnú zásobu a v rámci nej hlavne odbornú terminológiu, ale aj gramatickú stavbu (syntax a morfológiu) a jeho štýly.

V porovnaní so stavom spred roku 1918 sa za uplynulé polstoročie značne pokročilo aj vo vydávaní prameňov k dejinám slovenského jazyka, hoci ani tu sa nepostupovalo vždy dosť programovo a systematicky. Aj tie výsledky, ku ktorým sa na tomto úseku dospelo, sú do veľkej miery znehodnocované jednak rozdielnym až svojvoľným uplatňovaním kritérií pre vydávanie starších jazykových a literárnych prameňov, jednak nie vždy dosť kritickým prístupom k písomne fixovaným pamiatkam.

Okrem početných monografických prác a štúdií z dejín slovenčiny, zachycujúcich menšie časové úseky alebo jednotlivé problémy a javy z dejín slovenského jazyka, vzniklo za ostatných 50 rokov aj niekoľko väčších prác,[1] ktoré zhrňujú výsledky staršieho bádania, kriticky až polemicky ho prehodnocujú a hlavne rozširujú o novšie poznatky alebo o nový materiál a celostnejší i úplnejší pohľad, osvetľujúci skúmanú problematiku z viacerých hľadísk, i keď nie vždy dosť objektívne.

Temer všetky väčšie monografické práce z dejín slovenčiny, ktoré vznikli v období prvej Československej republiky, sú viac alebo menej poplatné oficiálnej buržoáznej ideológii, hlásajúcej národnú a jazykovú

[1] M. Hodža, *Československý rozkol. Príspevok k dejinám slovenčiny*, Martin 1920. — A. Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu*, Praha 1922. — V. Vážný, *Spisovný jazyk slovenský*, Čs. vlastivěda, řada II, Spisovný jazyk český a slovenský, Praha 1936.

jednotu československú.[2] V duchu tejto ideológie sa slovenčina považovala len za dialekt fiktívneho „československého jazyka" („československčiny") a Bernolákovo povýšenie slovenčiny na spisovný jazyk sa hodnotilo ako „počin násilný a zbytočný".[3] Podobne aj v Štúrovom uzákonení spisovnej slovenčiny, založenej na stredoslovenskom jazykovom základe, sa zo strany českých a československy orientovaných bádateľov hľadal a dokazoval iba čisto politický zámer a podľa toho sa štúrovčina hodnotila iba ako „politicum", ba dokonca ako „politicum hungaricum".[4] Pravda, nie všetci bádatelia vyznávajúci oficiálnu ideu československej národnej a jazykovej jednoty zastávali takéto krajné a neprijateľné stanovisko. Viacerí z nich ostali síce až do konca svojho života na platforme tzv. „československej ideológie", ale v uzákonení Bernolákovej i Štúrovej spisovnej slovenčiny nevideli iba „rozluku" alebo „rozkol", ale zákonitý výsledok dlhodobého a zložitého vývinu slovenského jazyka a slovenskej národnosti v rámci uhorského štátu a vo svojich prácach ostávali viac na pôde faktov a skutočnosti a nedali sa úplne zviesť na stranu čisto politických koncepcií, hoci slovenský spisovný jazyk neprestávali pokladať iba za jednu z dvoch spisovných foriem (literárnych rečí) jednotného „československého jazyka".[5] Kým väčšina českých jazykovedcov a literárnych vedcov hľadala v uzákonení Štúrovej spisovnej slovenčiny predovšetkým politické dôvody (porov. vyššie), ozývali sa aj hlasy, ktoré videli hlavnú príčinu Štúrovho vystúpenia so samostatným spisovným jazykom v romantickej poézii štúrovcov, ktorá napodobovala slovenskú ľudovú poéziu, čo sa vraj dalo lepšie realizovať v slovenčine než v češtine.[6]

Proti extrémnym zástancom idey československej národnej a jazykovej jednoty a ich názorom sa ohlásili viacerí slovenskí i zahraniční bádatelia, ktorí síce spočiatku nevystupovali celkom otvorene proti tézam oficiálnej „československej ideológie", ale tým viac sa usilovali vo svojich prácach prinášať preukazné jazykové i mimojazykové argumenty, ktorými uvádzali na pravú mieru oficiálne názory a takto ich korigovali.[7] Neskôr však s takýmito názormi aj otvorene polemizovali a kriticky sa stavali najmä k takým názorom, ktoré v duchu kollárovských predstáv a invektív hodnotili uzákonenie spisovnej slovenčiny (bernolákovskej i štúrovskej) iba ako výsledok „nedorozumenia", ako „chybný krok", „rozluku", resp. ako „roz-

[2] Okrem prác citovaných v pozn. 1 porov. aj ďalšie práce: F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935; tenže, *Jazyk a národ*, Sbírka přednášek a rozprav, řada II, Brno 1930; tenže, *Československý poměr po stránce jazykové*, Bratislava 7, 1933, 217–231 a ďalšie práce.

[3] A. Pražák, c. d., 129.

[4] M. Hodža, c. d., 11.

[5] Porov. v citovaných prácach V. Vážneho a i.

[6] F. Kleinschnitzová, *Die slovakische Sprache (Ein Problem der Romantik)*, Slavische Schulblätter 4, 1930, 7–22.

[7] J. Škultéty, *Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života. 1790–1914. Odpoveď na knihu dr. Milana Hodžu, nazvanú „Československý rozkol"*, Martin 1920.

kol", ktorý vraj narušil hypotetickú „československú národnú a jazykovú jednotu".[8]

Títo bádatelia sa vecnými argumentmi čisto jazykovými i kultúrnopolitickými usilovali vo svojich prácach dokázať, že slovenčina už od protohistorického obdobia sa začala formovať v osobitný a samostatný slovanský jazyk, ktorého uvedenie do literatúry a povýšenie na spisovný jazyk dlho neumožňovali práve ťažké a zložité podmienky života slovenskej národnosti v uhorskom štáte i konkurencia nadnárodnej latinčiny a vyspelej spisovnej češtiny, ktoré jazyky sa používali po istý čas (v nerovnakom rozsahu a na odlišné ciele) ako kultúrne jazyky Slovákov. Popri týchto, svojím pôvodom nedomácich kultúrnych jazykových útvaroch, sa postupne (najprv podvedome, ale rastom slovenského povedomia aj vedome a zámerne) začala na kultúrne a civilizačné účely používať aj slovenčina ako domáci kultúrny jazykový útvar, ktorý sa spočiatku používal viac len v hovorenej podobe (kultové a kultúrne texty), neskôr silnelo jeho navrstvovanie na český kultúrny jazyk používaný na Slovensku a od 2. polovice 16. storočia a začiatku 17. storočia možno už hovoriť o vlastnej kultúrnej slovenčine,[9] ktorá postupne a stále výraznejšie prenikala nielen do svetských písomností (protokoly, testamenty, súkromná korešpondencia ap.), ale aj do náboženskej (najmä kazateľskej) literatúry i do písaných a tlačených prejavov miesto knižnej a neživotnej češtiny, tzv. „bibličtiny", ktorá u evanjelikov sa používala naďalej v kultovej sfére ako posvätný jazyk biblie.

V duchu tejto koncepcie vývinu slovenského jazyka sa Bernolákova a Štúrova kodifikácia slovenského spisovného jazyka právom pokladá za vyvrcholenie a zákonité zavŕšenie celého predchádzajúceho vývinu slovenského jazyka, hoci obidvaja kodifikátori (Bernolák i Štúr) i neskorší reformátori slovenského spisovného jazyka (Hodža — Hattala) vniesli do svojho počinu aj svoje individuálne názory, ako aj názory a potreby slovenskej spoločnosti svojej doby.

Bez postranných politických zámerov a v plnom rozsahu sa nová koncepcia výskumu slovenského jazyka a najmä spisovnej slovenčiny rozvinula až v prácach, ktoré vznikli po r. 1945,[10] keď sa Košickým vládnym programom, resp. jeho základnou zásadou o národnej rovnoprávnosti Čechov a Slovákov anulovala hlavná téza buržoáznej ideológie o národnej a jazykovej jednote československej a keď sa aj niektorí českí jazykovedci

[8] Ľ. Novák, *Jazykovedné glosy k československej otázke*, Martin 1935; tenže, *K ostatným príspevkom o československej otázke. Na margo troch kníh: Dérerovej, Ciekrovej a Kraftovej*, SP 51, 1935, 353—370.

[9] H. Bartek, *Spisovný jazyk slovenský*, SR 6, 1937/38, 53: „V 17. storočí treba hovoriť o klasickej češtine na Slovensku a o spisovnej slovenčine poprestýkanej bohemizmami. Je medzi nimi (týmito jazykmi — *I. K.*) taký veľký rozdiel, že ich nemožno zahrnúť pod jeden pojem."

[10] E. Pauliny, c. d.

oficiálne dištancovali od tejto hypotézy i od svojich vlastných starších názorov vyslovených v duchu tejto tézy a dotýkajúcich sa pôvodu a vzťahu českého a slovenského jazyka.[11] Na rozdiel od situácie z obdobia prvej Československej republiky dnes už uznávajú osobitnosť a starobylosť slovenského jazyka v rámci slovanských jazykov nielen slovenskí a českí jazykovedci,[12] ale aj zahraniční slavisti.[13] Svedectvom toho je aj to, že na viacerých zahraničných univerzitách sa v rámci slavistiky prednáša a študuje aj slovenčina. Prispeli k tomu nielen zmenené politické pomery v obnovenej Československej republike, ale aj samotný vedecký výskum dejín slovenského jazyka, ktorý dostatočne presvedčivo preukázal súčasnú i historickú svojbytnosť slovenčiny. Vďaka tomu dnes už nik z vážnejších bádateľov nepochybuje o tom, že slovenčina z hľadiska genetického i štrukturálneho predstavuje samostatný a rovnocenný dorozumievací prostriedok Slovákov v našom spoločnom štáte i v rodine slovanských jazykov.

Po týchto všeobecných úvahách o výskume dejín slovenského jazyka za uplynulé polstoročie, o hlavných problémoch tejto disciplíny po r. 1918 i o mieste a postavení slovenčiny v rámci slovanských jazykov a najmä vo vzťahu k českému jazyku, chceme venovať viac pozornosti špeciálnejším otázkam, a to konkrétnym výsledkom výskumu jednotlivých historických období: predspisovného obdobia, bernolákovského, štúrovského a martinského obdobia, ďalej otázkam výskumu problematiky historickej gramatiky a historickej lexikológie, ako aj závažnejším prameňom a pramenným štúdiám k dejinám slovenčiny.

2. 1. Výskumu predspisovného obdobia jazyka slovenskej národnosti venovali značnú pozornosť nielen slovenskí a českí jazykovedci, ale aj historici, literárni vedci a slavisti vôbec. Pravda, pohľad na toto význačné obdobie v dejinách slovenčiny nebol ani jednotný ani nie vždy objektívny. Najmä českí a československy orientovaní jazykovedci a publicisti zastávali názor, že až do vystúpenia A. Bernoláka sa používala na Slovensku ako spisovný jazyk Slovákov iba čeština.[14] Takýto pohľad značne skresľoval skutočnú situáciu a možno ho hodnotiť ako vyslovene tendenčný. Ak neberieme do úvahy pomerne široké používanie latinčiny,[15] sčasti v obdobnej, sčasti v odlišnej funkcii ako češtiny,[16]

[11] F. Trávníček, *O poměru mezi češtinou a slovenštinou se stanoviska marxismu*, Tvorba 1952, č. 7, 165 n.; tenže, *Vzájemný vztah mezi češtinou a slovenštinou ve světle Stalinových statí*, Naše řeč 36, 1953, 28 n.

[12] Ojedinelé iné hlasy o vzťahu češtiny a slovenčiny v minulosti už dnes nijako nemôžu zavážiť: porov. napr. K. Horálek, *Filosofie jazyka*, Praha 1967, 134.

[13] A. M. Seliščev, *Slavianskoje jazykoznanije I. Zapadnoslavianskije jazyki*, Moskva 1941. N van Wijk a jeho žiaci (Locher. Boutelje, a podobne aj Seliščev nielen uznávajú slovenčinu ako osobitný slovanský jazyk, ale aj samostatne preberajú jej dejiny.

[14] Porov. názory citované tu v prácach v pozn. 1—5 proti stanovisku J. Škultétyho (cit. v pozn. 7) a H. Bartka (cit. v pozn. 9). Dnes sa toto hľadisko vonkoncom neprijíma a pokladá sa za tendenčné a nevedecké.

[15] D. Rapant, *K počiatkom maďarizácie I. Vývoj rečovej otázky v Uhorsku 1740—1790*, Spisy FF UK 8, 1927, 13.

[16] Gy. Décsy, *Čeština v středověkých Uhrách*, Studia Slavica 1, 1955, 278—287. —

používali sa na Slovensku v hovorenej oblasti nárečia a tiež domáci kultúrny jazyk, ktorý sčasti pretrvával ako dedičstvo z obdobia kultových textov protohistorického a historického obdobia a sčasti sa ďalej formoval podľa vzoru staročeského jazykového základu zo živej ľudovej reči, ako ju vo svojich písomnostiach modifikovali slovenskí vzdelanci.[17] Kým v prvých storočiach, z ktorých sa nám zachovali písomné pamiatky, treba často dokazovať prvky kultúrnej slovenčiny v staročeských textoch,[18] od polovice 16. storočia a najmä v 17. a 18. storočí nemôže byť pochýb o existencii kultúrnej slovenčiny, pretože ju máme dobre doloženú v početných jazykových pamiatkach svetského i náboženského charakteru, najmä v literatúre katolíckej. Potrebný a plastický obraz o kultúrnej slovenčine predspisovného obdobia a o jej prameňoch a fondoch, z ktorých sa živila a rozvíjala, bude možné podať až po ďalších monografických prácach, najmä keď sa spracuje rozsiahly písomný materiál počítajúci niekoľko desiatok tisíc archívnych jednotiek, ktorý sa zbiera a skúma v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v súvislosti s prípravnými prácami na slovenskom historickom slovníku. Až potom bude možné povedať definitívny úsudok v syntetickom diele o dejinách slovenčiny v predspisovnom období, ktoré vyvráti všetky neživé a umelo vykonštruované hypotézy a podá pravdivý obraz o kultúrnej slovenčine ako najvyššej hodnote našich predkov v období predspisovnom (do vystúpenia A. Bernoláka). Dnes už sotva možno pochybovať, že tento jazykový útvar – kultúrna slovenčina predspisovného obdobia — bude organicky nadväzovať na pomerne lepšie známe slovenské diela predbernolákovského obdobia[19] a že dotvorí tak retrospektívu kultúrnej slovenčiny až do protohistorického obdobia, v čom v nemalej miere pomôže aj pomerne bohatý onomastický, najmä toponomastický materiál apelatívneho charakteru,[20] ktorý sa tiež zbiera v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

Po dôkladnom zhromaždení a preskúmaní uvedených jazykových pamiatok bude možné lepšie zhodnotiť aj zástoj češtiny a českého spisovného jazyka pri dotváraní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti, než ako ho poznáme z doterajších prác.

V. Vážný, *Z trnavské slovníkové a mluvnické literatúry před Bernolákem*, Bratislava 10, 1936, 365—405. — K. Habovštiaková, *O vzťahu češtiny a slovenčiny v slovenských písomnostiach zo XVI.—XVIII. storočia*, Slavia 37, 1968, 235—252. — J. Doruľa, *O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského*, SS 3, 1968, 333—352; tenže, *O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby*, SS 2, 1967, 23—35, 364—378.

[17] Porov. E. Pauliny, *Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti*, JŠ 6, 1961, 5—39. — R. Krajčovič, *K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny*, Zborník FF UK — Philologica 14, 1962, 67—101; tenže, *Hlavné fázy formovania kultúrnej západoslovenčiny*, zb. K počiatkom slovenského národného obrodenia, Bratislava 1964, 171—180. — I. Kotulič, *O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti*, JČ 19, 1968, 134—149; tenže, *Zo staršej gramatickej literatúry*, SS 3, 1968, 315—332. — E. Fügedy, *K otázke užívania slovenského jazyka na panstvách v 17. storočí*, Studia Slavica 1, 1955, 179—226. — P. Ratkoš, *Z dejín kultúrneho jazyka Slovákov*, HČ 10, 1962, 293—295, a ďalšie práce.

[18] Porov. E. Pauliny, *Výskum dejín slovenčiny v rokoch 1945—1960*, JČ 11, 1960, 166, pozn. 4—6.

[19] R. Brtáň, *Sinapiovo Neo-forum Latino-Slavonicum*, Liptovský Mikuláš 1940. — J. Horecký, *Hadvabného stručný návod*, JZ 4, 1950, 174—192. — C. Lepáček, *Život a dielo H. Gavloviča*, Výr. správa súkr. gymnázia rádu sv. Františka v Malackách za šk r. 1932/33 3—30. — Gy Décsy, *Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jahrhundert*, Budapest 1956.

[20] V. Blanár, *Pomiestne mená v stredovekých latinských listinách ako materiál pre slovenský historický slovník*, JČ 10, 1959, 21—25.

2. 2. Vlastné dejiny spisovnej slovenčiny sa začínajú až vystúpením A. Bernoláka s kodifikáciou spisovnej slovenčiny, založenej v podstate na západoslovenskom úze trnavských vzdelancov. Bernolákovské obdobie sa vyznačuje tým, že nielen v hovorenej reči, ale i v tlačených pamiatkach náboženskej i svetskej spisby trnavskej sa vedome, zámerne a systematicky uplatňuje už spisovná slovenčina so západoslovenským koloritom, ako ju kodifikoval Bernolák so svojimi spolupracovníkmi v svojich gramatických prácach[21] a nakoniec aj vo svojom veľkom päťzväzkovom Slovári.[22]

O Bernolákovi a jeho rozhodnutí kodifikovať vlastný slovenský spisovný jazyk, ktorý po stáročia prerážal v kultúrnych písomných pamiatkach, ako aj o jeho diele, dobe a spolupracovníkoch existuje pomerne bohatá jazykovedná literatúra.[23] Je to iste dané aj tým, že Bernolák sa okrem svojej pastoračnej a cirkevnoorganizačnej práce venoval temer výlučne len jazykovednej práci, na ktorú bol na svoj čas pomerne dobre pripravený a vedel pri nej vytrvať po celý svoj plodný život. A hoci J. I. Bajza už pred Bernolákom sa pokúšal písať svoje diela po slovensky, nebola to ešte ani slovenčina tradične používaná v slovenských písomnostiach, ba ani západoslovenská kultúrna slovenčina.[24] Bajza do svojho jazyka vnášal hodne individuálneho, uplatňoval v ňom svoje vlastné predstavy a záľuby, a preto s takým jazykovým programom a osamotený nemohol preraziť do života vzdelanej slovenskej spoločnosti, a to ani ináč pozoruhodným svojím románovým dielom.[25]

Pravda, ani Bernolákova spisovná slovenčina sa nestala všeobecne a natrvalo uznávaným a prijímaným spisovným jazykom, ale výdatne poslúžila ako vzor novonastupujúcej štúrovskej generácii, ktorá najmä cez nehynúce básnické dielo a osobnosť J. Hollého získala k nej úctu a rozvíjala ďalej všetko to

[21] J. Stanislav, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka*, Bratislava 1941. — *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Pripravil, preložil a poznámkami opatril J. Pavelek, Bratislava 1964. — H. Bartek, *Anton Bernolák*, Trnava 1937. — K. Habovštiaková, *Pramene Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny*, Studia Slavica 8, 1962, 322—323; táže, *Bernolákovo jazykovedné dielo*, Bratislava 1968. — A. Maťovčík, *Anton Bernolák. Život a dielo*, zb. K počiatkom..., 113—142.

[22] J. Mihál, *Bernolákov Slovár*, ZMS 19, 1941, 356—388. — I. Kotvan, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin 1957; tenže, *Polemiky bernolákovcov*, Bratislava 1966; tenže, *Juraj Fándly a slovenský jazyk*, LS 1—2, 1939—1940, 286—291; tenže, *Juraj Fándly* (1750—1811), Trnava 1946. — J. Vlček, *Anton Bernolák a jeho škola*; Slovensku, Výbor z článkov, Martin 1932, 237—272; tenže, *Bernolák proti Bajzovi*, tamže, 277—290.

[23] A. A. Banik, *Bernolákovci v národnom živote slovenskom*, Kultúra 9, 1937, 93—203; tenže, *Rok zo života Juraja Fándlyho*, SP 66, 1950, 507—551. — H. Bartek, *Bernolákov pravopisný systém*, SR 5, 1936/37, 246—260. — J. Škultéty, *Začiatky slovenského prebudenia — bernolákovci*, Stodvadsaťpäť rokov..., 3—28. — A. Mišković, *Bernolákova Dissertácia a Orthographia*, ZMS 14, 1936, 387—409. — J. Tibenský, *Historická podmienenosť a spoločenská báza vzniku bernolákovského hnutia*, zb. K počiatkom..., 55—96; tenže, *K starším i novším názorom na A. Bernoláka, bernolákovské hnutie a slovenské národné obrodenie*, HČ 14, 1966, 329—371. — T. S. Grabowski, *Wśród słowackich pionierów oświecenia i postępu (Antoni Bernolak)*, Przegląd Zachodni 7, 1951, zv. I, č. 1—4, 396—415; tenže, *Z dziejów fizjokratyzmu i oświecenia w Słowacji na przelomie XVIII. wieku. Juraj Fandli (1750—1811)*, tamže 8, 1952, zv. III. č. 9—12, 51—95. — E. Úrhegyi, *Bernolák Antal jelentősége a tót művelődés történetében*, Melichov zborník 1942, 457—474; a ďalšie práce.

[24] A. Bernolák, *Bajzova slovenčina*, SR 6, 1937/38, 33—39. — A. Mišković, *Bajza proti Bernolákovi*, SP 47, 1931, 624—640. — I. Kotvan, *Jozef Ignác Bajza a slovenská reč*, LS 2, 1941, 124—129.

[25] J. I. Bajza, *René mládenca príhody a skúsenosti*. Reedícia J. Tibenského, Bratislava 1955.

dobré, čo sa v Bernolákovom jazykovednom diele nachádzalo — išlo najmä o Bernolákov pravopis a o jeho hojné vnášanie lexikálnych i tvaroslovných stredoslovakizmov. I keď o Bernolákovi a jeho diele sa vyslovovali často protichodné úsudky,[26] je nesporné, že Bernolák stojí ako maják na počiatku nášho vlastného spisovného jazyka a vo svojej dobe predstavoval prvý vývinový stupeň spisovnej slovenčiny, podmienený vtedajšou spoločenskou situáciou, úrovňou jazykovedy i svojím školením a svetonáhľadom. Jeho dielo má však aj tak trvalé miesto v dejinách spisovnej slovenčiny, v čom sa už dnes zhodujú všetci vážnejší bádatelia, ktorí sa podrobnejšie zaoberali Bernolákovou spisovnou slovenčinou a usilovali sa v nej nachádzať nielen existujúce zápory, ale aj nesporne prevažujúce klady.

2. 3. Vrcholnú epochu v našich národných dejinách predstavuje štúrovské obdobie, ktoré hlboko zasiahlo nielen do národného hnutia, politických i sociálnych bojov a literatúry,[27] ale aj do spisovnej slovenčiny. Bolo nesporne šťastím, že práve ústredná postava tohto hnutia — Ľudovít Štúr[28] — prešiel aj dobrou jazykovednou prípravou na nemeckých univerzitách a že vedel pochopiť požiadavky svojej doby a vyťažiť pre kodifikáciu spisovnej slovenčiny založenej na stredoslovenskom jazykovom základe aj kladné prvky Bernolákovej kodifikácie (jediná fonéma *i, í;* dôsledné označovanie mäkkosti spoluhlások *ď, ť, ň* a i.). Na tejto jazykovej báze sa mu podarilo zjednotiť obidve konfesie: katolíckych bernolákovcov i bibličtiny a češtiny sa pridržiavajúcich evanjelikov. Už len samotný tento fakt stavia vysoko osobnosť Ľudovíta Štúra, a to tým viac, že sám vystúpil s novým jazykovedným programom a že ho vo svojich dielach aj dôsledne realizoval.[29] Uplatnením fonologicko-morfologickej zásady vo svojom pravopise ďaleko prekročil rámec svojej doby, a preto nie div, že nenašiel dostatok pochopenia pre tento svoj postup u niektorých svojich spolupracovníkov a odporcov, ktorí boli odchovaní na češtine a pridržiavali sa historizujúcich a etymologizujúcich zásad aj v pravopise.[30] Pod tlakom týchto síl a v záujme národnej jednoty priklonil sa nakoniec aj Ľ. Štúr k hodžovsko-hattalovskej reforme štúrovčiny, ktorá sa s malými úpravami udržala až podnes. Činnosť Ľ. Štúra ako vedúcej osobnosti štúrovského hnutia bola veľmi rozsiahla a bohatá, preto sa Štúr nemohol venovať iba jazykovede, ale aj tak práve na tomto úseku vytvoril najtrvalejšie a najvzácnejšie hodnoty pre svoj národ, hoci jeho jazykovedný plán sa nepodarilo realizovať v pôvodnom zámere. Bohatá bola najmä jeho činnosť publicistická (Slovenskje národňje novini s prílohou Orol Tatránski), ktorou sa mu podarilo uvádzať do života vlastnú kodifikáciu založenú na stredoslovenskom jazykovom základe, vyskúšať jej nosnosť, a jeho práca organizátorská, o ktorej svedčí jeho rozsiahla korešpon-

---

[26] Kriticky sa o ňom vyslovoval napr. M. Weingart, D. Rapant a i.

[27] M. Pišút, *Počiatky básnickej školy Štúrovej,* Bratislava 1938.

[28] J. M. Hurban, *Ľudovít Štúr I,* Martin 1928; *II,* 1938. — *Ľudovít Štúr. Život a dielo (1815—1856).* Zborník materiálov z konferencie HÚ SAV, Bratislava 1956. — J. Škultéty, *Ľudovít Štúr,* Stodvadsaťpäť rokov..., 29—141. — J. Vlček, *Jubileum Ľudovíta Štúra,* Slovensku..., 341—343. — Ľ. Novák, *K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny,* Slavia 11, 1932, 73—99, 295—322.

[29] H. Bartek, *Ľudovít Štúr a slovenčina,* v edícii Ľ. Štúr, Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto náreční, Martin 1943, 291—400. — E. Jóna, *Vplyv bernoláčtiny a bernolákovcov na štúrovskú spisovnú normu,* zb. K počiatkom..., 459—477.

[30] J. Marták, *Útok na spisovnú slovenčinu roku 1847/48 a jeho cieľ,* Martin 1938.

dencia.[31] Hoci Štúra nevedela a zdá sa, že v súvislosti so svojím politickým programom ani nemohla pochopiť česká a československy orientovaná skupina bádateľov, tým viac zaráža, že ani po roku 1945 sa dlho nedostávalo Štúrovi a jeho dielu spravodlivého a pravdivého ocenenia, keď sa v jeho službe národu hľadalo „rozkolníctvo", „buržoáznonacionalistické" zámery ap. Až naša doba postavila Štúra a jeho dielo na pravé miesto a začala si ctiť a vážiť tohto vzácneho muža neobyčajných schopností a energie, ktorému osud doprial prežiť iba krátky, ale o to plnší život. Pravda, nestačí Štúra a štúrovcov iba ctiť si a oslavovať, ale žiadalo by sa ich lepšie poznávať, najmä ich dielo, ktoré cele vychádzalo z čistých prameňov a bolo zasvätené svojmu ľudu. Zaráža preto, že za uplynulých 50 rokov sa nenašlo dosť síl na zostavenie úplnej bibliografie štúrovcov a na štedrejšie monografické spracovanie života a diela jednotlivých osobností, najmä na všestranné a podrobné zhodnotenie života a diela vedúcej osobnosti — Ľ. Štúra. Je načase pomýšľať aj na vydanie súborného jazykovedného diela Ľ. Štúra.[32]

2. 4. Významné obdobie vo vývine našich národných dejín predstavuje aj tzv. martinské obdobie. Vznikom Matice slovenskej v Martine a jej vedeckých odborov utvoril sa priaznivý predpoklad aj pre výskum dejín slovenčiny v rámci Jazykovedného odboru MS, ale pomerne krátke trvanie Matice a množstvo organizačnej práce, ktoré pri jej počiatkoch bolo treba vykonať úplne od začiatku, nedovolili rozvinúť v potrebnej miere výskum dejín slovenského jazyka. Najväčšia pozornosť sa v tom čase sústreďovala na vypracovanie vedeckého odborného názvoslovia a na otázky slovníkové.[33] Najmä po zatvorení Matice slovenskej sa slovenskí vzdelanci, gniavení tlakom maďarizácie, obracali k záštite celého Slovanstva, k cárskemu Rusku, a k iným slovanským štátom a propagovali na stránkach svojich časopisov ruštinu a iné slovanské jazyky a pod týmto vplyvom v značnej miere preberali do slovenčiny aj lexikálne prvky z iných slovanských jazykov, najmä z ruštiny.[34] Z týchto snáh o pestovanie slovenského jazyka v osobnom styku vzdelancov, v národne zmýšľajúcich rodinách a tiež v matičných vydaniach vytvoril sa tzv. martinský úzus, ktorého duchovným otcom a poradcom bol J. Škultéty a kodifikátorom S. Czambel a ktorý sa udržal až do vzniku Československej republiky, ba pretrval vlastne ešte celé desaťročia aj potom až do známych a ostrých sporov o novú podobu slovenského spisovného jazyka, najmä jeho pravopisu a slovnej zásoby, ako ju kodifikovali Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931.

2. 5. Toto však už spadá do najnovšieho obdobia 50-ročnej existencie Československej republiky, v ktorej sa postupne vytvárali priaznivejšie podmienky pre vedecký výskum slovenského jazyka a jeho dejín, avšak na škodu veci sa spočiatku výskumu dejín slovenského jazyka v tomto období venovalo pomerne málo pozornosti. Vedecký potenciál mladej jazykovednej generácie sa vyčerpával prevažne v sporoch okolo Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931,

---

[31] J. Ambruš, *Listy Ľudovíta Štúra I—III*, Bratislava 1954—1960.

[32] V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sa pripravuje vydanie Štúrovej *Nauky reči slovenskej*.

[33] O. Čepan, *Poznámky k problematike jazyka a spoločenského vývinu v r. 1860—1880*, Literárnohistorický zborník 9, 1952, 56—70. — V. Blanár, *Vývin spisovnej slovenčiny v matičných rokoch*, zb. Matica slovenská v našich dejinách (1863—1963), Bratislava 1963, 94—116.

[34] W. Bobek, *Rusizmy Vajanského*, SR 4, 1935/36, 225—258; tenže, *Rusizmy, polonizmy a juhoslavizmy v literárnom jazyku slovenskom*, SR 6, 1937/38, 11—18, 103—107, 154—162, 213—224, 262—264, 300—302, 340—347.

ktorý sa skončil až vydaním nových Pravidiel slovenského pravopisu r. 1940. To, čo sa doteraz nestihlo urobiť pre poznanie vývinu najnovšieho obdobia slovenského spisovného jazyka počas jeho päťdesiatročnej existencie v Československej republike, usilovali sa riešiť naši jazykovedci na vedeckej konferencii zvolanej pri príležitosti 100. výročia založenia Matice slovenskej,[35] ale najmä na osobitnej jazykovednej konferencii v Smoleniciach r. 1968, kde sa všestranne hodnotil vývin spisovnej slovenčiny a jej osudy za päťdesiatročné obdobie (1918—1968) existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov.[36]

2. 6. Popri početných štúdiách a monografiách, ktoré osvetľujú vývin slovenského jazyka v priebehu jeho vyše desiatich storočí, vznikli aj viaceré syntetické práce z dejín slovenského jazyka, z ktorých niektoré majú už dnes len dokumentárnu hodnotu,[37] ale väčšina z nich ostáva trvalým prínosom[38] pre ďalší rozvoj výskumu dejín slovenčiny v priebehu celej jej doterajšej existencie a vo všetkých rovinách. Pôjde len o to, aby aj tu sa naše poznanie posúvalo dopredu a budovalo sa na zachovaných i rekonštruovaných faktoch, a nielen na predpokladoch a hypotézach.

2. 7. Výskum dejín slovenčiny za uplynulých 50 rokov sa úspešne rozvíjal aj v oblasti historickej gramatiky. Pravda, v duchu československej ideológie sa slovenské javy spočiatku preberali len v rámci hypotetickej „československej slovenčiny"[93] alebo paralelne popri českých javoch.[40] Okrem drobnejších i väčších štúdií[41] vznikali aj veľké diela,[42] ktoré z rozličných metodologických hľadísk osvetľovali vývin slovenského jazyka. Aj na tomto úseku treba ešte urobiť veľa drobnej monografickej práce, ktorá tvorí základný predpoklad pre napísanie

---

[35] E. Jóna, *Práca Matice slovenskej v oblasti jazykovedy a spisovného jazyka po roku 1919*, zb. Matica slovenská v našich dejinách, 240—249.

[36] Materiál zo smolenickej konferencie r. 1968 vyjde v osobitnom zborníku.

[37] A. A. Banik, *Slovenčina a jej zovnútorný a vnútorný vývoj*, Pamätnica spolku slovenských akademikov, Brno 1923. — M. Hodža, c. d.

[38] E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948; tenže, *Dejiny spisovnej slovenčiny I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra*, Bratislava 1966. — V. Vážný, *Spisovný jazyk slovenský*, Čs. vlastivěda, řada II, Spisovný jazyk český a slovenský, Praha 1936. — J. Stanislav, *Spisovný jazyk slovenský*, zb. Slovanské spisovné jazyky v době přítomné, Praha 1937, 63—105. — H. Bartek, *Spisovný jazyk slovenský*, SR 6, 1937/38, 50—57, 85—90, 163—169, 289—300 (ide o polemiku s citovanou štúdiou J. Stanislava). — W. Bobek, *Dejiny slovenského jazyka v náčrte*, Bratislava 1938.

[39] F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935.

[40] J. Stanislav, *Československá mluvnica*, Praha — Prešov 1938.

[41] Ľ. Novák, *K otázce jerových střídnic a kontrakce v střední slovenštině*, Bratislava 5, 1931, 634—680; tenže, *Kontrakcia v strednej slovenčine*, ZMS 13, 1935, 15—34; tenže, *prípady rat-, lat- za praslov. *ort, *olt v slovenčine*, Škultétyho zborník, Martin 1933, 576—606. — H. Bartek, *Kapitoly z dejín slovenského hláskoslovia*, ZMS 8, 1930, 130—134; tenže, *Príspevok k dejinám slovenčiny*, Zborník Literárnovedného odboru SSV 3, Trnava 1936; tenže, *Nové príspevky k dejinám slovenčiny*, SR 6, 1937/38, 305—329; tenže, *Slovenské výsledky praslov. prízvučných akútových dĺžok*, Škultétyho zborník, 653—664. — A. E. Boutelje, *Západoslovanské *dobrěgo, *dobrěmu a stredoslovenské dobrô*, Škultétyho zborník, 571—575. — J. Žigo, *Dejiny dvojhlások v spisovnej slovenčine*, SR 7, 1938/39, 168—189, 252—281.

[42] J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I* (Úvod a hláskoslovie), 3. vyd., Bratislava 1967; *II* (Tvaroslovie), 2. vyd., Bratislava 1967; IV (Syntax) — v tlači. — E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963. — R. Krajčovič, *Náčrt dejín slovenského jazyka*, Bratislava 1964. — E. Nonnenmacher-Pribić, *Die baltoslavischen Akzent- und Intonationsverhältnisse und ihr quantitativer Reflex im Slovakischen*, Wiesbaden 1961. — V. Šmilauer, *Slovenské střídnice jerové a změna e, ě > a, o*, Praha 1930

historickej gramatiky založenej na preukaznom a bohatom nárečovom i historickom materiáli a metodologicky stojacej na výške modernej jazykovedy.

2. 8. Najširšou a najpočetnejšou zložkou jazykového systému je slovná zásoba. Preto práve tu bude treba vykonať množstvo drobnej prípravnej práce, aby sa vytvorili podmienky pre sledovanie vývinu celej slovnej zásoby i jednotlivých sémantických polí a frazeológie. To, čo sa za uplynulých 50 rokov na tomto úseku vykonalo, je iba skromný počiatok. Popri dvoch väčších monografiách z historickej lexikológie[43] máme iba niekoľko menších príspevkov, ktoré podávajú obraz o vývine jednotlivých slov alebo celých tematických skupín slov.[44] Cenné sú tu ako pramenný materiál aj nárečové slová, ktoré zbierali nadšenci a uverejňovali v Slovenskej reči. Pravda, pre opis vývinu celej slovnej zásoby slovenského jazyka sa konajú ešte len prípravné práce v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra, ktoré by bolo účelné dobre skoordinovať s prípravnými prácami na slovenskom nárečovom a etymologickom slovníku.

2. 9. Pomerne skromný pramenný materiál pre dejiny slovenského jazyka sa za uplynulé polstoročie publikoval nielen v domácich i zahraničných časopisoch a zborníkoch,[45] ale aj v osobitných edíciách,[46] avšak nie dosť programovo

[43] V. Vážný, *Glossarium bohemoslavicum. Slovník k „Středověkým listům ze Slovenska" s jazykovým rozborem*, Bratislava 1937. — V. Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961.

[44] Ľ. Novák, *Závažnosť Turčianskeho slovníka prof. Vážneho pre slovenskú historickú lexikológiu*, JČ 13, 1962, 126—137. — V. Blanár, *Historický slovník slovenského jazyka*, Informační bulletin pro otázky jazykovědné 5, 1964, 48—56. — F. Gregor, *Einige Bemerkungen über die Sprache und Quellen des slovakischen Wörterbuches von Lechnitz*, Studia Slavica 4, 1958, 325—346; tenže, *Die Pflanzennamen des Wörterbuches von Lechnitz*, tamže 5, 1959, 121—151; tenže, *K dejinám slovníkového spracovania slovenských ľudových názvov rastlín*, JČ 17, 1966, 44—63. — M. Hayeková, *Nomenclatura sex linguarum*, JČ 13, 1962, 154—162; táže, *Doplňujúce poznámky k Besztercei szójegyzék-u*, JŠ 9, 1966, 115—135. — P. Király, *Latsny Adamus: Dictionarium saec. XVIII*, Studia Slavica 3, 1957, 59—111. — V. Blanár, *Otázka lexikálnych turcizmov v slovenčine*, JČ 13, 1962, 76—87; tenže, *K najstarším slovenským abrenunciačným formulám*, JČ 14, 1963, 69—77; tenže, *Ribayov Idioticon slovacicum*, JŠ 9, 1966, 91—112. — I. Kotulič, *Slovotvorná a slovníková charakteristika spišského pozostalostného súpisu zo 16. storočia*, JČ 10, 1959, 163—175; tenže, *Význam, rozšírenie a pôvod slova meru*, SR 32, 1967, 89—94. — K. Habovštiaková, *Slovenská náboženská literatúra ako prameň pre poznávanie staršej slovenskej slovnej zásoby*, JČ 19, 1968, 150—158; táže, *O zaniknutých slovách v slovenčine*, SR 33, 1968, 88—96; táže, *K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk*, JŠ 9, 1966, 80—90; táže, *Príprava archívu pre výskum slovenskej slovnej zásoby*, Informační bulletin pro otázky jazykovědné 5, Praha 1964, 56—59. — J. Doruľa, *O historickom slovníku slovenského jazyka a slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia*, SR 33, 1968, 179—186; tenže, *O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby*, SS 2, 1967, 23—35, 364—378; tenže, *Z histórie slova vadiť (sa)*, SR 33, 1968, 217—223; tenže, *Z histórie mien povolaní*, SR 33, 1968, 79—87. — R. Kuchar, *Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii*, JČ 15, 1964, 53—63; tenže, *Slovo svedomie v historickom vývine slovenskej právnej terminológie*, Československý terminologický časopis 5, 1966, 163—169.

[45] A. Mišković, *Veršované Desatoro z r. 1532*, ZMS 15, 1937, 148—167; tenže, *Nomenclator Pružinský*, ZMS 16—17, 1938—1939, 431—435: tenže, *Štatúty Štiavnického panstva*, ZMS 14, 1936, 332—337. — J. Szabó-Orlovský, *Jelšavské mestské zápisy*, ZMS 16—17, 1938—1939, 130—134. — L. Šimovič, *Z kníh mesta Skalica zo XVII. storočia*, LS 3, 1941, 134—146. — B. Varsik, *Muránske artikuly z r. 1585*, Bratislava 3, 1929, 129—133. — Ľ. Novák, *Oravská listina z r. 1574*, ZMS 15, 1937, 172—179, tenže, *Česká listina so slovakizmami z r. 1594*, ZMS 13, 1935, 124—127. — Š. Tóbik, *Artikuly šteliarov Muránskej doliny z r. 1585*, Zborník FF UPJŠ 1, 1960, 92—113. — V. Šmilauer, *Jazykový materiál slovenských listín do r. 1300*, LF 50, 1933, 126—149. — J. Mihál, *Slovensko-ľupčiansky protokol*, ZMS 14, 1936, 188—192. —

a nesystematicky. Boli to však len prvé pokusy, ako narábať s historicky fixovaným textom a ako ho pripraviť na vydanie s potrebným kritickým aparátom. Pravda, vyšli aj niektoré väčšie pramenné práce, ktoré však zväčša vyvolali takú širokú diskusiu práve pre spôsob ich vydania a hodnotenia ich jazyka,[47] že by ich bolo účelné vydať znovu, a to podľa zásad zodpovedajúcich potrebám moderného jazykovedného bádania. Na tomto úseku v súvislosti *s prípravnými* prácami na slovenskom historickom slovníku koná sa súpis a výskum slovenských jazykových pamiatok zo *16.—18. storočia* v *domácich* i zahraničných archívoch. Hoci sa doteraz zhromaždilo značné množstvo pramenného materiálu (vyše 50 000 archívnych jednotiek), nepodarilo sa ho ani vo výbere vydať vo väčšom počte. Vyšli iba niektoré ukážky zo zozbieraných a utriedených pramenných materiálov určených na excerpciu pre historický slovník.

3. I tento stručný prehľad výskumu dejín slovenského jazyka za uplynulých 50 rokov ukazuje, že sa na tomto úseku toho vykonalo pomerne dosť, a to často aj za veľmi nepriaznivých podmienok. Veríme, že po splnení všetkých základných podmienok pre historický jazykový výskum (široko osnovaný výskum nárečí a jazykových pamiatok) sa podarí dosiahnuť kvantitatívne i kvalitatívne ešte lepšie výsledky a v kratšom čase ako doteraz a splniť výskum dejín predspisovného i spisovného obdobia (bernolákovského, štúrovského i martinského), historickej gramatiky i lexikológie a pripraviť podmienky pre kritické vydanie pramenných edícií k dejinám slovenského jazyka v celom rozsahu a na úrovni modernej jazykovedy.

R. Krajčovič, *Technika jazykovej interpretácie*, Bratislava 1966 (s textami); tenže, *Najstaršia perecká kniha mesta Trnavy*, JŠ 6, 1961, 41—65. — K. Habovštiaková, *Listy Melichara Hradského z r. 1614—1619*, tamže, 108—117. — I. Kotulič, *Z mestských kníh Partizánskej Ľupče zo 16. storočia*, tamže, 119—177; tenže, *Pramenný materiál k dejinám slovenského jazyka*, Informační bulletin pro otázky jazykovědné 5, 38—48. — J. Doruľa, *Dva listy z počiatku 16. storočia v bardejovskom archíve*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatúry 4, 1960, 103—107; tenže, *Niekoľko archívnych dokumentov z východného Slovenska*, JŠ 6, 1961, 179—197. — P. Horváth, *Tri zápisy o vypočúvaní svedkov z druhej polovice 16. storočia*, tamže, 199—211. — S. Churý, *Niekoľko pamiatok z Oravy a okolia Rajca z konca 16, a začiatku 17. storočia*, tamže, 213—221. — F. Sedlák, *Slovenské listiny a akty zo 16. storočia v archíve rodu Rakovských*, tamže, 223—256. — Š. Tóbik, *Zo štiavnických listov z r. 1529—1600*, tamže, 259—266. — Š. Krištof, *Čajkovské zápisnice z rokov* 1644—1768, Zborník PI v Nitre 1, 1961, 127—166; *II*, 1962, 259—288. — I. Kniezsa, *Zabytki języka słowackiego...*, SO 13, 1933, 175—180 a ďalšie pramene.

[46] *Listy poddaných z rokov 1538—1848*. Na vydanie pripravil P. Horváth, Bratislava 1955. — *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II* (XVII. storočie). Na vydanie pripravil R. Marsina a M. Kušík, Bratislava 1959. — J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka III*. Texty, 2. vyd. Bratislava 1967. — W. Semkowicz, *Materiały źródłowe do osadnictwa górnej Orawy I, II*, Zakopané 1932, 1939. — V. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Praha — Bratislava 1932. — J. Mišianik, *Antológia staršej slovenskej literatúry*, Bratislava 1964.

[47] V. Chaloupecký, *Kniha Žilinská*, Bratislava 1934 (prehľad diskusie o spôsobe vydania a o jazyku ŽK pozri v článku K. Habovštiakovej, *Na okraj diskusie o jazyku Žilinskej knihy*, Slavia 24, 1955, 480—487).

DISKUSIE

Ján Stanislav

O SLOVENČINE VO VYDAVATEĽSKEJ PRAXI

Po kritickom pohľade na jazyk niektorých vydaní zo staršej i novšej slovenskej literatúry* povšimneme si teraz niektoré preklady.

Z básnických diel by sme mohli uviesť výber z básní Imre Forbátha Na zázrak čakajúci v preklade C. Štítnického (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1965). Maďarský originál je jazykove náročný. Prekladateľ ho zvládol celkove veľmi dobre. Jazykovedcovi je vzácny doklad väzby *ísť po mne: Spoznaj môj osud ty, čo prídeš po mne* (60). Je to veľmi stará väzba, známa v ľudovej reči i v krásnej literatúre. V preklade Chrámu Matky božej v Paríži od V. Huga (prel. M. Bartko a O. Mrlian) je už novší spôsob s predložkou *za: „Chlapče ‚pusť ma, ja vyliezem prvý." „To nie, kamarát, rebrík je môj. Poďte, budete prvý." „Bodaj ťa porantalo!" povedal mrzuto Cundrošík; „nechcem byť za nikým"* (415—416). Štítnický správne píše *hrá na husličkách* (52); uviedli sme vyššie nesprávnu väzbu v knižke J. Blažkovej. Štítnický píše *hluk* (36), v Chráme Matky božej je *huk* (404). Štítnický píše *divoký* i *divý: pastieri sú však divokí ... ich biče divo plieskajú* (97), *divého profesora geometrie* (95), *na stromoch ľudia // s divo vypúlenými očami* (125), *divoké marše* (105). V Chráme Matky božej je *divokou vznešenosťou* (407), *prebehol očami po svojom vojsku, divokom kŕdli* (407), t. j. forma *divý* tu ustupuje. Formu *divoký* má už S. Chalupka, má ju Vansová (Sirota Podhradských 176: *načúvala divokým, veľkolepým harmóniám hromu*, ale: *niekoľko tuctov divých kočíc* 185). Niektorým autorom uniká slovo *oblok*, ktoré je cenným svedectvom našich kultúrnych vzťahov k západnej časti južných Slovanov, a to najpravdepodobnejšie už v 9. stor. Štítnický píše *okno* i *oblok: A vresk gramofónu z oblokov padá* (46), *v okne uvidel som zrazu // galeje* (52). Keby som bol býval redaktorom tejto knižky, bol by som požiadal Štítnického, aby si niektoré javy upravil. Píše: *a každý zmizne bezo stopy* (126). Viem, že ide o slabiku vo verši, ale jav *bezo stopy* nie je v duchu zákonov slovenského hláskoslovia. Je to prepis čes. *beze stopy*. Ťažko zrozumiteľné je *svadobné noci tiem* (119). Tvar *tiem* je správne utvorený, ale nezvyčajný. Žiadal by som opravu v tejto vete: *roztvárajte sa tajomne // pre radosť života* (120). V Bratislave sa síce hovorí a píše *pre radosť otcovi* a pod., ale tu má byť *na radosť*.

Niektorí autori sa vyhýbajú príslovke *chytro*. Autori píšu *rýchlo, rýchle, rýchlejšie, prirýchlo*. Štítnický v uvedenom preklade píše: *Psychiatra bolo treba rýchle volať* (47). Mihálik v Útoku za Orfeom má: *a rýchlo som pobehol za ním* (37). V Chráme Matky božej je veľmi často *rýchle* (366, 415 atď.), *rýchlo, rýchlejšie* (413). J. Prohácka v preklade knižky D. Marainiovej Nebezpečné

* Pozri SR 34, 1969, 156—164. (Pozn. red.).

roky má veľmi často *rýchlo*, menej *rýchle* a okrem toho *rýchlejšie*. Nejasné je, aký význam dáva Prohácka prídavnému menu *chytrý: Musíš byť chytrá* (12). Sotva ide o význam „rýchla", ale skôr „bystrá". V SJS sa tento význam slova označuje skratkou „zastar.". Zastaviť sa môžeme pri Štítnického verši *Piskam na svätě zmŕtvychvstanie* (51).[4] Sloveso *piskať* je oveľa príhodnejšie v poézii ako *kašľať* a jemu podobné. Rád čítam nominálnu vetu v týchto veršoch: *bola si celkom malá tanečnica, // červené nechty, kvety vo vlasoch* (49). Nenapísal by som spojenie *sud od oleja* (55). Nepríjemná je chyba v *poľudňajšom čase* (55). V posledných rokoch sa nám tratí slovo *zbožie* a skoro dôsledne sa píše *obilie*, ktoré, pravdaže, je dobré, ale pritom netreba opúšťať ani druhé, veľmi dobré slovo. Štítnický píše: *na hrudi dolín ležia stohy obilia* (129). K slovu *nádherný* (128) by som uviedol vysvetlenie, že ide o nemecký koreň *her-lich* so slovenskou predponou a príponou. Strednohornonemecké *über-hēre* značilo „spupnosť, pýcha" (Machek, Etym. slovník, 316). V slovenskej literatúre slovo existuje, v ľudovej reči nie.[5] Na str. 16 je *slané jezerá;* je to zrejme tlačová chyba. Nenapísal by som *z maštalí vybiehajú kone* (125), ale *vybehujú;* nejde však o chybu, ale o môj osobný úzus.

J. Prohácka, ako sme uviedli, preložil knihu D. Marainiovej Nebezpečné roky (1965). Niektoré javy sme už uviedli. Javov je viac. Možno hneď s uspokojením zaznačiť, že má starú slovenskú väzbu podmienkového súvetia so spojkou *nech: a nech sa nechytím brvna, bola by som spadla* (23). Väzba táto je v ostatných západných slovanských jazykoch neznáma. Rovnaká väzba s *na* je u južných Slovanov. Väzba *Zavolám ti na budúci týždeň* (58) je síce správna a obvyklá, ale popri nej poznáme i chronologicky starší tvar *Zavolám ti budúci týždeň.* Píše obyčajne *okno* a osamotene *oblok* (130), *okenice* (113), *okienko* (67), *okenné tabule* (30), *a ja som sa oprela o obločnicu* (21). Na str. 61 je 15 riadkov a v nich 4 razy *okno;* mohol spokojne *okno* striedať *oblokom.* Slovo *chlap* používa popri *muž* (58—59). Píše: *Otec kráčal s meravým obličajom* (77), *Má naivnú tvár, viem, takých je veľa, má nevýrazné črty obličaja* (123). SSJ má obličaj, uvádza ho i M. Kálal, ale inak v ľudovej reči, na strednom Slovensku, pokiaľ viem, je len v spojení *na obličaj miesť* (Liptov) v staršej generácii. Používa slovo *viazanka* (69, 74, 94, 146), o ktorom už bola reč. Nenapísal by som slová *podrážka* (14)[6] za *podošva, fotr* (v Liptove sa tu a tam povie *fóter* 9); namiesto *vedieť* nenapísal by som *dokázať*, hoci je dnes inflačné: *Bola som ľahostajná. Nedokázala som mu odolávať* (102). Za *nápad* by som napísal *myšlienka: Páči sa mi ten nápad s vežičkami* (26). Iní Slovania mávajú tu slovo, ktoré u nás znie *myseľ, idea.* Slovami *nápad, napadlo mi* i pod. v medzislovanskom styku sa stávame nezrozumiteľní. Prohácka na str. 116 píše: *Tu sa každý naňho i na mňa vykašle.* Oveľa prijateľnejšie píše Štítnický *piskam na* (51). Zlý je slovosled *Nie je ti nevoľno?* (116) namiesto *Nie ti je nevoľno?*

Chválime preklad diela Chrám Matky božej v Paríži. Je to celkove dobrý

[4] *Piskam* je za maď. *fütyölök; fütyölni* je „pískať".

[5] H. Lerchová (tamže) píše na tej istej strane: *nádherný kútik zeme 167*, ale aj: *tento prekrásny kútik prírody* 167. T. Vansová v Sirote Podhradských (1919) píše i slovo *nádhera* 286, ale píše aj takto: *Jej zrak padnul na utešený prsteň* 215, *Páči sa i tebe tento prsteň? Je skutočne krásny. Či nie je utešený?* 216. Adj. *utešený, krásny, prekrásny* sú z ľudovej reči.

[6] T. Vansová píše: *povedala by si to istě, keby som si ho zrovna na podošvu prišila* (Sirota Podhradských 1919, 211).

preklad jazykove veľmi náročného literárneho diela. Zaujímavé je, že obaja prekladatelia sa vyhýbajú príslovkám *chytro, chytrejšie,* za ktoré píšu *rýchlo, rýchlejšie, rýchle.* Píšu *divoký, divokejší* (351, 407, 457), *lôžko* vo vetách: *Zvonár jej doniesol vlastné jedlo a vlastné lôžko* (363), *Tu sa pôvabne učupila na lôžko ku kozičke (365).* Často sa striedajú *okienko* a *oblôčik* — správne. Niektorí redaktori sa vyhýbajú slovu *špičky,* ktoré je v tomto preklade (358) i v Prohácko vom: *Vyšla von na špičkách* (72). Prohácka má staré ľudové sloveso *kývať: Zazreli sme ju, ako nám kýva z odchádzajúceho auta v čiernej rukavici* (78). V Chráme Matky božej je *mávať,* ako sa dnes často hovorí v Bratislave: *vystúpil ctihodný vodca mávajúci fakľou* (406). T. Vansová v tomto značení má *máchať* (Sirota 1919, 74).

Mať niečo pri sebe je väzba, známa v slovenčine a slovinčine. V Chráme Matky božej v Paríži ju čítame vo vete *Lenže arcidiakon mal vždy pri sebe kľúč od veže* (358). V škole sme sa učili o *Mliečnej ceste,*[7] teraz niektorí hovoria už *Mliečna dráha.* V preklade je: *Na veľkom striebornom kríži sa trblietalo niekoľko iskriacich bodov na temnom pozadí ako Mliečna cesta tejto hrobovej noci* (358). Píšu *opití: študent opitý. Opitý ako snop* (358). Videli sme, že v tom istom vydavateľstve Slovenský spisovateľ je v knihách i tvar *opilý* (pozri vyššie). Neznáme mi je sloveso *jažiť sa: Na prilbe sa mu jažilo desať železných zobákov* (415). Prekladatelia použili aj celkom nový termín *riadiaci: V ľudnatejších mestách, predovšetkým v hlavných mestách, nebolo ústrednej riadiacej moci* (405). Slovo *chlap* v značení „mužský" sa píše v tomto preklade (81, 407, 408). Dal by som ho namiesto slova *muž* do tejto vety prekladu: *Tu Quasimodo videl jasne, ako sa na námestí vlní strašné stádo otrhaných mužov a žien* (404). Trochu archaicky znie dnes spojenie *skôr, prv, než by: bol by mŕtvy skôr, než by sa dotkol dlažby* (366). V závislých miestnych vetách sa vyhýbajú spojke *kde,* známej na strednom Slovensku: *a pustil sa strmými uličkami Univerzitnej štvrte, nevediac, kam ide* (351), *V pomätenosti nevedel, kam ide* (356). Nie je to, pravda, chyba, ale možno použiť i druhý známy a zvyčajný spôsob.

Nemôžeme očividne skúmať preklad v porovnaní s originálom. Trvalo by to dlho. Povšimneme si predsa len aspoň jeden preklad z ruštiny z tohto hľadiska, a to Kupcov preklad Simonovovho diela Dni a noci. Originál s prekladom porovnala O. Malíková, pracovníčka Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV. Uvedieme niekoľko jej pozorovaní, nevyčerpávajúc celý jej materiál. Uvedieme stranu prekladu a potom originálu.

Tak tu čítame: *komôrky z pristrihnutého šeríku* (19, 14) — *kletuški iz ostrižennoj sireni;* ide o *orgován* a nie *šerík,* v slovenčine neznámy. Ďalej uveďme: *vytiahol z holene lyžicu — vytaščil iz-za goleniša ložku* (47, 55); správne by bolo *spoza sáry.* V slovenčine je aj slovo *holeň,* ale z nej by lyžicu musel vytahovať chirurg. Iný príklad: *keď tak hľadel z dverí teplušky — kogda on s tambura tepluški smotrel* (8, 6); *tambur* je plošina alebo chodbička medzi vozňami. Alebo si povšimnime vetu *kde sa pri krajných domčekoch priamo v stepi rozkladal vojenský vlak — gde u krajnych domikov priamo v stepi razgružalsia ešelon* (7, 5), t. j. *kde vykladali vojenský transport.* Ďalej: *mlčky si sadli — oni priseli na kortočki* (30), t. j. *čupli si.* Alebo iný príklad: *hodinky s rozbitým sklom — s trecnuvšim steklom časy* (11, 9), t. j. správne: *s puknutým sklom.* Ruský termín *anglijskaja bulavka* prekladá ako *anglický špendlík* (11,

[7] T. Vansová píše: *Viola uverila, ba nahla sa i ona ku oblaku a pozerala ku mliečnej ceste* (tamže, 219).

9), t. j. *zapínací špendlík.* Zle prekladá: *Oj, slava bogu, tovarišč kapitan* ako *oj, sláva bohu, súdruh kapitán* (22) namiesto *oj, chvalabohu.* Text *Saburov ešče raz s udovoľstvijem okinul glazom krepkuju figuru Koňukova* prekladá: *Saburov sa ešte raz zaľúbene zahľadel na Koňukovu postavu* (11, 9) namiesto *s úľubou sa pozrel (hodil zrak).* Povedzme, že tieto dva príklady sú tlačové chyby: *on slušal ich so smešannym čuvstvom styda i ustalosti — a on ich rovnako počúval so smiešnym pocitom hanby a únavy* (8, 6) namiesto *so zmiešaným; vsegda otyskival choť i neboľšuju toliku vodki — vždy objavil čo len kvapku vody* (43, 50) namiesto *vodky.* Ak tieto dva príklady nie sú tlačové chyby, mali by sme tu doklady veľmi povrchného čítania i prekladu. Napokon i jasné doklady ukazujú na nezodpovednú robotu.

Videli sme jednak pozorne robené preklady a jednak preklad zlý a povrchný. Problematika prekladateľskej techniky má vo filológii náročné požiadavky. Pri prvých troch prekladoch sme nerobili v tejto štúdii textovú kritiku. Posudzujeme len ich slovenčinu s dôverou, že preklady budú správne. I tak však v textovej kritike by bolo treba pokračovať podľa zásad dnešnej textológie. Na to, pravda, treba dlhší čas. Pokiaľ sme tu ukázali príklad textovej kritiky, opierali sme sa o prácu spomenutej O. Malíkovej. Dokladov má viac. Ak je pracovník na vedúcom mieste a mal by mať na starosti vedenie mladších pracovníkov, treba jeho metódu prekladu brať tým prísnejšie, aby vo výchove nenarobil viac chýb ako osohu.

Niekoľko poznámok o práci vo vydavateľstvách ukazuje, že edície trpia nedostatkom odborného vzdelania pracovníkov týchto podnikov. Týka sa to spôsobu práce pri vydávaní klasikov. Táto práca máva znaky diletantizmu. Nik by sa neopovážil meniť dielo výtvarníka 19. storočia, ale literárne dielo sa mení svojvoľne, takže sa veľmi často nemožno pri vedeckom rozbore spoľahnúť na nové edície klasikov.

V dielach dnešných autorov je neraz dosť svojvoľnosti a nerešpektovania zákonov spisovného jazyka, a to bez akéhokoľvek funkčného zamerania. V redakciách by mali spolupracovať autori seriózných jazykových diel, ktorí by predovšetkým mladých absolventov filozofickej fakulty zapracúvali do špeciálnej problematiky vydavateľstiev na úrovni metodiky textológie. Tu je zanedbané pole pôsobnosti odborníkov v jazykovedných odvetviach.**

** Textologickej problematike sa na stránkach Slovenskej reči doteraz venovalo pomerne málo pozornosti. Neobyčajne aktuálna, ale aj veľmi zložitá a chúlostivá je jazyková problematika pri vydávaní klasikov. Týka sa to aj diel spomínaného J. Kalinčiaka (o jazykových rozdieloch vo vydaniach J. Kalinčiaka písal napr. aj J. Felix v Slovenskej literatúre a M. Ivanová-Šalingová v monografii *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy*). Doteraz sa textologickej problematike venovali viac pracovníci Ústavu slovenskej literatúry SAV a pracovníci Matice slovenskej. Osobitnú problematiku tvorí jazyk prekladov. Redakcia uverejňuje tento článok a chce tým podnietiť záujem o túto problematiku (v oblasti pravopisnej, hláskoslovnej, tvaroslovnej, lexikálnej, syntaktickej, kontextovej). (Pozn. red.)

Ján Doruľa

METAMORFÓZY PREDBERNOLÁKOVSKEJ SLOVENČINY

Svoje názory na problematiku týkajúcu sa otázok koncepcie chystaného historického slovníka slovenského jazyka som vyložil v príspevku *O historickom slovníku slovenského jazyka a o slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia* (SR 33, 1968, 179—186). Problematike vývinu slovenskej slovnej zásoby i otázkam udomácňovania sa slov českého a latinského pôvodu v slovenskej slovnej zásobe predbernolákovského obdobia som venoval dosiaľ niekoľko príspevkov. Po niekoľkoročnom osobnom archívnom výskume a štúdiu množstva textov z celého územia Slovenska som dospel k niektorým záverom. Jedným z nich je záver, že frekvencia českých jazykových prvkov v textoch napísaných na Slovensku v 16.—18. storočí nemôže rozhodovať o udomácnení sa týchto českých jazykových prvkov vo vtedajšej slovenskej slovnej zásobe. Uviedol som dôvody proti takémuto „kritériu" a pokúsil som sa stanoviť kritériá, podľa ktorých možno zistiť, ktoré české slovo (slovo českého pôvodu; platí to i pre slová latinského pôvodu) sa vo vtedajšej slovenskej slovnej zásobe udomácnilo a v akom stupni. Išlo mi o otázky vývinu slovenskej slovnej zásoby v súvislosti s chystaným historickým slovníkom slovenského jazyka.

O riešenie týchto otázok, ako to pripomína v úvode i závere svojho príspevku, sa pokúša aj K. Habovštiaková (*O vzťahu slovenčiny a češtiny v slovenských písomnostiach zo XVI.—XVIII. storočia*, Slavia 37, 1968, 235—252). Pripájam teraz k tejto problematike niekoľko poznámok preto, že K. Habovštiaková sa tam odvoláva na jeden z mojich príspevkov a svojrázne s ním polemizuje.

Svoje vývody K. Habovštiaková opiera o frekvenciu, štatistiku a výpočty. Dala si vypísať niektoré údaje z kartotéky chystaného historického slovníka slovenského jazyka začiatkom roku 1967. K tomu treba hneď pripomenúť, že materiál kartotéky bol v tom období veľmi medzerovitý, torzovitý, zozbieraný nesystematicky — podľa toho, čo sa dovtedy stihlo vyexcerpovať a zariadiť. Podľa môjho názoru materiál kartotéky začiatkom r. 1967, ba ani materiál kartotéky v októbri 1968, keď píšem tieto poznámky, sám o sebe nemohol a nemôže byť základom serióznych výskumov robiacich si nárok na syntézu v otázkach, ktorými sa K. Habovštiaková v spomínanom príspevku v Slavii zaoberá. Seriózny výskum otázok používania češtiny na Slovensku, jej osudov, vzťahu slovenčiny a češtiny možno robiť len na základe starostlivého štúdia textov. Nie však na základe excerpcie kartotéky. Môj príspevok, na ktorý sa K. Habovštiaková odvoláva, je založený na takom štúdiu textov, berie sa tam do úvahy

omnoho väčší materiál ako ten, ktorý bol vyexcerpovaný pre kartotéku historického slovníka slovenského jazyka začiatkom roku 1967. Vývody K. Habovštiakovej sa teda opierajú o omnoho menší materiál, pričom ide tam vlastne o excerpciu excerpcie.

Teraz niekoľko poznámok k vývodom K. Habovštiakovej.

K. Habovštiaková síce uznáva, že slovenčina existovala popri češtine už v 16.–18. storočí, ale odvodzuje ju z češtiny. Slovenčina podľa jej výkladov vlastne vznikala postupným slovakizovaním češtiny, z českých znení vznikali znenia slovenské. Pozrime sa, ako si K. Habovštiaková tento „proces" konkrétne predstavuje a ako ho „štatisticky" skúma: „O značnej miere hláskoslovnej adaptácie a postupného udomácnenia českého lexikálneho prvku svedčí aj slovo priateľ. Toto slovo sa dnes už ani nepociťuje ako slovo českého pôvodu. Už v kartotéke administratívno-právnych písomností odzrkadľuje sa značná miera jeho prispôsobenia slovenčine. Z celkového počtu 232 dokladov je len 37 v znení s ř (přítel 35, přietel 2 doklady)." (str. 239) V odbornom jazykovednom časopise takýto výklad komentár nepotrebuje. Výkladov tohto druhu je v práci K. Habovštiakovej dosť.

Ale i v 16.–18. storočí je podľa výkladov K. Habovštiakovej rozdiel medzi slovenčinou a češtinou dosť nejasný, neurčitý, všetko je to nejako splývavé. Tak napr. K. Habovštiaková pokladá za synonymné výrazy *teď-teraz, tu-zde, tunajší-zdejší* (pozri napr. na str. 251 jej príspevku). Prinajmenšom ide tu o veľmi svojrázne chápanie pojmu synonymum.[1] Za synonymá, ako vidieť, K. Habovštiaková pokladá i cudzojazyčné ekvivalenty.[2] O udomácnení sa českých slov *teď, zde* a pod. v slovenskej slovnej zásobe 16.–18. storočia K. Habovštiaková nepodala nijaké dôkazy. Ukazuje sa však, že jediným dôkazom začlenenia týchto a takýchto slov do slovenskej slovnej zásoby je pre K. Habovštiakovú ich výskyt v textoch napísaných v tomto období na Slovensku. Dokonca bez ohľadu na autora a miesto napísania textu. Na str. 250 K. Habovštiaková síce uznáva, že frekvencia nie je pre ňu jediným kritériom (zavážia vraj i ďalšie činitele, ako formálna adaptácia slova, syntagmatické vzťahy, v synonymných radoch „a iné"), ale svoje výklady opiera zväčša len o frekvenciu, pracuje len s ňou ako dôkazom (na jej výklady o kultúrnom jazyku, kde používa aj inú metódu, upozorníme ďalej). Tak ako pri spomínaných slovách typu *teď, zde* („synonymných" s *teraz, tu*) ani pri úvahách o slove *který*, ktoré pokladá za slovenské v spomínanom období, neuviedla okrem frekvencie ňou samou spomínané ďalšie dôkazy o udomácnení (formálna adaptácia, syntagmatické vzťahy, vzťahy v synonymných radoch): „Napríklad pri doterajších rozporoch o začlenenosti znenia *který* do slovenskej zásoby nie je bez významu už spomínané zistenie, že asi 85 % všetkých dokladov tvoria práve doklady na znenie *který*. Tento fakt spolu s ďalšími vyše uvedenými okolnosťami zavážil pri hodnotení znenia *ktorí* ako slovenského." (str. 250)[3] K. Habovštiaková teda slová *teď, zde, který*

[1] V autorkinom príspevku *K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.–18. stor.*, Jazykovedné štúdie IX, 1966, 87 sa omylom nehovorí o synonymách, ale o homonymách.

[2] Podľa tohto chápania by v diferenčnom česko-slovenskom slovníku bolo veľké množstvo takýchto „synoným".

[3] Teda o zaradení slova *který* do „slovenskej zásoby" rozhodlo v konečnom dôsledku „hodnotenie znenia *ktorí* ako slovenského." Naozaj sa tak hodnotilo na celom slovenskom jazykovom území? A keby sa aj takéto hodnotenie u časti slovenských používateľov podarilo dokázať, vyplýva z toho záver, že tento subjektívny činiteľ,

... pokladá v slovenskej slovnej zásobe predbernolákovského obdobia za udomácnené, rovno už za slovenské. Na tej istej strane (250) o slove *který* píše, že bolo súčasťou kultúrneho jazyka slovenskej národnosti: „Skutočnosť, že popri veľmi frekventovanom českom znení sú v slovenských jazykových pamiatkach doložené i domáce slovenské (prípadne i viaceré slovenské nárečové) synonymá, nevylučuje ešte český výraz (české znenie) z kultúrneho jazyka slovenskej národnosti, ako sa nazdáva J. Doruľa." V tomto citáte sú dve nesprávnosti. Prvá je tá, že ja z kultúrneho jazyka slovenskej národnosti v spomínanom príspevku nič nevylučujem, lebo o kultúrnom jazyku tam nič nehovorím. Nesúhlasím tam s tvrdením V. Blanára, že výrazy *který, dne, se, co* a pod. sú súčasťou slovenského jazyka, zaradili sa vraj do jeho štruktúry.[4] Funkciu češtiny na Slovensku v istom období a „štruktúru domáceho jazyka" pokladám za dve veci, ktoré nemožno navzájom zamieňať. O slovenskej slovnej zásobe uvažujem totiž z hľadiska úlohy vypracovať historický slovník slovenského jazyka. Z češtiny (aj z iných jazykov) sa i v tomto období udomácnili len niektoré slová, a nie všetky, ktoré sa v textoch na Slovensku vyskytujú. Frekvencia českých slov v týchto textoch zo Slovenska nemôže rozhodnúť o hodnotení týchto slov ako slovenských. Druhá nesprávnosť v citáte je tá, že prítomnosť slovenského výrazu vraj podľa môjho výkladu už sama osebe hovorí, že sa príslušný český ekvivalent nemohol v slovenčine udomácniť. Ja som tam uviedol, že za udomácnený nemožno pokladať taký český výraz z textu napísaného na Slovensku, ktorý sa tam používa v tej istej významovej a štylistickej rovine ako výraz slovenský (*teď — teraz, který — ktorý* ...): „Spomínané ‚výrazy' (*který, dne, se, co*) sú s českými jazykovými prvkami, popri ktorých v identickej platnosti existujú v pamiatkach (často i v jednej pamiatke slovenský výraz popri českom, v tej istej štylistickej i významovej rovine) príslušné ekvivalenty slovenské (*ktorý, sa, čo* a ich ďalšie slovenské nárečové varianty). To možno bezpečne doložiť množstvom dokladov. Tým, pravda, nechceme povedať, že by sa v slovenskej slovnej zásobe z češtiny nič neudomácnilo (pozri tu III. časť tohto príspevku)."[5] V spomínanej III. (i v IV.) časti potom hovorím podrobnejšie o kritériách, podľa ktorých možno zistiť, ktoré slová českého (a latinského) pôvodu sa vo vtedajšej slovenskej slovnej zásobe udo-

---

akým hodnotenie je, rozhoduje aj o objektívnom fakte — o tom, že sa toto slovo (a podľa K. Habovštiakovej i ďalšie české slová, ako *zde, teď* a pod.) stalo i objektívne súčasťou slovenskej slovnej zásoby? Treba si uvedomiť, že ide o obdobie, v ktorom sa jazyk chápal v prvom rade ako nástroj dorozumievania, že nebolo pevnejšej slovenskej spisovnej jazykovej normy, že reprezentatívna hodnota jazyka nemala ten zmysel a úlohu, akú mala neskoršie a i dnes má spisovná slovenčina. Objektívna existencia slovenského jazyka a tým aj slovenskej slovnej zásoby je však nepopierateľným faktom i v predbernolákovskom období (texty o tom hovoria jasnou rečou) a z tohto objektívneho faktu sa musí vychádzať i pri spracovaní slovenskej slovnej zásoby predbernolákovského obdobia v historickom slovníku slovenského jazyka. Úmyselné alebo neúmyselné kríženie dvoch princípov (funkcia, hodnotenie, a jazyk sám ako objektívna skutočnosť; slovenčina medzi ostatnými slovanskými jazykmi) by vlastne znemožnilo vypracovať historický slovník slovenského jazyka. Bol by to iba slovník (či register s dokladmi) textov z istého obdobia z územia Slovenska.

[4] K. Habovštiaková je teda zajedno s V. Blanárom pri hodnotení spomínaných výrazov a výrazov im podobných. Pokladajú ich za súčasť slovenskej slovnej zásoby (i slovenského jazyka; porov. hodnotenie tvaru gen. sg. *dne* u V. Blanára, za súčasť „štruktúry domáceho jazyka".

[5] J. Doruľa, *O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby*, Slavica Slovaca 2, 1967, 33, pozn. 63.

mácnili. Ale i v uvedenom citáte zo strany, na ktorú sa K. Habovštiaková odvoláva, hovorím o významovej a štylistickej rovine. Medzi slovami *který* a *ktorý* (podobne *teď — teraz, zde — tu*) nevidím významový ani štylistický rozdiel v administratívno-právnych písomnostiach skúmaného obdobia (nemožno pri nich hovoriť ani o formálnej adaptácii ktorá býva sprievodným znakom udomácnenia sa slov českého pôvodu, ako to vo svojom príspevku uvádzam).[6] A to je hlavný dôvod, prečo českú podobu pokladám za prvok českej slovnej zásoby a slovenskú podobu za prvok slovenskej slovnej zásoby.[7] Nebudem tu znovu opakovať svoje dôvody, pre ktoré v takýchto prípadoch frekvenciu nepokladám za činiteľa, ktorý by rozhodoval alebo spolurozhodoval o udomácnení sa českého výrazu v slovenskej slovnej zásobe.

O kultúrnom jazyku slovenskej národnosti (používa i termín „slovenský kultúrny jazyk") K. Habovštiaková hovorí, že sa utváral postupne, a to tak, že „to, čo bolo v češtine a v niektorých sloven. (najmä zápslov.) nárečiach spoločné, sa v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti postupne prehodnocovalo na slovenské, a to, čo bolo zasa rozdielne, v slovenských nárečiach neznáme, sa zasa postupne z kultúrneho jazyka odstraňovalo" (str. 235).[8] Z tohto tvrdenia teda vyplýva, že v slovenskom kultúrnom jazyku pôvodne bolo i to, čo bolo medzi češtinou a slovenčinou (najmä zápslov.) rozdielne, v slovenských nárečiach neznáme, t. j. čisto české. O pár riadkov vyššie na tej istej strane však hovorí ináč: „Túto adaptáciu češtiny, ako aj postupné utváranie slovenského kultúrneho jazyka podľa modelu kultúrne vyspelejšieho jazyka čes. nemožno zjednodušovať v tom zmysle, ako by kultúrne jazykové útvary sloven. vznikali priamo z češtiny. Kultúrny jazyk sloven. staval predovšetkým na domácich slovenských fondoch." Po tomto všeobecnom úvode o slovenskom kultúrnom jazyku K. Habovštiaková na konkrétnych dokladoch a údajoch sa usiluje stopovať jeho postupné utváranie sa. Pozrime sa, čo zo spomínaného už lístkového materiálu a metódou, ktorú som vyššie tiež spomenul („štatistika" a „výpočty"), zistila: „České znenia *zdraví, požehnání* (najmä v úvodných ustálených formulách listov) prehodnocujú sa na základe zápslov. nárečových znení *zdraví, požehnání* na znenia sloven. a stávajú sa typickými pre kultúrny jazyk slovenskej národnosti" (str. 237).[9] Ak by sme si mysleli, že toto tvrdenie platí len

[6] Doklady na použitie výrazov *který* i *ktorý* a výrazov *tu* i *zde* bez významového a štylistického odlíšenia v administratívno-právnych písomnostiach pozri v mojom príspevku *O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského*, Slavica Slovaca 3, 1968, 341—342. Tam sú i doklady na ďalšie výrazy tohto druhu.

[7] Pozri o tom i v mojom príspevku *O historickom slovníku slovenského jazyka a o slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia*, Slovenská reč 33, 1968, 180—181.

[8] Ako z ďalšieho výkladu K. Habovštiakovej vyplýva, neplatí to pre slová *který, zde* i ďalšie, ktoré sa zo slovenského kultúrneho jazyka neodstraňovali i napriek tomu, že patrili medzi to, „čo bolo rozdielne, v slovenských nárečiach neznáme". Nie je to jediný rozpor medzi „teoretickými postulátmi" K. Habovštiakovej a jej ďalšími výkladmi.

[9] Predlžme tento citát: „Dosvedča to aj nasledujúci prehľad o ich frekvencii." Nasledujú údaje, Počet dokladov na *požehnání:* 8. počet dokladov na *požehnanie:* 0; výpočet: *požehnání* 100 %, *požehnanie* 0 %. Počet dokladov na *zdraví:* 9, na *zdrava* (gen. sg.) 1; výpočet: *zdraví* 90 %, *zdrava* 10 %. Podľa tejto štatistiky a výpočtov je autorke celkom jasné, čo je v kultúrnej slovenčine (na pozadí juhozápadoslovenských nárečí), už bez ohľadu na územie, stabilné (prvok centrálny) a čo okrajové (periféria), čo vlastne ani do tohto slovenského kultúrneho jazyka (podľa frekvencie, štatistiky a výpočtov) nepatrí, hoci vraj „kultúrny jazyk sloven. staval predovšetkým na domácich slovenských fondoch" (str. 235).

pre slovenský kultúrny jazyk používaný v oblasti západného Slovenska, mýlili by sme sa. Platí to pre slovenský kultúrny jazyk vôbec, ako taký. Údaje o frekvencii a na nich založené výpočty sú totiž vyexcerpované z textov bez ohľadu na miesto ich napísania,[10] pochádzajúcich z celého slovenského územia.[11] Neberie sa tu ohľad ani na autora textu. Zato sa berie veľký ohľad na frekvenciu zistenú z lístkov spomínanej torzovitej kartotéky.

Teda zhoda medzi západoslovenskými (často celkom okrajovými) a českými jazykovými prvkami v najväčšej miere rozhodla o tom, že sa tieto prvky hodnotili ako slovenské a stávali sa tak súčasťou slovenského kultúrneho jazyka (pravda, podľa autorky aj tu veľmi zavážil frekvenčný argument). Hodnotili sa ako slovenské nielen na území, kde bola spomínaná zhoda, ale aj na území, kde takej zhody nebolo. Teda na podobu slovenského kultúrneho jazyka malo rozhodujúci vplyv krajné západoslovenské nárečové územie, kde je najviac spoločných slovensko-českých jazykových prvkov a kde sa tak odohrávalo prehodnocovanie českých podôb na slovenské. Po takomto prehodnocovacom „procese" už teda môžeme smelo pokladať za slovenské všetky tie české jazykové podoby, ktoré na tomto území sú spoločné so slovenskými. Bez územného ohraničenia. Západoslovenskému územiu sa tu pripisuje rozhodujúci význam ako ohnisku spomínaného prehodnocovania. Predovšetkým tu sa podľa názorov autorky utváral kultúrny jazyk slovenskej národnosti. Preto zápisy typu *požehnanie, zdravie, viera, hriech* a pod. z textov zo stredného Slovenska sú podľa takéhoto názoru len provincionalizmami oproti kultúrnojazykovým podobám typu *požehnání, zdraví, víra,* ktoré prešli procesom prehodnocovania na krajnom slovenskom západe. Avšak o historických a jazykových faktoch, ktoré by svedčili o takomto vplyve okrajovej západoslovenskej nárečovej oblasti na podobu písaného jazyka na ostatnom slovenskom území, autorka nič nehovorí. Ba R. Krajčovič, na ktorého sa K. Habovštiaková tiež odvoláva, nachádza vplyv strednej slovenčiny i v textoch na západnom Slovensku. On však, na rozdiel od K. Habovštiakovej, nachádza i historicko-jazykové dôvody tejto skutočnosti.[12] K. Habovštiaková si ani len nepoložila otázku, kto bol v skúmaných písomnostiach na strednom a východnom Slovensku nositeľom alebo prenášateľom ňou prízvukovaného prehodnocovania češtiny na slovenčinu, vychádzajúceho z krajného slovenského západu, prečo aj na strednom a východnom Slovensku sa spoločné česko-západoslovenské jazykové podoby pokladali za slovenské a nie české, keď tam takej zhody nebolo. Žeby aj pre nich bolo rozhodujúce západoslovenské nárečové jazykové povedomie? A ako sa k takému jazykovému povedomiu (prehodnocovacej to báze) vôbec dostávali? Starostlivý jazykový rozbor textov zo stredného a východného Slovenska (a nie sprostredkované výpisky z torzovitej kartotéky) hovorí niečo celkom iné. Hovorí o tom, že jazykovú stránku textov, ktoré sa pisatelia často usilovali napísať po česky, ovplyvňovalo ich jazykové povedomie, teda i jazykové povedomie stredoslo-

[10] Termín slovenský kultúrny jazyk (miestami i kultúrny jazyk slovenskej národnosti) ktorý autorka v týchto súvislostiach sústavne používa, tiež bližšie nelokalizuje oblasť jeho používania. Najmä však z faktu, že autorka pre svoje výpočty používa doklady z celého územia Slovenska, jednoznačne vyplýva, že jej tu ide o celé územie, že uvažuje v meradlách celoslovenských.

[11] Porov. ešte na str. 238 príspevku K. Habovštiakovej: „Slovenským jazykovým zázemím, t. j. výskytom znenia *prodať* v záhorskom nárečí, vysvetľujeme si prevahu znenia *prodať* nad *predať* v administratívno-právnych pamiatkach." Nasledujú údaje bez ohľadu na geografiu.

[12] Pozri R. Krajčovič, *K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny,* Sborník FFUK — Philologica 14, 1962, 85—89, 100.

venské alebo východoslovenské. Vieme, že i na strednom a východnom Slovensku sa utvárala na domácej nárečovej báze najmä slovenská terminológia i ďalšie vrstvy slov tvorené odvodzovacími postupmi známymi v slovenčine (strednej alebo východnej). Tvorili sa takto aj podľa cudzích vzorov, alebo sa udomácňovali i slová cudzieho pôvodu. V doterajších svojich prácach som v tejto súvislosti poukazoval na tzv. knižnú vrstvu slovenskej slovnej zásoby, ktorá tiež nebola jednotná na celom slovenskom území, čo je dané predovšetkým nárečovou diferenciáciou slovenského územia.

Pre K. Habovštiakovú je však frekvencia, ako som na to už upozornil, predsa len hlavným a rozhodujúcim kritériom začlenenosti slova do slovenského kultúrneho jazyka (a v súvislosti s tým i do slovenskej slovnej zásoby), lebo na základe frekvencie sa doňho začleňujú podľa jej výkladov i také české jazykové podoby, ku ktorým v 16.—18. storočí nemožno nájsť zhodné podoby slovenské (podľa K. Habovštiakovej synonymá) ani na najkrajnejšom slovenskom západe: „Znenie *který* vzhľadom na jeho vysokú frekvenciu v sloven. jazykových pamiatkach nemožno vylúčiť z kultúrneho jazyka slovenskej národnosti, i keď je to pôvodom znenie české" (str. 240). „Slovo *zde* je o niečo zriedkavejšie doložené ako *tu* (37 : 50), kým na príd. meno *zdejší* je až 14 dokladov oproti domácemu slovenskému *tunajší*, doloženému len 2 ×. Ukazuje sa teda, že české výrazy, *zde, zdejší* využívali sa v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti — aspoň v istom období (v XVI. storočí) — ako synonymné knižné výrazy popri domácich hovorových výrazoch *tu, tunajší*" (str. 247).[13]

Hranica medzi slovenským kultúrnym jazykom, so všetkými jeho na západnom Slovensku „prehodnotenými" českými jazykovými prvkami (niektoré české jazykové prvky „prehodnotila" len frekvencia), a slovenčinou samou ako jedným zo slovanských jazykov je podľa výkladov a výpočtov K. Habovštiakovej veľmi plynulá, neurčitá. Istý jazykový prvok je pre ňu raz prvkom slovenského kultúrneho jazyka, inokedy zas prvkom slovenskej slovnej zásoby. Tým, že sa vyššie spomínanými spôsobmi prehodnotený český jazykový prvok stal súčasťou slovenského kultúr-

[13] Pretože K. Habovštiaková na str. 235 v tom istom príspevku tvrdí, že „... postupné utváranie slovenského kultúrneho jazyka podľa modelu kultúrne vyspelejšieho jazyka čes. nemožno zjednodušovať v tom zmysle, ako by kultúrne jazykové útvary sloven. vznikali priamo z češtiny" a tu zas (na str. 247) tvrdí, že „české výrazy *zde, zdejší* využívali sa v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti ...ako synonymné knižné výrazy popri domácich hovorových výrazoch *tu, tunajší*" a pretože prehodnotenie českých výrazov *zde, zdejší* na slovenské podľa vyššie spomínanej metódy nemohlo nastať dokonca ani na západnom Slovensku, tvrdenie K. Habovštiakovej, že výrazy *zde — tu* ... sú v slovenskom kultúrnom jazyku synonymné, platí len vtedy, ak češtinu a slovenčinu pokladáme za jeden jazyk. Pri „synonymnej" dvojici *zde — tu* K. Habovštiakovej dokonca zlyháva i frekvenčný argument, lebo i v tom torzovitom lístkovom materiáli, z ktorého čerpá, je dokladov na výraz *tu* viac ako na *zde* (50 : 37). Alebo žeby v tomto prípade rozhodoval jedine štylistický moment (knižné *zde* oproti hovorovému *tu*)? Ale podľa tohto zreteľa, ak by sme ho brali ako jediný a sám o sebe rozhodujúci, by sa celá čeština z textov na Slovensku stala súčasťou slovenského kultúrneho jazyka. Ak by sme z tohto hľadiska chápali češtinu ako knižný štýl slovenského kultúrneho jazyka (alebo dokonca slovenčiny, ak sa tu nevedie hranica), mali by sme potom popri sebe dva takéto knižné štýly alebo knižné vrstvy slovnej zásoby, lebo veď utvárala sa a je doložená i slovenská knižná vrstva slovnej zásoby, ako som to vyššie už spomínal. V každom prípade nás takéto teórie vedú k obdivuhodnému miešaniu hľadísk a princípov a tým i k miešaniu jazykov, v tomto prípade češtiny a slovenčiny.

neho jazyka, stal sa podľa výkladov K. Habovštiakovej i prvkom slovenskej slovnej zásoby. Je evidentné, aký dosah majú takéto názory a výklady pre koncepciu historického slovníka slovenského jazyka. Slovná zásoba slovenčiny predbernolákovského obdobia sa rozrastá tak do nevídaných rozmerov. Najmä o prehodnotené „synonymá" z češtiny.

Toto nerozlišovanie medzi funkciou, akú u Slovákov v istom období plnila čeština (podobné funkcie plnili u Slovákov aj iné jazyky), a medzi slovenčinou samou ako samostatným slovanským jazykom, zamieňanie týchto pojmov, vedie k zámernému zotieraniu hraníc medzi slovenčinou a češtinou, k zastieraniu jazykovej skutočnosti.

Július Rybák

OPOZÍCIA PRÍČINNÝCH SPOJOK *lebo, že*

Slovenská jazykovedná literatúra[1] postupuje pri výklade príčinných spojok *keďže, pretože, lebo, že* ap. na základe princípu tzv. pasívnej gramatiky;[2] vychádzajúc z analýzy textu (z excerpovaného materiálu) vysvetľuje (vypočítava), aké významy môžu jednotlivé spojky (medzi nimi i uvedené v názve článku) v texte nadobúdať.

Takýto výklad sa vôbec nedotýka otázky, prečo v inom kontexte daná spojka nadobúda iný význam, prečo v istom kontexte s tým istým významom nemôže byť použitá, prečo je v jednom prípade so synonymnou spojkou zameniteľná a v inom nie; ide pri ňom teda o to, aké významy môže daná spojka nadobúdať, nie aký význam nemôže nevyjadrovať, čiže aká je systémová hodnota danej spojky. Ak sa postavíme na stanovisko aktívnej gramatiky (gramatiky nie z hľadiska adresáta, ale autora prejavu), musíme dať vyčerpávajúcu odpoveď práve na vyššie položené otázky. Musíme jednoznačne určiť okolnosti, podmienky použitia nejakej spojky práve v danom význame a v danom kontexte.

Vychádzame z presvedčenia, že jednou z možných metód takéhoto vý-

[1] Máme na mysli napr. práce: *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966; J. Ružička, *Spojka lebo*, SR 19, 1954, 135–142; J. Holý, *O spojkách pretože a lebo*, SR, 24, 1959, 46–48; J. Ružička, *Spojky pretože, lebo*, SR, 24, 1959, 231–235; J. Ružička, *Podraďovacia spojka že*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 321–356.

[2] Pri rozlíšení aktívnej a pasívnej gramatiky vychádzame z prác L. V. Ščerbu *Очередные проблемы языковедения*, sb. Избранные работы по языкознанию и фонетике, Leningrad 1956, 21; *Грамматика и ее взаимоотношение с лексикой с методической точки зрения*, sb. Преподавание иностранных языков в средней школе, Moskva 1947, 84. Porov. N. S. Pospelov, О соотношении грамматических значений глагольных форм времени в русском языке, sb. Проблемы современной лингвистики, Moskva 1968, 112.

kladu faktov jazyka je výklad „v pláne štruktúry sémantických opozícií",[3] konkrétne aplikácia princípu binárnych opozícií v lingvistickom rozbore.[4] O takýto opis vzťahu príčinných spojok *pretože, lebo* sme sa pokúsili v práci *Opozícia slov pretože, lebo.*[5] (Netreba hádam zdôrazňovať, že viaceré nedostatky podobných prác môžu ísť iba na vrub autora a neznižovať pritom vôbec význam aplikácie daného princípu na výklad jazykového materiálu.)

Predmetom tejto práce je opis fungovania príčinných spojok *lebo, že* z hľadiska spomínanej aktívnej gramatiky, teda opis sémantickej opozície oboch slov. Za východisko pre rozbor nám bude slúžiť Ružičkovo konštatovanie: „Za príčinnú vedľajšiu vetu možno pokladať iba takú vetu uvedenú spojkou *že*, v ktorej túto spojku možno zameniť výraznejšími príčinnými podraďovacími spojkami *pretože, lebo, keďže* a zmysel celého súvetia sa tým nepozmeňuje."[6] Na tomto základe sa pokúsime odpovedať na niektoré otázky, ktoré pred nás stavia bližšie skúmanie materiálu.

1. Kedy možno zameniť „výraznejšie príčinné podraďovacie spojky *pretože, lebo, keďže*" za príčinnú spojku *že*?

Možno hneď povedať, že zďaleka nie vždy — ba čo do frekvencie len vo veľmi obmedzenom množstve prípadov. Z uvedeného Ružičkovho konštatovania nemožno teda (neorganicky) vyvodzovať záver, že spojky *pretože, lebo, keďže* by mali byť zameniteľné za príčinné *že*. Spojka *že* totiž „má iba všeobecný, podraďovací význam, a preto sa fakticky používa na vyjadrenie všetkých syntagmatických vzťahov zakladajúcich sa na vnútornom spätí dejov".[7]

Spojka *že* teda sama osebe nemôže signalizovať význam príčiny; môže ho vyjadrovať (príp. pripúšťať) len vtedy, ak je kontextom význam príčiny jednoznačne daný. Za takýto kontext treba považovať predovšetkým súvetia s odkazovacím *preto* v hlavnej vete. Tieto súvetia sú hlavnou oblasťou výskytu príčinného *že* i hlavnou oblasťou, kde je spojka *lebo* zameniteľná za *že*. (Po odkazovacom *preto* sa v slovenčine spojky *keďže, pretože* nepoužívajú.[8]) Porovnajme:

Kráčali pomaly a opatrne; pomaly *preto, lebo (že)* to boli ľudia poprední a vážení, a opatrne preto, aby im sviece nepozhasínali. (Hečko[9]) — Už viem, prečo

[3] Ju. S. Maslov, *Об основных и промежуточных ярусах в структуре языка*, Voprosy jazykoznanija 17, 1968, č. 4, str. 69.

[4] Niektorým teoretickým problémom, spojeným s aplikáciou princípu binárnych opozícií, sme venovali pozornosť v práci *K podobám privatívnej opozície*, Jazykovedný zborník FF UPJŠ, venovaný VI. slavistickému kongresu, Bratislava 1968, 5—18.

[5] Práca je určená pre Jazykovedný zborník FF UPJŠ, ktorý má vyjsť v r. 1969.

[6] *Podraďovacia spojka že* ..., 348.

[7] J. Ružička, tamže, 321.

[8] Porov. J. Rybák, *Opozícia slov pretože, lebo* (v tlači).

[9] Excerpovali sme tieto práce: F. Hečko, Svätá tma; P. Karvaš, Polnočná omša; V. Mináč, Na rozhraní; L. Mňačko, Smrť sa volá Engelchen; L. Ragačová, Dymiace oblaky; V. Šikula, S Rozarkou; P. Karvaš, Nedokončená pre detský hlas.

ma nechceš vychovávať... *Preto, lebo (že)* vlastne vôbec nevieš vychovávať. (Karvaš) — Raz som jej povedala, že viem, že sa so mnou kamoší **len** *preto, lebo (že)* bývam s Petrom v jednom dome. (Ragačová) — Ale to len *preto, lebo (že)* nám závideli, že to neprišlo na um im. (Ragačová)

Porovnajme i príklady na použitie *že* po odkazovacom *preto* (zameniteľné za *lebo*):

Palica mu vypadla z ruky a nespadol len preto, *že (lebo)* sa dlaňami oprel o zem. (Hečko) — Bolo jasné, že dievky sa udomácnili v slovenskej poézii len *preto, že (lebo)* boli „šik" a „štram". (Hečko) — Vážne sa tam rozhodoval, či by preň nebolo lepšie tiež sa vyšmyknúť pod viechu Michala Šnopsera — i *preto, že (lebo)* je vojna, i preto, a najmä *preto, že (lebo)* Cilka šla spať bez neho. (Hečko) — A to len *preto, že (lebo)* som sa chcela o teba sama starať. (Mňačko) — Dali nám *preto, že (lebo)* sme dezertéri. (Mňačko) — Kadečo mi bŕkalo po rozume, ale asi len *preto, že (lebo)* som už bol dlho v horách. (Mňačko)

Uvedieme ešte príklady na striedanie spojok *lebo, že* po odkazovacom *preto* v texte:

Prečo... na to sa nedá tak ľahko odpovedať. *Preto, že (lebo)* som mrzák. *Preto, lebo (že)* je medzi nami tieň Ploštiny. (Mňačko) — Nikto mu však nevedel nič povedať. Ľudia *preto, že (lebo)* nevedeli, a princezná *preto, že (lebo)* mala plné ústa. Potom sa už nepýtal. Ľudí *preto, že (lebo)* by to aj tak nevedeli, a princeznej *preto, lebo (že)* sa bál, že keď prestane na chvíľu jesť, zabudne, ako sa to robí. (Ragačová)

Pozíciou po odkazovacom *preto* sa možnosť použitia spojky *že* namiesto *keďže, pretože, lebo* úplne nevyčerpáva. Výpočtu ďalších možností a vôbec určeniu hraníc, čo ešte považovať a čo už nepovažovať za príčinnú spojku *že*, sa nemienime v tejto práci bližšie venovať. Zdá sa, že v literatúre sa tieto hranice chápu príliš široko.

2. Je každé príčinné *že* zameniteľné za spojky *pretože, lebo, keďže* bez zmeny súvetia? Alebo ináč: možno len takú vetu so spojkou *že* považovať za príčinnú, kde je možné zameniť *že* za uvedené výraznejšie príčinné spojky?

Z vyššie uvedenej Ružičkovej formulácie vyplýva kladná odpoveď na túto otázku.. Bližšie skúmanie materiálu však ukazuje, že zameniteľnosť príčinného *že* za spomínané príčinné spojky je istým spôsobom obmedzená. Pokúsime sa ukázať, v čom toto obmedzenie spočíva (A) a ako je v systémovom vzťahu príčinných spojok podmienené, motivované (B).

A. Príčinné *že* je nezameniteľné za *lebo* vo vetách, ktorých obsahom je n e g á c i a príčiny uvedenej vo vedľajšej vete:

Nie preto, *že (*lebo)* som ranený do chrbta, oh, nie preto... (Mňačko) — Je to strašné nechávať Martu — nie preto, *že (*lebo)* je moja milá, moja žena, prosto preto, že (lebo!) je žena — v pazúroch Wilczika. (Mňačko) — Chcel sa vzdať, ujsť. Nie preto, *že (*lebo)* sa bál, ale preto, že sa mu protivilo robiť prácu, ktorá nemala nijaký výsledok. (Mináč) — Nedovtípil sa, že nezazerajú na deti, ale naňho, a nie preto, *že (*lebo)* je to on, človek s chýrom neverca,

ale preto, že (lebo!) si ani pred krížom nezložil čiapku z hlavy. (Hečko) — A to ho vážne nahnevalo. Nie preto, *že (*lebo)* malička bola dievčatko a nie chlapček, ale preto, že (lebo?) keby bola Cilka šla z kina domov, ... ani on by teraz nesedel pod viechou... (Hečko) A ešte príklad z citovanej Ružičkovej práce: Nie preto, *že (*lebo)* by ho boli zhrbili predsedove reči, ale aby hlavou nezavadil o veraje. (Hečko)[10]

O negovanej príčine vo vedľajšej vete príčinného súvetia hovoríme v našom prípade len vtedy, ak je v nadradenej hlavnej vete členský zápor, ktorý sa vzťahuje na odkazovacie slovo *preto (Hnevám sa* nie preto, *že si opitý, ale...).* Do toho zahrňujeme i „eliptickú" podobu uvedených viet, v ktorých je transformácia na „plnú" podobu dobre možná, napr.: *Nebila som ho* (preto), *že (lebo) nechce byť kňazom, ale že papuľuje.* (Hečko)[11]

Členský zápor, ako je známe, sa v slovenčine vyjadruje jednak záporkou *nie* pred popieraným členom a jednak zápornou formou prísudku (ako vetný zápor). Hlavná veta s negovaným prísudkom môže mať preto v príčinnom súvetí dvojaký význam: členského a vetného záporu. V závislosti od toho je v prvom prípade nemožné zameniť *že* spojkou *lebo* a v druhom prípade to možné je:

1. Nepríde preto, / Príde nie preto, \ *že (*lebo)* je chorá, ale preto, lebo som ju volal.
2. (Prečo nepríde?) Nepríde preto, *že (lebo)* je chorá.

Preto veta z Mňačku *Neušli sme z armády len* preto, že *sa nám chcelo*

---

[10] *Podraďovacia spojka že...*, 349. Týmto príkladom sa tam medzi inými demonštruje príčinné *že*, zameniteľné za *pretože, kdeže, lebo.*

[11] V Karvašovi (Nedokončená pre detský hlas) sme našli zaujímavý príklad na použitie spojky *pretože* vo vete s členským záporom: *Zaujal som opačné stanovisko, nie* pretože *sa to má, ale pretože podľa dnešného stavu medicíny spánok je dokonca dôležitejší než strava.* Podľa nás tu ide o nenáležité použitie spojky *pretože* (prípadne nenáležité stiahnutie odkazovacieho slova *preto* a spojky *že* v jedno slovo). Dané súvetie môže mať len podobu: *Zaujal som opačné stanovisko nie* preto, že *sa to má, ale preto, že...*; v takom prípade platí o tomto súvetí všetko to, čo sme povedali vyššie o súvetiach s negovanou príčinou vo vedľajšej vete.

Použitie spojky *pretože* namiesto výrazu *preto, že* nájdeme u Karvaša i v kladných vetách (pozri i príklad vyššie), podľa nás zas nenáležite: — *Nie, — odvetil som trpezlivo, jednak zo známych pedagogických príčin, jednak* pretože *som v tej chvíli ešte nepoznal ďalšiu otázku; Tiež sa nimi nemrhalo na diskusie, jednak,* pretože *sme voči malému disponovali neobyčajne spoľahlivými a lapidárnymi presvedčovacími prostriedkami, jednak* pretože *nás po tejto stránke starší úplne vyčerpával; Najsamprv som sa tváril, že som ako vždy prišiel kradnúť noviny, potom že súrne dakoho hľadám, kto tu z rozličných príčin nemôže byť, najmä* pretože *neexistuje, no neočakávane usmialo sa na mňa štrnásťkarátové šťastie.*

Jeden príklad je dokonca na použitie spojky *lebo* namiesto výrazu *preto, lebo: — Počuj, — smial som sa ďalej, jednak ohromne pobavene, jednak v smrteľnom pomykove, jednak* lebo *čo iné mi zvyšovalo, — veď bryndzové halušky si môžeš dať hocikedy aj u starej mamy.* Z toho by sme mohli dedukovať, že podľa Karvaša je možné i vo všetkých vetách vyššie použiť namiesto *pretože* spojku *lebo*, a teda i veta s členským záporom by mohla mať podobu: *Zaujal som opačné stanovisko, nie* lebo *sa to má, ale pretože podľa dnešného stavu medicíny...* To ale úplne odporuje našej koncepcii.

prežiť vojnu môže mať bez bližšieho kontextu dva významy: a) členský zápor (ušli sme z armády nielen preto, že...), vtedy je *že* nezameniteľné za *lebo;* b) vetný zápor (Prečo sme neušli? Preto, že/lebo...), kde je *že* zameniteľné za *lebo.* (Z kontextu vyplýva prvý význam.)

Tým, že sa v slovenčine (na rozdiel napr. od ruštiny) vetný a členský zápor nemusí formálne v hlavnej vete rozlišovať (záporka je v oboch prípadoch pred prísudkom), zostáva v príčinných súvetiach ukazovateľom vetného/členského záporu (okrem kontextu a istého rozdielu v intonácii) forma spojky: *lebo* = iba vetný zápor, *že* = členský i vetný zápor.

Vetný zápor v hlavnej vete príčinného súvetia vôbec nemá vplyv na kladný alebo záporný charakter vedľajšej vety (takisto ako kladná forma hlavnej vety):

Nepríde / *Príde* > *preto, lebo (že)* < *je chorý.* / *nie je chorý.*

Ďalšou skupinou prípadov, kde je príčinné *že* nezameniteľné za *lebo,* sú tie prípady, v ktorých ide o vyjadrenie pochybovania o reálnosti príčiny, vyjadrenej vo vedľajšej vete, napr.: *Pochybujem, že prišiel preto,* že (lebo) *sa mu narodil syn, Je nepravdepodobné, že prišiel preto,* že (lebo)...; *Sotva, ťažko prišiel len preto,* že (lebo)...; *Nie je možné, že (aby) prišiel len preto,* že (lebo)...

Menej jednoznačne možno vzťahovať uvedené pravidlo i na vety, v ktorých sa vedľajšia veta príčinná vzťahuje na hlavnú vetu, obsahujúcu nereálnu podmienku so spojkou *ak* (príp. *keď*): *Ak prídeš len preto,* že (lebo?) *sa to patrí, radšej nepríď.*[12]

Na základe uvedených prípadov možno sformulovať záver: príčinná spojka *že* je nezameniteľná spojkou *lebo* v tých prípadoch, keď vedľajšia veta vyjadruje nereálnu príčinu deja hlavnej vety. Do pojmu „nereálna príčina" pritom zahrnujeme i negovanú príčinu, ktorá môže byť z prísne modálneho hľadiska (z hľadiska postoja hovoriaceho k reálnosti výpovede)[13] reálnou i nereálnou. Pritom indikatív vo vedľajšej vete (ako bezpríznakový člen korelácie)[14] „nič nehovorí" o nereálnosti príčiny (v závislosti od kontextu môže vyjadrovať reálnu i nereálnu príčinu); kondicionál ako príznakový člen korelácie slúži na explicitné vyjadrenie nereálnej podmienky. Porovnajme:

---

[12] To isté je možné povedať i o príčinnom súvetí v opytovacom spôsobe, napr.: *Nesmejete sa mi len* preto, že (lebo?) *som chorý?* Porovnajme to s odpoveďami: *Áno, smejeme sa len* preto, že/lebo *ste chorý; Nie, nesmejeme sa len* preto, že (*lebo) *ste chorý.*

[13] Ľ. Ďurovič, *Modálnosť,* Bratislava 1956, 9.

[14] Bezpríznakovosť indikatívu chápeme tak, že indikatív „nič nehovorí o nereálnosti deja" (Porov. A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim II,* Bratislava 1960, 473) — nie že „vyjadruje, že dej, ktorý sa pomenúva slovesom, je (alebo nie je) v príslušnom čase reálny (skutočný)". (*Morfológia slovenského jazyka,* Bratislava 1968, 430)

Nepije preto, *Pije nie preto,*	*že je chorý* (hovoriaci „nič nehovorí" o jeho chorobe; môže, i nemusí byť chorý) *že by bol chorý* (tvrdenie o jeho chorobe sa hodnotí ako nereálne)	*ale preto, že ...*

B. Zostáva nám odpovedať na otázku, čím je v systémovom vzťahu príčinných spojok *lebo, že* motivovaná nemožnosť zámeny *že* za *lebo* pri nereálnej príčine (vo vyššie opísanom poňatí). Príčinné spojky *lebo, že* sú vo vzťahu privatívnej opozície.[15] Príznakovým členom opozície je *lebo*, ktoré vždy vyjadruje príznak reálnosti príčiny. *Že* ako bezpríznakový člen korelácie „nič nehovorí" o reálnosti príčiny a v závislosti od kontextu môže vyjadrovať jednak význam nereálnej príčiny (non A), jednak (ako príznakový člen) význam reálnej príčiny (= A). významový systémový vzťah príčinných spojok *lebo, že* je teda „reálnosť vyjadrená" — „nič o reálnosti". (Význam príčiny je totiž ich spoločným, nie rozlišujúcim príznakom; základom pre porovnanie.)

Náš výskum spojky *lebo* v spomínanej práci *Opozícia slov pretože, lebo* i v prítomnej práci podporuje stanovisko tých lingvistov, ktorí význam slova skúmajú ako „zväzok čŕt".[16] Význam príčinnej spojky *lebo* je podľa nášho doterajšieho výskumu konštituovaný aspoň týmito črtami:

1. (v opozícii k *pretože*) „nič nehovorí" o význame príčiny,
2. (v opozícii k *totiž*) „nič nehovorí" o význame vysvetlenia,
3. (v opozícii k *že*) vyjadruje príznak reálnosti.

[15] Máme tu na mysli privatívnu opozíciu v tom poňatí, ako sme vyložili v citovanej práci *K podobám privatívnej opozície* (pozri pozn. 4), nie v tom, aké sa nám snažil vnútiť J. Mihál v polemickom článku *Ešte raz o zámenných príslovkách ta — tam*, SR 32, 1967, 292—294.

[16] Porov. napr. Ľ. Ďurovič, *Porovnávací slovník súčasných slovanských spisovných jazykov*, Slavica Pragensia IV, Praha 1962, 528.

Vlado Uhlár

TRI LIPTOVSKÉ MIESTNE NÁZVY

Ilanovo, pôvod názvu

Ilanovo, stredná obec v Liptove, susedí s okresným mestom Liptovským Mikulášom, vlastne s jeho časťou Vrbicou, starou liptovskou občinou, ktorá splynula s okresným mestom až r. 1923. Leží od neho na juhozápade za Váhom, ktorého tok býval vždy významným chotárnym delidlom.

Ilanovo sa vyskytuje medzi prvými liptovskými osadami, doloženými donačnými listinami hneď na začiatku historického vývinu Liptova.[1] Už r. 1233 kráľ Ondrej II. daroval Mikulášovi, synovi Detrichovmu, akúsi „... zem a či osadu Oyufalu, nachodiacu sa a ležiacu v Liptove".[2] Ale už r. 1246 tomu istému Mikulášovi kráľ Belo IV. zasa odňal túto obec („Nove Ville") i Paludzu výmenou za Ďarmoty v Honte.[3]

Podľa zhodného úsudku bádateľov (na základe ďalších listín) je Oyufalu (maď. *Ujfalu* čiže *Nová Ves*) dnešné Ilanovo. Skoro zhodne s touto terajšou podobou názvu obce sa po prvý raz spomína ako *Ylyanow* v listine turčianskeho opáta Svorada z r. 1469 s ostatnými poddanskými mestečkami a dedinami hrádockého panstva spolu so susedným Ploštínom *(Plossczin, Ylyanow)*,[4] a tak sa spomína aj v 16. stor. *(Possessione Illyano et Plostin)*[5] v súpise majetkov a náležitostí zámockého panstva v Hrádku. V súdnych písomnostiach Liptovskej župy (od zač. 16. stor.) sa v latinských zápisoch uvádza ako *Ilano*,[6] v lat. matrikách rím.-kat. farského úradu v Lipt. Mikuláši poznamenáva sa názov obce ako *Ilanow, Ilanowo*.[7] So znením *Ilanovo* sa stretáme v slovensky písaných dokladoch od 2. pol. 18. stor.[8] Za prvej ČSR aj úradne sa písalo *Ilianovo*.

O pôvode miestneho názvu *Ilanovo* jestvujú dva výklady. Z nich prvý a starší pokladá ho za posesívum z osob. mena *Ilja*, ktoré treba pokladať

---

[1] Prvá listina z Liptova sa týka osady Hybe a Uhorskej Vsi; je z r. 1230.

[2] „... terram seu villam Oyufaluu, sitam et iacentem in Lyptou ...", G. Wenzel, *Cod. Arp. cont.* I, 304.

[3] „... que Gormoth vulgo nuncupatur ... in permutationem ... Nove Ville scilicet et Polugia in Lyptov existencium ...". Wenzel, c. d., II, 189.

[4] Letopis Matice slovenskej 11, 1874, 2, 80. — Porov. aj P. Ratkoš v monografii *Hybe včera a dnes*, Banská Bystrica 1967, 15 v štúdii *Z dejín mestečka*.

[5] Status bonorum et pertinentiarum arcis Lykaua et Wywar 1551; odpis v Liptovskom múzeu v Ružomberku.

[6] LŽ, súdne, pododd. protestov, fasc. XV, r. 1650 (podľa oznámenia pobočky Štátneho archívu v Bytči).

[7] Sú v pobočke Štát. archívu v Bytči; oznámené listom z 26. 11. 1966. Za poskytnutú pomoc aj takto úctivo ďakujem.

[8] O názve písal R. U. Podtatranský, *Dejepisné drobnosti*, ZMSS I, 1906, 201 n. — Ten istý autor v ČMSS IV, 1904, 21 celkom jednoducho zaznamenáva, že názov *Ilanovo* pochádza z krstného mena: *„Ilanovo (Ilijanovo, Eliašovce)"*.

za odkaz cyrilometodejského obdobia.[9] Druhý výklad v protiklade s prvým sa uspokojuje zdanlivo jednoduchým vysvetlením, že názov prevzalo slovenské obyvateľstvo ako skomoleninu znenia názvu *Villa nova*[10] (Nová Ves).

I smelá hypotéza máva dlhý život, najmä ak ju vysloví odborník a v diele značnej publicity a prístupnosti. Preto sa ani nemožno čudovať, ak takýto názor nadobúda silu všeobecnej platnosti. Ak v diele *Súpis pamiatok na Slovensku*[11] sa uvádza, že názov obce Ilanovo „pochádza z latinského názvu *Villa nova*" (hoci pri iných obciach sa etymológia názvu ani nespomína), možno hovoriť o zovšeobecnení takejto mienky a veľkej podpore jej životnosti. Dôkladnejší rozbor argumentácie tohto druhu nás presvedčí, že takýto výklad je v rozpore so skutočnosťou.

Zápis *Oyufaluu (Ujafalu)* nič nehovorí o etnickom pôvode[12] obyvateľov tejto obce; pisár kráľovskej kancelárie z dvora Ondreja II. maďarským znením iba vyjadril skutočnosť, že tu ide o „novú osadu, ves" v protiklade k dávnym osadám chotárnych spoločenstiev, občín v susedstve, napr. k Vrbici, Paludzi, Bobrovcu, Sielnici a Uhorskej Vsi (ktorá však aj v názve pripomína osadu maďarských strážcov, Mogiorfalu z r. 1230). To isté vyjadruje aj latinské znenie tohto názvu *Nova Villa*.

Náhľad, že terajší názov *Ilanova* je iba skomolením latinského názvu *Villa nova*, je iba vtipným nápadom, ktorému však chýba skutková podstata, potrebné zdôvodnenie ďalšími prameňmi, rozborom sídliskových pomerov a cirkevných i kultúrnych dejín. Predpoklad na prevzatie latinského názvu obce v skomolenej podobe miestnym slovenským obyvateľstvom by bol napr. mysliteľný iba vtedy, keby bol býval v obci kláštor, cirkevný dvor, alebo keby osada bola bývala patrila nejakej významnej cirkevnej inštitúcii nachodiacej sa v jej bezprostrednej blízkosti;[13] lenže

---

[9] J. Stanislav, *Slovenský juh v stredoveku II*, Turč. Sv. Martin 1948, 230, podobne vysvetľuje osob. meno *Ilia* z *Eliáš*. V dielku *Odkryté mená slovenských miest a dedín*, Bratislava 1947, 80 v súvislosti s obcou Ilijou spomína ho s inými menami cudzieho pôvodu, ktoré k nám prišli s cyrilometodskou kultúrou z byzantskej kultúrnej sféry. To isté platí aj v tomto prípade, ak obce s týmto menom sú z doby Arpádovcov, keď byzantská kultúra opätovne prenikala aj na naše územie.

[10] A. Húščava, *Kolonizácia Liptova*, Bratislava 1930, 18, pozn. 44: „Meno je skomolenina, ktorá vznikla z *Villa Nova*, čomu odpovedá maďarské *Ujfalu (Oyufaluu* = Nová Ves) pod ktorým menom sa Ilanovo v prameňoch prvý raz spomína."

[11] *Súpis pamiatok na Slovensku I*, Bratislava 1967, 488.

[12] A. Húščava, c. d., 41, tvrdí, že Ilanovo je maďarského pôvodu, čím asi myslí iba na to, že sa po prvý raz zapisuje v listine v maďarskom znení *Oyufaluu (Ujfalu)*. P. Ratkoš (v liste z 1. 4. 1968) pokladá názov za románsky (v súvislosti s Vlachmi a Vlaškami) a myslí na románsky kolonizačný element z konca 11. stor.

[13] Napr. v Čechách sa miestny názov *Postoloprty* odvodzoval z latinského názvu kláštora *Porta apostolorum* („brána apoštolov"). Zistilo sa však, že český názov *Postoloprty* jestvoval už r. 1125 (*Postolopirth*, r. 1147 *ecclesia Postolopertensis*, r. 1156 dokonca *abbatia Postolopertensis*), kým latinizovaná forma až temer po sto rokoch (r. 1210 *abbati de Porta*, r. 1231 *Portae apostolorum*); porov. A. Profous, *Místní jména v Čechách III*, Praha 1957, 442 (heslo *Postoloprty*). Je iba dodatočná snaha

dejiny Liptova nič podobné nepoznajú. Naopak z Liptova máme veľa dokladov, že slovenské obyvateľstvo malo svoje pôvodné a vlastné názvy pre obce a neprijímalo maďarské názvy obcí podľa feudálnych vlastníkov, ktoré sa v latinských listinách podľa vtedajšieho úzu kráľovskej kancelárie zapisovali v maďarskom znení.[14]

Slovenský názov *Ilanovo* vznikol samostatne, bez vplyvu znenia *Ujfalu* alebo *Nova Villa*, doložených prvými dvoma listinami, azda v tom istom čase, a to podľa modelu, ktorý je vlastný slovenčine (aj v Liptove) pri tvorení miestnych názvov, a to z osobného mena *Ilia*, z tvaru obmeneného sufixom *-an*,[15] teda *Ilian*, vyslovovaného nárečovo pôv. *Iľän (Iľan)*, ako vznikol napr. aj názov obcí *Dovalovo, Vavrišovo*, alebo hneď v susedstve *Demänová* (z *Demian* > *Demän*), *Ivachnová, Lisková, Ondrášová* ap.

Je pravda, že v listinách týkajúcich sa tejto obce sa nestretáme s osobným menom *Ilia (Ilian)*, čo však nebýva výnimkou, ba skôr pravidlom aj pri iných miestnych názvoch. Bežným zjavom však je, že v slovenčine, ako aj v iných slovanských jazykoch staré osobné mená (ináč nedoložené) poznáme rekonštrukciou práve z rozličných typov posesív v miestnych názvoch.

Osobné meno *Ilia*, pochodiace z byzantsko-cirkevnoslovanskej kultúry, súvisí s hebrejským osobným menom *Éli* (boh, boží), ktoré v pogréčtenej forme *(Elias)* a podľa výslovnosti sa reflexovalo u Slovanov v oblasti východnej kultúry ako *Ilia*. Podľa novšej výslovnosti u nás s hiátovým *-j-* sa dodnes zachovalo v názve obce *Ilija* pri Banskej Štiavnici; *Iliáš* je v okrese Banská Bystrica, kým v okrese Lučenec je zasa *Iliašovo* a pri Spišskej Novej Vsi *Iliašovce* (ľudovo a predtým aj úradne *Iľašovce*).

Uvedené skutočnosti a širšie súvislosti dostatočne svedčia, že liptovský miestny názov *Iľanovo* je odvodený slovotvornou príponou *-ovo* od osobného mena *Ilian* (rozšírená forma pomocou sufixu *-an* z *Ili-an*, vyslovovaného *Iľän, Iľan*) a označovalo Iľanovo selo, sídlo (dvorec).

„upraviť české meno tak, aby dostalo ráz latinský alebo biblický"; porov. V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1966, 153. Etymologicky názov obce súvisí s apelatívom *postol* („najjednoduchšia lyková obuv") a *prt, prták* („opravovateľ obuvi"); porov. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 385, 396.

[14] Napr. *Vidafelde, Vidaföld* čiže *Dechtáre (Vyšné), Bertelenfalva inferior* čiže *Nižné Dechtáre, Solumus — Sokolče, Nádasd — Trstené, Kis Palugya, Kyssew Polugha — Palúdzka*. Iba názov *Varalia* (suburbium, podhradie) pre miestnu časť malej obce Lipt. Anny sa doteraz používa obyvateľstvom v takomto znení. Názov Ružomberka je, pravdaže, nemeckého pôvodu (*Rosenberg*, 1337 *Rosonperch*, 1391 *Rosumbergh*).

[15] Zavše sa osob. meno *Ilia* vplyvom západnej kultúry a osobitných českých pomerov (osob. meno *Jiljí*) uvádza aj do súvislosti s lat. menom *Egidius* (na Slovensku bývalo časté; z neho prostredníctvom maďarského *Együd* je slovenské priezvisko *Eďuď, Jaďuď, Jaďuďa*) aj *Hilarius*. Slovenské obce Ilija, Iliáš, Iľanovo však pochodia od *Elias, Eliáš* a sú inej, východnej kultúrnej proveniencie.

Ivachnová, Ivančiná, Ivanka

Obec Ivachnová v Liptove patrí medzi osady, ktoré vznikli postupným rozrušovaním prastarej občiny Teplej (Lipt. Teplá). Historicky je doložený začiatok vydeľovania sa súkromných vlastníkov (kráľovských služobníkov, jobbagiov, potom zemanov) z teplianskej občiny r. 1264, keď Kelemen (Kliment) donačnou listinou Bela IV. dostal tri poplužia,[16] na ktorých vznikla dnešná osada Kalameny, a vyvrcholenie r. 1298, keď z občiny Teplej magister Demeter, zvolenský župan, dal donačnú listinu na jedno poplužie (aratrum) Ivankovi,[17] synovi Zalokovmu. Na tomto území neskôr vznikla osada Ivachnová.

V lat. listinách zo 14. stor. je pre tento majetok názov Ivankahaza (resp. *Ivancahaza*). V Liptovskom registri z r. 1391 práve v súvislosti s prvotnou darovacou listinou sa spomína jej predkladateľ Johannes, filius Nicolai de Ivankahaza.[18] S polohou tejto obce sú síce isté nejasnosti, lebo sa uvádza v susedstve s Marcelovou, terajšími Mitošinami (záp. časť dnešnej Bešeňovej), a Teplou, teda na pravom brehu Váhu, no dnes je na ľavom brehu tejto rieky, kde sa r. 1263, keď sa vyhraničoval chotár Ľupče (dnes Partizánskej Ľupče), ešte nespomínala. Je možné, že sa zatiaľ zmenilo koryto rieky, alebo sa obec presťahovala do dnešnej polohy na vyššie položený *druhý breh* Váhu, hoci sa to osobitne v listinách nespomína.[19]

Názov obce Ivachnovej je z jazykovedného hľadiska zaujímavý z viacerých stránok. Nepochybne je odvodený od osob. mena *Ivanka* (meno prvého vlastníka tvoriacej sa obce), ktoré bolo u nás vo včasnom feudalizme pomerne časté.

Na Slovensku máme viac obcí, ktoré majú vo svojom pomenovaní toto *osob. meno alebo jeho obmenu.* Je to *Ivanka* (pri Bratislave, Ivanka pri Dunaji a Ivanka pri Nitre), *Ivančiná, Ivachnová, Ivanice,* potom *Ivanovce* (o. Trenčín), osada *Ivanišovo* v obci Podkriváň (o. Lučenec) a osada *Iviny* v obci Očová (o. Zvolen).

V dvoch obciach s názvom *Ivanka* (častá je ľudová výslovnosť *Ivánka,* zhodná s maďarskou výslovnosťou) je toto osobné meno v nezmenenom

---

[16] „... de Kelemenfalva ... (1391) ... super donatione terre ad tria aratra sufficientis ... Clementino ..." (r. 1264); porov. A. Horváth, *A Liptói és Turóczi registrum,* Budapest 1902, § 70, 54.

[17] „... a terris populorum de eadem Topla separate Iwanka, filio Zalok data et tradita A. D. 1298"; porov. A. Horváth, c. d., § 60, 49.

[18] „Item Johannes, filius Nicolai de Iwankahaza ..." k r 1391; porov. A. Horváth, c. d., 49. — V 17. a 18. stor. sa pre obec vyskytuje už iba znenie *Ivachnova* a *Ivachnofalva.* (List. Štát. archívu, odbočka v Bytči z 5. 7. 1968.)

[19] Podľa P. Ratkoša „tento majetok susedil s osadou Marcelovou (*meta Marcelli,* Cod. dipl. patrius, Haz. okm. VIII, 386—387), čiže by sa mal nachodiť na pravom brehu Váhu". (Súkromný list z jari 1968.) Porov. aj A. Húščava, *Kolonizácia Liptova,* 34, pozn. 144: „Zem, kde je dnešná Ivachnová ..., bola ešte r. 1263 v hraniciach Ľupče."

tvare aj názvom obce. Hoci Ivanka pri Dunaji je doložená až r. 1209 (ako *terra Ivan*) a Ivanka pri Nitre až r. 1400 *(Iwankafalva)*, nepochybne ide o starobylý spôsob bezkoncovkového pomenovania obcí osobným menom vlastníka, aký nám v niektorých prípadoch zachovala práve maďarčina.[20]

Názov utvorený patronymickým sufixom *-ici* > *-ice* nie je doložený v tomto prípade na Slovensku (na Morave sú *Ivančice*), zato sú *Ivanovce*, ktorý názov je utvorený patronymickým sufixom *-ovce* (obec je doložená až v listine z r. 1477), kým zo základu *Ivan* sú *Ivanice* (o. Rim. Sobota), pochodiace asi z pol. 12. stor. (doložené listinou z r. 1245).[21]

Od tvaru *Ivanka*, ktorý je už domáckym, familiárnym názvom (odvodeným zo základného názvu *Ivan* sufixom *-ka*), nepochybne pochodí aj názov turčianskej obce *Ivančiná*. Nazdávame sa tak preto, lebo súvisí s menom *Ivanku*,[22] syna Namzalona, ktorý r. 1248 staršiu osadu, nazývanú vtedy *Konotopa* (podľa potoka, pri ktorom vznikla), dostal od kráľa Bela IV. s otcom a bratmi Tomášom, Bartolomejom a Mikulášom. Pomenovanie *Ivančiná* však prevládlo až od r. 1423 *(Ivankafalva)*. Bolo by síce možné vychodiť aj z familiárneho názvu *Ivančo*, z ktorého by takým istým postupom pomocou sufixu *-ina* vznikol tento názov, lenže prvý výklad je pravdepodobnejší.

Názov Ivachnovej, ktorý nesporne pochodí od Ivanku, syna Zalochovho, však pochodí od inej domáckej formy tohto mena, akým zakladateľa obce skutočne ľud Liptova nazýval. Takouto formou mohol byť tvar *Ivach*, utvorený hypokoristickým sufixom *-ch*, ktorý sa pripínal k skracovanému základu mena, ako to poznáme v mnohých prípadoch u nás a v ostatných slovanských jazykoch.[23]

Dnešný tvar obce je posesívom utvoreným sufixom *-ova*, akým sa tvorili posesíva od muž. mien zakončených na spoluhlásku. Obec sa však nenazýva *Ivachová*, ale *Ivachnová*. Tento tvar s *n* by bolo možné vysvetľovať pomocou infixu *-n-* ako vloženej spoluhlásky, čo je nie celkom ne-

---

[20] Z osob. mena *Koša* (porov. priezvisko *Koša*, richtár v Martine v časoch zakladania Matice slovenskej) je maďarské *Kassa*, kým lat. *Cassovia* súvisí s niekdajším druhotvarom *Košov*. Zo slov. osob. mena *Preš (Přeš)* je *Epries, Eperjes*, dnes v slovenčine *Prešov*. Porov. J. Stanislav, *Odkryté mená*, 40 a n. a o názvoch *Ivanka, Ivanice* a *Ivachnová Slovenský juh v stredoveku II*, 234.

[21] Porov. aj *Súpis pamiatok na Slovensku I*, 494—496 (Ivachnová, Ivančiná, Ivanice, Ivanka pri Dunaji, Ivanka pri Nitre, Ivanovce).

[22] „...per ipsum dominum Belam regem Namazlao et suis filiis Thome, Iwans, Bartholomeo et Nicolao facta" k r. 1248; porov. A. Horváth, c. d., § 47, 84. — Porov. J. Šikura, *Miestopisné dejiny Turca*, Bratislava 1944, 89. — O názve *Ivančiná* porov. J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I*, Bratislava 1956, 131.

[23] Od *Stanislav* je *Stach, Staško*, od *Bolemír Bolech, Boleček*, od *Václav* je *Vach, Vaško*, od *Maťata Mach, Macho, Macháč, Macháček*, z predpokladaného *Mečislav* je *Mech, Meško*, podobne z lat. *Petrus—Peter* je *Pech, Pecho, Peško*, z *Michal Mich, Miško*, od *Hypolitus* je *Ipoch*, porov. v Liptove *Ipochfalva* (dnes *Gôtovany*): „...per Serephil, Paulum et Lucasium, filius Ipooch de possessione eorum Ipoochfalva vocata..." k r. 1358; porov. A. Horváth, c. d., § 78, 56—57.

známy jav. Bolo by možné v tejto súvislosti spomenúť aj možné pôsobenie analógie miestnych mien s *-n-*, ako je napr. *Ilanovo, Kalameny, Demänová*, kde však *-n-* je súčasťou základného tvaru osobného mena v miestnom názve.

Takéto ťažkosti pri výklade názvu *Ivachnová* odpadajú, ak vyjdeme z ďalšieho rozšírenia familiárneho názvu *Ivach* sufixom *-na*, teda *Iva(nka) > Ivach >Ivachna*. Možno dokonca hovoriť o ustálenom sufixe *-chna*, ktorý v spojení s predchádzajúcou kmeňovou samohláskou sa vyskytuje v podobách *-achna, -echna, -ichna, -ochna, -uchna* skoro vo všetkých slovanských jazykoch. Z poľštiny sú doložené osobné mená *Božechna, Dalechna, Dobiechna, Lutochna, Miłochna*, v srbských a chorvátskych menách *Milachna, Milochna, Dobrichna, Dobrochna, Stanichna, Marichna, Blatochna*, v českých *Bolechna, Božechna, Bachna, Bratochna, Dobrochna, Ludechna, Milochna, Radochna, Sudechna, Vadichna, Vachna* ap.[24]

Od hypokoristického tvaru *Ivachna* (ako od tvaru zakončeného na samohlásku) by sme síce mohli očakávať aj tvar *Ivachniná*, utvorený posesívnym sufixom *-ina* (porov. v Turci obce Ivančiná), ale skutočnosť je taká, že v tomto názve sa už uplatňoval novší spôsob tvorenia posesív sufixom *-ov, -ova, -ovo* aj od muž. mien zakončených na samohlásku, teda *Ivachna > Ivachnova ves* a potom príklonom k adjektívam zloženého skloňovania *Ivachnová*.

Ľubochňa

Názov tejto obce sa dávnejšie písal vplyvom dolnoliptovského tvrdého nárečia obcí Stankovany, Ľubochňa, Hubová (i Švošov) (nemajú *ď, ť, ň, ľ*), ale aj Ružomberka (nemá *ľ*) s tvrdým *l* (*Lubochňa;* ľudový názov je *Lubochen*). Až najnovšie sa názov upravil na znenie s mäkkým *ľ (Ľubochňa)* vypozorovaním, že pochádza z koreňa *ľub-*, najmä keď zásluhou J. Stanislava sa poukázalo,[25] ako často sa tento koreň využíva na tvorenie osobných i miestnych mien, a to dokonca aj v samom Liptove.

Koreň *ľub-* je známy predovšetkým v osob. mene *Ľubomír* a potom v mnohých odvodených formách z tohto mena. Z osob. mena *Ľubok/Ľubko* je starobylý názov obce *Ľupča: *Ľubk-ia ves, Ľubča*, foneticky *Ľupča*, teraz *Partizánska Ľupča* (prv *Nemecká*) v Liptove, kým za Nízkymi Tatrami je *Slovenská Ľupča*.

Z osob. mena *Ľubota, Ľubta* je aj názov kraja *Liptov* (**Ľubt-ov hrad*,

[24] W. Taszycki, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków 1926, 49. — S. Rospond, *Słownik nazwisk śląskich I*, Wrocław 1967, XII. — T. Maretić, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba II*, Zagreb 1886, 87, 99, 113, 120. — J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, 122, 147—148.

[25] J. Stanislav, *Odkryté mená*, 44, potom *Niekoľko názvov zo starého Liptova*, SR 15, 1949/50, 74 n.

foneticky *Ľuptov*, ako doteraz hovoria na dolnej Orave; porov. aj časté priezvisko *Ľupták, Lupták*), kým terajší tvar *Liptov (-i-)* vznikol iste vplyvom maďarských zápisov, lebo pisári vtedajšiu staroslovenskú výslovnosť *ľuptǫ* zapisovali ako *Lip-(tov)* (porov. aj maďarské znenie *Lipcse* za slovenské *Ľupča* z pôvodnejšieho *Ľubčä, Ľupčä, Ľupča*).

Z osob. mena *Ľubota* je aj názov šarišskej obce *Ľubotín, Ľubotice*, obdobne z formy *Ľubieta* je *Ľubietová* (Zvolenská stolica); z mena *Ľubeľ(a)* je názov liptovskej obce *Ľubeľa*, z mena *Ľuborko, Ľuborek* je *Ľuboča, Ľuboreč, Ľuboriečka*. Azda s osob. menom súvisí aj názov obce *Ľubovec*, ale isto názov *Ľubľov* pre dnešnú Ľubovňu, keď sa časom ujala iná podoba názvu so sufixom *-ovňa*.

Hojné sú podobné názvy aj v ostatných slovanských krajinách, porov. srbochorvátske *Ljubelj, Ljuboš, Ljubošina, Ljubotin, Ljubovac*, bulh. *Ljubča*, poľské *Lubiele, Lubcza* a iné.

Už V. Šmilauer poukázal, že názov rieky (aj obce) súvisí s osobným menom (vo familiárnom tvare) *Ľubochna*, ktoré, ako sme v predchádzajúcej stati poukázali, malo istú obdobu aj v tvare osob. mena *Ivachna* a azda aj v osob. mene *Polichno*.[26]

Pramene zapisujú názov rieky s tvrdým *-n- (Lubochna)*,[27] čo možno dobre pochopiť, lebo pisári latinských listín zvyčajne mäkkosť a dĺžku hlások nevyznačovali.

Ak by však skutočne v názve osady išlo o tvar s tvrdým *-n-*, potom by sme v tomto názve mali vzácny príklad, keď sa za názov osady použil prostý základný tvar osobného mena. V Liptove by bola pre takýto pomenovací postup analógia v názve výšinnej lúky *Svorad* nad Prosiekom i v názve vrchu *Bežan* medzi Ivachnovou a Lipt. Sliačmi. (Názov *Svorad* načim pokladať za veľmi starý a starobylý.)

Mäkké *-ň-* v terajšom úradnom znení by bolo možné vysvetliť aj príklonom k slovám so sufixom *-ňa* (*studňa, stajňa, višňa, sukňa* ap.).

Napokon však mäkké *-ň-* môže byť náležitým, ak ide o posesívum utvorené z osobného mena starobylým posesívnym sufixom *-ьjь, -ьjä, -ьje*, na ktorý spôsob tvorenia miestnych názvov máme príklady nielen z ostatného Slovenska, napr. *Branъk-ьjь* > *Branč, Bytъk-ьjä* > *Bytča, Pŕevid-ьjä* > *Prie-*

[26] K osob. menám *Ľubochňa* a *Ivachna* azda možno priradiť aj miestne meno *Polichno* (obec v Novohrade). Zakončenie na *-no (-ichno)* nie je neznáme, hoci zriedkavé (u Rusov). Azda by bolo možné predpokladať aj osob. meno *Polichna*, ktorého použitie pre názov osady ako neobyčajné (starobylé) neskôr zapríčinilo príklon k častým typom miestnych názvov zakončených na *-no*, napr. *Brezno, Rudno, Zlatno, Brusno, Ráztočno, Brodno, Pravno, Kolačno, Smilno* ap.

[27] V. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Bratislava 1932, 61 cituje: „... in quendam riuulum lubochna ..."; na str. 320 spomína potok Ľubochňu, prítok Priekopského potoka v Turci, a Ľubochňu, ústiacu do Váhu pri dnešnej obci Ľubochni v Liptove *(flumen Lubochna)*. Na str. 492 už dával názov rieky do súvislosti s osob. menom *Ľubochna* a uvádza príklady na osobné mená z poľštiny tvorené sufixom *-ochna*.

vidza, ale aj zo samého Liptova, porov. *Sestrč* (osada a potok nad Lipt. Marou pri Parížovciach) z pôv. *Sestrъk-ja*, *Lubъk-jä* > *Ľubča* > *Ľupča*, *Palud-jä* > *Paludza*, teda aj *Ľubochn-jä* > *Ľubochňa*.

V každom prípade však ide vždy o tvar zhodný s osob. menom *Ľubochna* alebo od neho odvodený; tvar *Ľubochňa* je domáckou formou zo základného tvaru z koreňa *Ľub-* (*Ľubomír*, *Ľubko* ap.).

Pavel Ondrus

NEZHODNÝ PRÍVLASTOK V NOMINATÍVE

V doterajšej gramatickej literatúre sa uvádzali len doklady na nezhodný prívlastok v genitíve.[1] Náš príspevok má upozorniť na používanie nezhodného prívlastku vyjadreného nominatívom podstatného mena.[2]

Nezhodným prívlastkom v nominatíve sa označuje predmet pomenovaný jedným slovom — vlastným menom:

1. Názvom dopravného prostriedku, napr. vo vete Plavidlu Ondava *vypláva v ústrety* loď Morava (Večerník, 26. 12. 1968). — *Majú zabezpečiť spojenie medzi riadiacim centrom a* loďou Apollo (Práca, 17. 12. 1968).

2. Názvom geografického bodu, užšie vymedzeným názvom v zemepisnom mieste, napr. v kontexte: *Bratislavčan Ivan Mráz pricestoval do* holandského mesta Maastricht (Večerník, 26. 11. 1968). — *Košickí vodári natrafili na „Bezodnú studňu" neďaleko* obce Hatiny (Práca, 17. 12. 1968). — *Vošiel som do* hotela Tatra (Práca, 17. 12. 1968). — *Ondrej Mráz z* autobusovej stanice ČSAD Avión *nemal nepriaznivé správy* (Večerník, 17. 12. 1968).

3. Názvom zemepisného miesta, priestoru, napr. vo vetách *Prechádzame* kótou Sibír (Turistický sprievodca ČSSR, zv. 36, str. 55). — *V januári 1945 bola na* vrchu Osobité *zhodená paradesantná skupina* (Turistický sprievod-

---

[1] F. Miko, *Prívlastkový genitív*, Jazykovedné štúdie IV, 1959, 187—200. — J. Oravec, *Prívlastok v genitíve*, Jazykovedný časopis 12, 1961, 71—88.

[2] O nezhodnom prívlastku vyjadrenou číslovkou pozri v mojom článku *Číslovky jeden a dva v absolútnom postavení*, SR 31, 1966, 39—40.

[3] V tomto príspevku o nezhodnom prívlastku v nominatíve vychádzam hlavne z excerpovaného materiálu z terajších novín Pravda, Práca, Večerník, Šport. Pri porovnávaní tohto materiálu s excerptami zo Slovenských národných novín z roku 1845 sa ukazuje, že nezhodný prívlastok v nominatíve sa v štúrovských novinách vyskytuje v menšom počte. Nezhodný viacnásobný prívlastok v nominatíve sa nepoužíval ešte vôbec.

ca ČSSR, zv. 36, str. 27). — *„Krasová" voda neodteká ako napríklad v* jaskyni Domica (Práca, 17. 12. 1968). — *Prijme 30 stavebných robotníkov pre stavbu v* okrese Martin (Práca, 17. 12. 1968). — *Čs. rozhlas bude na* národnom okruhu Bratislava *vysielať reportáž z futbalového stretnutia* (Šport, 17. 12. 1968).

4. Názvom diela, knižnej edície, filmového štúdia, súboru, športového oddielu, napr. v kontextoch: *Dramatizácia* novely Sedliak *nevyznela tak pôsobivo ako v literárnej predlohe* (Večerník, 26. 11. 1968). — *V populárnej* edícii Stopy *vyšli v týchto dňoch dva preklady známych diel francúzskej literatúry (Večerník,* 26. 11. 1968).

Ak sa vlastné meno skladá z viacerých slov, nezhodný prívlastok má podobu spojenia slov, ba i celej vety. Napr.: *Premiéra nášho mnohonásobného reprezentanta vo* francúzskom mužstve Olympique Lyon *nebola úspešná* (Večerník, 17. 12. 1968). — *Zajtra má prísť do Bratislavy manažer* klubu AC Milano (Večerník, 17. 12. 1968). — *Večer zakončili* piesňou Kto za pravdu horí (Práca, 17. 12. 1968). — *Z divadelných hier bola najúspešnejšia* hra Volám vás za svedka (Večerník, 26. 11. 1968).

Nezhodný prívlastok býva aj viacnásobný. Napr.: *Unionistické strany nemôžu ignorovať možnosť malej* koalície SPD a FDP (Práca, 17. 12. 1968). — *Farárov koniec nakrútil Evlad Schorm, tvorca* filmov Každý deň odvahu, Návrat strateného syna a Päť dievčat na krku (Práca, 17. 12. 1968). Môže mať aj zložitejšiu stavbu. Napr.: *Z tvorby bratislavského štúdia videli diváci ľubľanskej televízie* televíznu hru Romana Kaliského Koniec a začiatok, hudobnú snímku Hudba na slovenských hradoch a zámkoch v 18. storočí *a* pásmo najúspešnejších slovenských tanečných pesničiek Cinebox (Večerník, 26. 11. 1968).

Viacnásobný nezhodný prívlastok v nominatíve sa vyskytuje ešte po podstatných menách, ktoré označujú:

1. Trasu železničnej, leteckej, lodnej a inej dopravy.[4] Napr.: *Roku 1912 bola vybudovaná* jednokoľajová železnica Čadca — Makov (Turistický sprievodca ČSSR, zv. 36, str. 25). — *Vnútroštátna preprava v* úseku Čierna n. T. — Michaľany *vylúčená* (Oblastný cestovný poriadok ČSD 1968—1969. Slovensko 3, str. 176). — Trasu Kodaň — Tokio *absolvujú naše strieborné gymnastky na čele s Věrou Odložilovou* (Večerník, 26. 11. 1968). — *Na*

[4] V štúrovských Slovenských národných novinách sa po substantíve *železnica* miesto viacnásobného nezhodného prívlastku v nominatíve používajú len predložkové konštrukcie. Napr.: *Skúški na železňici* medzi Londínom a Craydonom *sa temer celí deň držja* (SNN 1845, č. 30). — *Začali sa porjadne vozbi na železnej cesťe* z Prahi cez Holomúc do Vjedňe (SNN 1845, č. 16). — *Pešťansko — Prešovská skorovozba* z Pešťe cez Ďönďöš, Miškovec a Košice do Prešova *choďi* (SNN 1845, č. 10). — Dnes by sa v oznámeniach našich novín použili spojenia s viacnásobným prívlastkom: *na trase Londýn — Craydon, na trati Praha — Olomouc — Viedeň, na ceste Pešť — Ďönďöš — Miškovec — Košice — Prešov.*

etapových pretekoch Alpy — Adria *obsadili Račania 8. miesto* (Večerník, 17. 12. 1968).

2. Pretekárske stretnutie, napr.: *Tohoročnú medzištátnu hokejovú sezónu začíname* zápasom Švédsko — ČSSR (Večerník, 26. 11. 1968). — *V Košiciach je pred* ligovým hokejovým derby VSŽ — Slovan *optimistická nálada* (Večerník, 17. 12. 1968).

3. Odbor, profesiu, napr.: *Výskumný ústav inžinierskych stavieb prijme 1 remeselníka*, profesia murár alebo betonár (Práca, 17. 12. 1968). — *Zapisujú poslucháči s* odborom ruština — angličtina (Zoznam prednášok Filozofickej fakulty UK v školskom roku 1967—1968, str. 65).

Záverom možno zhrnúť:

Nezhodný prívlastok v nominatíve je vždy postpozitívny a vyjadruje sa iba vlastnými menami, ktoré označujú neživé veci. Bývajú to:

1. miestne názvy, najčastejšie označenia miest, obcí, osád, samôt, hájovní, chát a pod., názvy významných stavieb, hradov a pod., napr. v spojeniach *do mesta Maastricht, do hotela Tatra, do obce Hatiny, zo stanice ČSAD Avión, na hrade Strečno*[5];

2. pomiestne názvy, označujúce javy dané prírodou, napr. vyvýšeniny, pohoria, vrchy, údolia, sedlá, ostrovy v riekach, rieky a pod., ale aj umele vybudované, napr. umelé jazerá, priehrady atď., ktoré sa vyskytujú v spojeniach *kótou Sibír, na vrchu Osobité, v údolí Raďkov, v jaskyni Domica;*

3. pomenovania javov kultúry a civilizácie, názvy vedeckých a umeleckých diel, administratívnych jednotiek, komunikatívnych a dopravných prostriedkov, športových útvarov atď. v spojeniach *novely Sedliak, v edícii Stopy, v okrese Martin, na okruhu Bratislava, súboru Mikroscéna, Štartu Praha.*

Postpozitívny nezhodný prívlastok sa môže skladať z viac slov, napr. *koalície SPD a FDP, filmov Každý deň odvahu, Návrat strateného syna a Päť dievčat na krku* a pod.

[5] V Slovenských národných novinách z roku 1845 sa po substantívach *osada, mesto* používali vlastné mená (označujúce obec atď.) v tom istom páde, napr.: *Potom nasledovala pravota proti* osade Beči (SNN 1845, č. 34). — *Paroloď pri* ďeďiňe Bošňjaku *natrafila na peň* (SNN 1845, č. 20). — *V sl. kr.* meste Brezňe *mažjare boli na znameňje* (SNN 1845, č. 15). — *V* mestečku Sobotišti *zišla sa mládež* (SNN 1845, č. 37). — Mestu Jagru *prival škodi narobiu* (SNN 1845, č. 5).

Cudzie nesklonné názvy po uvedených substantívach bývajú v Slovenských národných novinách v nominatívnom tvare. Napr. *Boj medzi mešťanmi a vojakmi sa strhou aj v* ďeďiňe Chambery (SNN 1845, č. 21). — Ojedinele sa však už v štúrovských novinách vyskytuje nominatívny nezhodný prívlastok aj v slovenských názvoch. Napr.: *Tuná aspon na krátko podotkňeme, že ona v západňom okoli Liptova, nad* ďeďinou Osada *menovanou, hore visoko vo vrchách zo studňe vivjera* (SNN 1845, č. 34). — *Starí básňik Vanoch je hlava tejto* osadi Sveďerník (SNN 1845, č. 1).

Naproti tomu v turistickej príručke J. Žalčíka *Javorníky, Turistický sprievodca ČSSR*, zv. 36, Bratislava 1967, sa po slove *osada* sústavne používa nominatívny prívlastok. Napr. *ponad* osadu Uhry (str. 53): *v zámčeku* osady Kychové (60), *k staviskám osady* Vrchrieka (85), *za* osadou Tisové (63) a pod. — Aj v iných turistických príručkách sú takéto prípady: *Na ceste do Hodonína prechádzate cez* mesto Senica; *Hradská z Bratislavy cez obec Šamorín vedie do* mesta Dunajská Streda.

Podstatné mená, po ktorých stojí nezhodný prívlastok v nominatíve, predstavujú všeobecné pomenovania nielen kultúrno-civilizačných javov, napr. obec, hotel, stanica, okres, okruh, novela, edícia, súbor a pod., ale aj javy dané prírodou, napr. vrch, údolie a pod.

Viacnásobný nezhodný prívlastok v nominatíve je najčastejšie po slovách, ktoré označujú trasu, úsek, preteky, napr. v spojeniach *železnica Čadca — Makov, v úseku Čierna n. T. — Michaľany, na pretekoch Alpy — Adria*, ďalej stretnutie, napr. *zápasom Švédsko — ČSSR, pred derby VSŽ — Slovan*, a napokon v zamestnaní, napr. *profesia murár alebo betonár, s odborom ruština — angličtina*.

Jozef Škultéty

K PROBLEMATIKE HISPANIZMOV V SLOVENČINE

1. Skúmaniu otázok spojených s preberaním cudzích slov do určitého jazyka sa v jazykovednej literatúre venuje pomerne veľa pozornosti, čo súvisí s problematikou jazykových kontaktov v najširšom zmysle slova.[1]

Pokiaľ ide o dotyky slovenčiny s cudzími jazykmi, možno povedať, že aj na tomto poli sa pracuje, ako o tom svedčia napr. príspevky V. Blanára, V. Schwanzera, F. Buffu a iných.[2] Ani hispanizmy v slovenčine neostali nepovšimnuté.[3]

Cieľom nasledujúcich riadkov je všimnúť si ešte iné otázky, ktoré sa nám núkajú, najmä keď čítame preklady zo španielčiny do slovenčiny alebo tlač referujúcu o reáliách z hispanofónnych krajín. Budeme si pritom

---

[1] Sem patria aj otázky bilingvizmu, miešania, resp. interferencie jazykov a pod., o čom existuje už bohatá odborná literatúra. Napr. v známej knihe U. Weinreicha, *Languages in contact* (vyd. z roku 1967) je 658 bibliografických záznamov, ale už teraz môžeme k nej dodať temer 70 ďalších. Len k problému bilingvizmu (multilingvizmu, plurilingvizmu) V. Vildomec (*Multilingualism*, Leyde 1962) eviduje 360 titulov (porov. aj J. Pohl, *Bilinguismes*, RRL 10, 1965, 343—349, najmä pozn. č. 2) a iné.

[2] Porov. V. Blanár, *Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku*, Jazykovedný zborník 5, 1951, 97—122; tenže, *Vývin jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku*, Slavia 22, 1953, 195—205; V. Schwanzer, *Angleichung syntaktischer Strukturen im interlinguistischen Verkehr* (referát na X. medzinárodnom kongrese lingvistov v Bukurešti, konanom v dňoch 28. 8.—2. 9. 1967); pozri aj jeho štúdiu *K otázke prelínania sa jazykových štruktúr*, ČMF 49, 1967, 89—93. Tomuto problému venoval aj prednášku v Združení slovenských jazykovedcov dňa 23. 10. 1967. F. Buffa predložil ako habilitačný spis prácu o polonizmoch v slovenčine, atď.

[3] Porov. moje príspevky: *Hispanizmy v Kukučínovej práci „Punta Arenas"*, JČ 15, 1964, 49—52; *Hispanizmy v Kukučínových cestopisných črtách Prechádzka po Patagónii*, ZFF UK — Philologica 16, 1964, 169—172.

všímať hlavne prípady, ktoré doteraz nie sú zachytené v odborných príručkách, alebo sú diskutabilné.[4]

2. 1. Keď sa lepšie pozrieme na slová španielskej proveniencie, predovšetkým môžeme konštatovať, že mnohé z nich v slovenčine ešte nezdomácneli, o čom svedčí aj ich španielska podoba alebo kolísanie pri adaptácii normám slovenského jazyka: *sprevádzaný iba jedným* alguacilom (Al., 27);[5] *Oproti rástol strom* maria preta *s dužinatou kôrou, kus ďalej* anchiquillo, marmelero, guayubira (Var., 189); *Obďaleč postávalo zopár pastierov dobytka,* atacadorov *a plníkov* (Var., 94).

Substantívum *céntimo* v jednom preklade (ib., 77) sme našli s písaným prízvukom, ale v SCS je bez neho (str. 190).

Podst. meno *gerila (guerilla)* je už v slovenčine udomácnené, preto sa nám vidí neopodstatnené uvádzať jeho španielsku podobu (KŽ, 24. 5. 1968, 2). Podobne aj od neho odvodené adjektívum by malo byť *gerilový* (porov. aj SSJ I, 433), a nie „guerillový" (KŽ, tamže).

Kolísanie v písaní vidíme aj v takýchto prípadoch: *na* cordobskej *univerzite* (ib. 150), ale: kordóbski *Mauri* (ib. 43). V SSJ VI, 264 sa uvádza *córdobský.* Iné príklady: *s novými červenými* pončami (Var. 26), ale: *na pleciach prehodené* poncho (KŽ, 7. 6. 1968, 2; porov. aj Wer., 17 a Grav., 9).

Nevedno, pre aké príčiny sa ako norma pre slovenčinu zobrala písaná podoba *maté* (SCS, 693; SSJ II, 111). Španielsky tvar je *mate* (bez písaného prízvuku). Takto ho nachádzame u Kukučína: *Veď kto môže tušiť, kedy ťa nadíde vôľa vypiť si čiernu alebo bielu kávu, šálku čaju alebo práve* mate? (Kuk. I, 74; porov. aj II, 332). Podobne aj v preklade (Wer., 9). Len u Varelu nachádzame *maté* (porov. str. 64, 65, 169 a i.). Takisto aj v českom preklade.

2. 2. Pod vplyvom španielskeho originálu sa do prekladu dostane nenáležitý tvar, napr.: *Aj* rančo *opustíš bez trpkosti* (Var., 63). Tento tvar je úplný hispanizmus *(rancho),* ale neoprávnený, lebo v slovenčine sa už oddávna používa slovo *ranč* (porov. SSJ III, 695; SCS, 914).

V Temnej rieke nachádzame aj príd. meno *mandiokový* (Var., 144, 150), čo je zrejme pod vplyvom špan. *mandioca, mandiocal* (porov. originál, 153, 161). V slovenskom jazyku sa však používajú formy *maniok, maniokový* (pozri SSJ II, 94; SCS, 684).[6]

---

[4] Ide o *Slovník slovenského jazyka I—VI,* Bratislava 1959—1968 a *Slovník cudzích slov* od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra, 2. vyd., Bratislava 1966.

[5] Skratky: Al. — P. A. de Alarcón, Trojrohý klobúk, Bratislava 1960; ČMF — Časopis pro moderní filologii, Praha; Grav. — A. de Gravina, Hranice vo vetre, Bratislava 1955; Ib. — V. B. Ibáñez, Katedrála, Bratislava 1967; JČ — Jazykovedný časopis; Kuk. — M. Kukučín, Prechádzka po Patagónii, dielo XII, XIII, Bratislava 1962; KŽ — Kultúrny život; RRL — Revue roumaine de linguistique, Bukurešť; SCL — Studii şi cercetări lingvistice, Bukurešť; SCS — S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter, Slovník cudzích slov, 2. vyd., Bratislava 1966; SP — Slovenské pohľady; SSJ — Slovník slovenského jazyka I—VI, Bratislava 1959—1968; Var. — A. Varela, Temná rieka, Bratislava 1968; Temná řeka, Praha 1962; El Río Oscuro, Lautaro, Buenos Aires, 1964; Wer. — E. Wernicke, Pobrežie rieky, Bratislava 1958; ZFF UK — Zborník Filozofickej fakulty UK — Philologica, Bratislava.

[6] Ak sa pozrieme do českého prekladu (vyd. z r. 1962), vidíme v prvom prípade náležitý tvar: a *kousky* maniokové *kaše* 140), ale o niečo ďalej tiež nesprávne: *až k* mandiokovému *políčku* (147). Zato v slovenskom preklade Hraníc vo vetre nachádzame: *Zaránky robieval v záhradke, ktorá mu zarodila tekvicu, zemiaky, sladký* maniok *a občas aj trochu zeleniny* (Grav., 215; porov. aj pozn. na str. 368).

2. 3. Pri čítaní španielskych prekladov sa často stretávame so skutočnosťou, že sa nám slová španielskeho pôvodu upevňujú v našom jazykovom povedomí, alebo aj inak povedané, pozícia takéhoto slova sa v lexike slovenčiny prekladom posilňuje. Stáva sa to tak, že k známemu slovu pribúdajú nové, napr. odvodeniny. Teda už slovenčina nemá len slova *torero* (SCS, 1069), ale aj *torerstvo* (ib., 25); *yerba* (SCS, 1121) — *yerbový* (Var., 100); *gaučo* (SCS, 90) — *gaučovský* (Var., 68) a pod.

2. 4. Drvivá väčšina prevzatých slov sú podstatné mená. Jednako môžeme nájsť v prekladoch aj vzťahové adjektíva, ktoré sa viac-menej prispôsobujú zákonitostiam preberajúceho jazyka. Ide o príd. mená vzťahujúce sa k menám miest, napr. *córdobský* (pozri vyššie) < *Córdoba, sahagúnsky* (ib., 44) < *Sahagún, salamanský* (ib., 158) < *Salamanca* a pod., krajov. napr. *kastílsky* (ib., 54—55) < *Castilla.* Tieto adjektíva sú zachytené aj v SSJ VI (porov. 276, 293), nie však *chaqueňský* (Var., 27; sic!), ktoré sa vzťahuje k argentínskemu *Chaco,* hoci existuje v tomto prípade aj v španielskej reči vzťahové prídavné meno (porov. v origináli *los montes chaqueños,* str. 30). V tomto prípade treba písať *čakenský,* ako to vidíme i v slovenskom preklade cestopisu J. Hanzelku a M. Zikmunda Tam za riekou je Argentína (Bratislava 1958; porov. str. 133). Prídavné mená od pomenovaní etnických skupín: *mozarabský* (ib., 9) < *Mozárabe* (adj. i subst.), *mudéjarsky* (ib., 167) < *mudéjares, guaranijský* (Var., 125) < *guaraní;* od apelatív: *gaučovský* (Var., 68), *guerilový, mandiokový* (pozri vyššie).

2. 5. Medzi vyexcerpovanými dokladmi sú aj také podst. mená, ktoré sú utvorené od vlastných mien: *čosi ako terajšia* malaguena (ib., 111) < *Málaga* (v SSJ VI, 282 nachádzame podobu *Malaga;* malaguena je obľúbená španielska melódia typická pre túto oblasť); *guevarovec* (KŽ, 7. 6. 1968, 2) < *Guevara* atď.

2. 6. Osobitným prípadom hispanizmov (a nielen hispanizmov) v slovenčine sú kalky. Pri prekladaní do slovenčiny sú to najčastejšie rôzne pomenovania, napr. *Ružový dom* (*Casa Blanca;* Wer., 97) — názov prezidentského paláca v Argentíne.

Bývajú aj prípady, že dochádza k omylom, lebo španielskym jazykom sa hovorí na rozsiahlych územiach, a tak v niektorej latinskoamerickej krajine bežné slovo známe z európskej španielčiny (prípadne inej latinskoamerickej krajiny) má iný význam. Do rozpornej situácie sa dostal aj Kukučín vo svojej Prechádzke po Patagónii; špan. slovo *roble* (vyskytlo sa v diele sedemkrát: I 4, II 2, III 1) prekladá ako *buk,* hoci tu spomína dúbravu (porov. I 40). Až neskoršie som zistil, že *el roble,* ktoré v európskej španielčine značí „Quercus robur", v čílskom variante španielčiny má význam „Fagus oblique".[7]

Pravda, kalky sú rozmanitého druhu,[8] ale zatiaľ na iné typy nemáme doklady (týka sa to tejto problematiky, nie kontaktu slovenčiny a španielčiny v hovorenej podobe).

---

[7] Porov. R a b a n a l e s, *Introducción al estudo del español de Chile,* Santiago 1953, § 210. Aj autorovi týchto riadkov sa pritrafilo, že keď prekladal poviedku Pomsta mora od čílskeho spisovateľa F. Coloaneho (SP 80, 1964, 128—131), pochopil substantívum *lobo* (lat. lupus) ako „vlk", lenže toto v čílskom variante španielčiny označuje tuleňa, ktorý sa inak volá *foca* (lat. *phoca*).

[8] Z bohatej literatúry, kde sa o kalkovaní hovorí, odkazujeme aspoň na RRL 9, 1934. 145: 367: CSL 1960, 248—249, 468—469, 506, 521, 720: 1963, 89—117, 390 a tiež v prácach typu: S. U l l m a n n, *Introducción a la semántica francesa,* Madrid 1965, 275—279; J. V e n d r y è s, *El le lenguaje UTEHA,* México 1958, 237—303; O. D u c h á č e k, *Précis de sémantique francaise,* Brno 1967, § 70: L. B l o o m f i e l d, *Language,* rus. vyd. *Jazyk,* Moskva 1968, 500—502, 505, 507, 514, 591—592 a iné.

3. Z hľadiska funkčného možno povedať, že slová cudzej proveniencie sú v každom jazyku potrebné, ak sa používajú s mierou a na pravom mieste. Platí to tak o tzv. medzinárodných slovách,[9] tak aj o každom inom cudzom slove. Bez toho, že by sme sa púšťali do prekladateľskej problematiky, čo je osobitná otázka,[10] uveďme, že prekladateľ sa veľa ráz nevyhne tomu, aby nevniesol cudzie prvky do jazyka, do ktorého prekladá. Niekedy sa to deje úmyselne, a to jednak preto, že v slovenčine nemáme adekvátne pomenovanie na označenie reálie, o ktorej je reč v origináli, jednak preto, aby sa zachoval istý kolorit prostredia. Stáva sa však aj to, že sa do prekladu dostanú niektoré zložky z jazyka, z ktorého sa prekladá, nevedomky, pod vplyvom originálu alebo iných okolností (podľa stupňa znalosti oboch jazykov). Treba si uvedomiť, že aj pri prekladateľskej práci máme do činenia s bilingvizmom a stopy tzv. nosného (vedúceho) jazyka sa nevyhnutne musia prejaviť. Toto sú však otázky, ktoré sa týkajú viac psycholingvistiky. Istotne nikto nebude napr. pochybovať o tom, že napr. španielske slovo *reconquista* bude mať svoje miesto tak v odbornom štýle (napr. v historiografii) ako aj v umeleckom (porov. tamže, 44).

4. Cez preklad sa dostávajú do jazyka, do ktorého sa prekladá, aj slová, ktoré sú pôvodom cudzie v jazyku, z ktorého sa prekladá. Ale tam sa niektoré z nich môžu pokladať už za súčasť slovnej zásoby, môžu patriť do „langue". Konkrétne v našom prípade vieme, že v španielčine, najmä v jej latinskoamerických variantoch, je mnoho slov prebratých z indiánskych jazykov. Názorným príkladom je Varelov román Temná rieka, ktorý sa priam hemží indianizmami, presnejšie guaranizmami (porov.: *Vtedy sa prežehnajú a rýchlo sa rozhovoria plachou a spevavou rečou guaraní* — str. 19). Niektoré z nich sú nezrozumiteľné. Sám autor ich pre istotu vysvetľuje pod čiarou a vydavateľ pripojuje ku knihe glosár či slovníček (Var., 82): *apepú* (horký citrus z Hornej Parany), *coatí serelepe* (veverička),[11] *ñanudrié* (malý jedovatý had) a veľa iných. Prekladatelia sa s takýmito prípadmi vyrovnávajú väčšinou tak, že ich vysvetľujú priamo v texte: *akoby to boli plody* stromu apepú (str. 105); *Celé dni strávili pod šopou, kde bola* sušiarska pec — barbacuá (str. 82).

---

[9] Pozri V. Fried, *Mezinárodní slova, jejich shoda a úskalí*, ČMF 38, 1965, 204—217, 248—294.

[10] Porov. A. V. Fiodorov, *Vvedenije teoriju perevoda*, Moskva 1958; J. Levý, *Umění překladu*, Praha 1963.

[11] Nevedno, prečo sa slovenský prekladateľ uchyľuje v preklade k substantívu *medvedík (str. 58)*. Možno ide o vplyv českého prekladu (porov. str. 57). No v českom preklade nájdeme aj náležitý ekvivalent: *Ve větvích nedalekého smrku dováděla* veverka (str. 149), zatiaľ čo v slovenskom je stále len *medvedík coatéserelepe* (str. 153).

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1968

R. 1968 sa v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra pokračovalo v práci na 7 štátnych úlohách a 5 ústavných úlohách tak, ako v minulom roku.

V úlohe *Výskum slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* sa dokončili práce na *Slovníku slovenského jazyka.* Posledný, VI. zv., vyšiel v októbri 1968. Pre *Krátky normatívny slovník* sa vypracovala koncepcia, pokračovalo sa v revíznom prieskume Slovníka slovenského jazyka, v excerpovaní novšej literatúry a v usporadovaní kartotéky. Pre *Česko-slovenský slovník* sa vypracovala koncepcia, pripravoval sa heslár (obrátením *Slovensko-českého slovníka*), robila sa výberová konfrontačná excerpcia a porovnávali sa expresívne výrazové prostriedky v češtine a slovenčine. Pokračovalo sa vo výskume a ustaľovaní terminológie v terminologických komisiách i v spolupráci s Úradom pre normalizáciu.

V úlohe *Výskum gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny* sa vypracovali koncepty kapitol o príslovkových vetách, o priraďovacích súvetiach, o doplnku, o prístavku, pokračovalo sa v koncipovaní kapitoly o interpunkcii. Kolektívne sa zredigovali kapitoly *Príslovkové určenie* a *Priraďovacie súvetia.* Okrem toho sa pripravovali na vydanie monografie o generovaní príslovkového určenia, o zloženom súvetí a o doplnku.

V úlohe *Štruktúrny a kvantitatívny výskum súčasnej spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo v excerpovaní a príprave materiálu na dierovanie. Získalo sa 10 000 excerptov, spracovalo sa 6000 štítkov. Ani r. 1968 sa pripravený materiál nemohol dierovať, lebo mechanografické laboratórium ešte nezačalo pracovať.

V úlohe *Dialektologický výskum slovenského jazyka* sa pokračovalo v práci na *Atlase slovenského jazyka.* Komentárová časť vyšla v auguste 1968, mapová časť I. zv. sa oneskoruje v tlačiarni. Z tvaroslovnej časti sa vypracovalo 250 máp a 400 str. komentára. Zmapoval sa slovotvorný materiál (648 máp), pokusne sa mapoval lexikálny materiál. Zozbierali sa syntaktické javy. Získalo sa vyše 40 000 lístkov pre lexikálny archív. Do zbierky textov sa získalo 510 strán, 100 sa prepísalo z magnetofónových záznamov. Pokračuje sa v monografických štúdiách.

V úlohe *Výskum vývoja slovenského jazyka* sa pokračovalo v zhromažďovaní materiálu. Výberovou excerpciou sa získalo 42 610 lístkov, úplnou excerpciou vyše 100 000 lístkov, takže kartotéka má okolo 750 000 lístkov. Transliterovalo sa 1148 blán. Do centrálnej kartotéky sa zaradilo 100 usporiadaných škatúľ. Ďalej sa získalo 3317 archívnych jednotiek pre katalóg starých slovenských jazykových pamiatok a 7244 fotokópií a 4222 mikrofilmov základných jazykových pamiatok 16.—18. stor. Študovali sa staré písomnosti v slovenských a maďarských archívoch. Zozbieraný materiál využili pracovníci oddelenia v 14 štúdiách o problémoch slovenskej historickej lexikológie i o koncepcii slovenského historického slovníka.

V úlohe *Slovanský lingvistický atlas* sa získal materiál podľa dotazníka v 2

bodoch (namiesto plánovaných 4 — najmä pre chorobu vedúceho pracovníka). Pracovníci oddelenia sa zúčastnili na zasadnutiach Medzinárodnej komisie pre slovanský jazykový atlas v Prahe a Budyšíne.

V úlohe *Konfrontačné štúdium slovenčiny a češtiny* sa vypracovalo niekoľko štúdií najmä z oblasti historickej lexikológie.

V ústavnej úlohe *Problémy jazykovej kultúry* pracovníci oddelenia pokračovali v listovej (420 odpovedí), telefonickej, osobnej a rozhlasovej poradenskej činnosti. Vyšiel piaty výber *Jazykovej poradne*. Osobitná pozornosť sa venovala skvalitňovaniu časopisu Kultúra slova a jazykovým rubrikám v rozličných časopisoch (Pravda, Večerník, Umelecké slovo, Pionierske noviny, Ľud, Socialistické súdnictvo). Z prednáškovej činnosti treba spomenúť cyklus Besedy o slovenčine, usporiadaný v spolupráci s Mestským domom kultúry a osvety (sedem prednášok). Pokračovalo sa v práci na *Pravidlách slovenskej výslovnosti*.

V ústavnej úlohe *Fonetický a fonologický výskum súčasnej spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo v zhromažďovaní materiálu rozličnými fonetickými metódami a v zariaďovaní fonetického laboratória v Košiciach. Publikovali sa prvé výsledky fonologického výskumu založeného na teórii dištinktívnych príznakov.

V ústavnej úlohe *Výskum funkčných štýlov súčasnej spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo vo výskume expresivity, synkretizmu, výrazu pri preklade, epiky v lyrike, slovesa pri vyjadrovaní sujetu.

V ústavnej úlohe *Formovanie a vývin spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo v skúmaní martinského obdobia. Do tejto úlohy treba zahrnúť aj štúdie a referáty pripravené pre konferenciu o vývine slovenčiny v posledných 50 rokoch.

V ústavnej úlohe *Štruktúrny a typologický výskum slovenských vlastných mien* sa pokračovalo v excerpovaní onomastického materiálu, začali sa excerpovať voličské zoznamy (vyše 100 000 excerptov). Do archívu mikrotoponymie pribudlo 126 vyplnených dotazníkov, ktoré sa začali excerpovať. Podľa osobitných dotazníkov sa skúmajú živé pomenúvania. Publikovali sa príspevky o výskume slovenskej mikrotoponymie, o špecifike onomastiky a o vývine názvov obcí na Slovensku. Vydali sa materiály z I. slovenskej onomastickej konferencie.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra pripravil konferenciu Spisovná slovenčina v rokoch 1918—1968 v Smoleniciach 10.—13. 12. 1968. Zúčastnili sa na nej aktívne všetci pracovníci ústavu i mnohí lingvisti z ostatných slovakistických pracovísk. Základný referát vypracoval J. Ružička. Konferencia priniesla nový pohľad na vývin a miesto slovenčiny v národnom živote Slovákov.

Pracovníci ústavu pripravili zasadnutie redakcie terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov v Moravanoch 26.—29. 3. 1968.

Pracovníci ústavu sa vo veľkom počte zúčastnili na VI. medzinárodnom zjazde slavistov v Prahe 7.—13. 8. 1968 (spolu 27 pracovníkov). Piati predniesli referáty a príspevky (Blanár, Horecký, Novák, Oravec, Peciar), mnohí predniesli diskusné príspevky. Niektorí sa zúčastnili aj na organizačných prácach, ako predsedajúci a sekretári jednotlivých zasadnutí, V. Blanár aj ako tlačový referent zjazdu.

Dvaja pracovníci ústavu sa zúčastnili na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov v Berlíne 16.—19. 4. 1968 a predniesli tam referáty. Jeden pracovník sa zúčastnil na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Budyšíne 7.—14. 5. 1968. Jeden pracovník sa zúčastnil na zasadnutí Subkomisie pre slovanský topony-

mický atlas v Lipsku 13.—14. 5. 1968 a predniesol tam referát. Jeden pracovník ústavu sa zúčastnil na jazykovednom rokovaní (10. Sprechwissenschaftliche Tagung) v Erfurte 11.—14. 5. 1968.

Ďalej sa pracovníci ústavu zúčastnili na XIV. Hviezdoslavovom Kubíne, na IV. Štúrovom Zvolene, na konferencii o J. Škultétym v Turč. Tepliciach a na konferencii o spisovnej češtine a jazykovej kultúre.

Dvaja pracovníci ústavu sú členmi Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV, štyria členmi Vedeckého kolégia jazykovedy SAV, jeden tajomníkom tohto kolégia.

Pracovníci ústavu aktívne účinkovali v Pravopisnej komisii, v Ortoepickej komisii a v Onomastickej komisii pri Vedeckom kolégiu jazykovedy a v Dialektologickej komisii a v Komisii pre dejiny slovenčiny pri JÚĽŠ.

Dvaja pracovníci ústavu sú členmi Medzinárodnej komisie pre jazykovednú terminológiu, jeden z nich je členom redakcie terminologického slovníka, jeden pracovník ústavu je členom Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov, jeden pracovník ústavu je členom Medzinárodného komitétu pre vyučovanie cudzích jazykov. Jeden pracovník ústavu je poverený zorganizovať medzinárodnú komisiu pre lexikológiu pri Medzinárodnom komitéte slavistov.

Jeden pracovník je členom Komisie pre vyučovanie materinského jazyka, dvaja sú členmi Vojenskej komisie MNO pre jazykové otázky, dvaja pracovníci sú členmi Komisie pre názvy obcí pri SNR, jeden členom Komisie pre zahraničných krajanov pri Historickom ústave SAV. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra sa prihlásil za kolektívneho člena Matice slovenskej.

JÚĽŠ spolupracoval s Jazykovedným ústavom Maďarskej akadémie vied na výskume nárečí a archívnych pamiatok. Spolupráca s Rumunskou a Poľskou akadémiou vied viazne.

Dvaja pracovníci ústavu sú členmi Wiener Sprachgesellschaft a dvaja členmi Societas Linguistica Europaea.

Pracovníci ústavu poskytovali odborné porady a expertízy rozličným vydavateľstvám a redakciám, ďalej Úradu pre normalizáciu, Predsedníctvu SNR, Povereníctvu SNR pre spravodlivosť (pri vydávaní Zbierky zákonov), Ministerstvu národnej obrany (s SVI — 16 tohto ministerstva uzavrel dohodu o spolupráci). Ďalej spolupracoval JÚĽŠ s Výskumným ústavom pedagogickým a s Výskumným ústavom zváračským (na úlohe *Matematické metódy vo zváraní*).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra účinne popularizuje výsledky svojho bádania v oblasti jazykovej kultúry. Pracovníci ústavu vedú Jazykovú poradňu Čs. rozhlasu, jazykové rubriky v tlači (Pravda, Večerník, Ľud), uverejňujú príspevky v iných novinách, príležitostne prispievajú vedecko-populárnymi článkami do kultúrnych týždenníkov (Kultúrny život, Nové slovo). V spolupráci s bratislavským Mestským domom kultúry a osvety sa organizuje cyklus besied o slovenčine — doteraz 9 besied. Pracovníci ústavu prednášali na rozličných školeniach učiteľov (najmä na okresných konferenciách slovenčinárov), v SPN, v rozličných MOMS.

Veľkú aktivitu vyvinul ústav v presadzovaní zákona o slovenčine.

Koncom roku 1968 bolo v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra 44 pracovníkov, z toho 5 doktorov vied a 16 kandidátov vied (resp. 4 profesori a 3 docenti), 14 odborných pracovníkov vysokoškolákov a 8 technických pracovníkov, 3 aspiranti (interní). Rozvoj ústavu je v porovnaní s r. 1967 nepatrný (o troch pracovníkov).

R. 1968 sa pokračovalo vo všetkých plánovaných štátnych a ústavných úlohách. Z toho vidieť, že tieto úlohy sú pre našu spoločnosť potrebné a že vcelku zodpovedajú súčasným požiadavkám spoločnosti na výskum slovenského jazyka. V zhode s tým je aj celková orientácia ústavu na dva hlavné smery: vedecký výskum a jazyková kultúra.

J. Horecký

Rozhlas a slovenčina

Rok 1968 bol jubilejným rokom pre dejiny spisovnej slovenčiny i pre dejiny slovenskej jazykovedy. Päťdesiat rokov slobodného života slovenského národa v Československej republike je aj obdobím slobodného vývinu spisovnej slovenčiny ako jednotného dorozumievacieho prostriedku vyhovujúceho všetkým potrebám vyspelej modernej spoločnosti. V roku 1968 sme si zároveň pripomenuli 25. výročie vzniku Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (pôvodne Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení, neskôr do r. 1967 Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied), ktorý sa postupne stal najzávažnejším strediskom všestranného výskumu slovenského jazyka (súčasného spisovného jazyka, dejín slovenského jazyka a slovenských nárečí), uskutočňovaného tzv. tradičnými aj najmodernejšími matematickými metódami (v oddelení matematickej jazykovedy).

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV spolupracuje pritom s početnými kultúrnymi inštitúciami najmä v oblasti jazykovej kultúry. Stála spolupráca je medzi ústavom a Československým rozhlasom v Bratislave. Pracovníci ústavu pravidelne odpovedajú na otázky poslucháčov rozhlasu v relácii Jazyková poradňa, vysielanej od roku 1952 pravidelne tri razy týždenne, dnes dva razy týždenne (s dvoma reprízami). Z príspevkov, ktoré odzneli v tejto relácii v rokoch 1952—1966, bolo už zostavených päť knižných výberov (vyd. Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave 1957, 1960, 1964, 1966, 1968). Na početné ďalšie dotazy poslucháčov rozhlasu týkajúce sa jazykových otázok odpovedajú pracovníci ústavu písomne. Spolupráca oboch týchto inštitúcií sa sľubne rozvíja napr. aj pri výskume zvukovej stránky spisovnej slovenčiny (nahrávky správnej výslovnosti, ukážok z nárečí a pod.) a pri tvorbe iných rozhlasových relácií.

Spoluprácu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV s Československým rozhlasom v Bratislave zhodnotil pri príležitosti 10. výročia začatia vysielania relácie Jazyková poradňa G. H o r á k na stránkach tohto časopisu (*Desať rokov spolupráce Ústavu slovenského jazyka s Čs. rozhlasom*, SR 27, 1962, 366—369). Pri príležitosti spomenutých dvoch jubileí vysoko hodnotí túto spoluprácu riaditeľ Československého rozhlasu na Slovensku Andrej S a r v a š v liste zaslanom vedeniu ústavu. List zároveň ukazuje, že úsilie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra na poli rozvoja slovenského jazyka a rozvoja slovenskej jazykovedy sa stretáva v našej kultúrnej verejnosti s dobrým ohlasom. Uverejňujeme ho v plnom znení so želaním, aby sa takáto dobrá spolupráca rozvinula aj medzi JÚ SAV a inými kultúrnymi a kultúrnopolitickými inštitúciami.

Päťdesiat rokov spisovnej slovenčiny v Československej republike a dvadsiate piate výročie vzniku Vášho ústavu sú pre nás vítanou príležitosťou pozdraviť kolektív pracovníkov a vysloviť Vám vďaku a uznanie za prácu, ktorú už štvrť storočia

vykonávate v prospech a na úžitok našej národnej reči. Váš zástoj strážcu a zveľaďovateľa jazykovej kultúry v najširšom zmysle slova je nám blízky už aj preto, že ako kultúrnopolitická inštitúcia, prihovárajúc sa denne státisícom poslucháčov, opierame sa o silu živého slova, ktoré je aj predmetom Vášho vedeckého výskumu a bádania z teoretickej i praktickej stránky.

Vysoko si vážime, že po období nezdravých a nežičlivých prúdov v našej jazykovede v Tézach o slovenčine vyzdvihujete slovenský jazyk ako základný a rozhodujúci atribút slovenského národa, ktorý nás reprezentuje a zjednocuje, že jednoznačne odmietate umelé zbližovanie a takisto aj umelé odďaľovanie slovenčiny a češtiny, že obhajujete právo spisovnej slovenčiny plniť funkciu štátneho jazyka a že presadzujete vydanie osobitného zákona o slovenčine, v ktorom by sa zakotvila nielen rovnoprávnosť češtiny a slovenčiny v ČSSR, ale aj morálna zodpovednosť slovenskej verejnosti za používanie slovenčiny vo všetkých úsekoch verejného života a za jej rozvoj a kultúrnu úroveň. Vonkajším znakom tohto Vášho nového prístupu k otázkam slovenského jazyka a novej koncepcie slovenskej jazykovedy je dozaista aj premenovanie Vášho ústavu na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.

Dovoľujeme si Vás ubezpečiť, že rozhlas ako komunikatívny prostriedok so širokým dosahom pôsobnosti nechce byť iba pasívnym registrátorom Vašich snažení, ale že sa bude usilovať o ich aktívne realizovanie jednak informovaním verejnosti o Vašej činnosti, jednak väčšou starostlivosťou o úroveň jazyka vo svojich programoch, aby bol vždy dobrou školou slovenčiny pre svojich poslucháčov.

V tejto súvislosti prichodí nám spomenúť i dlhoročnú vzornú spoluprácu s Vašimi vedeckými a odbornými pracovníkmi, ktorí pravidelne prispievajú do rozhlasovej Jazykovej poradne. Svojimi príhovormi, poúčaním o zákonitostiach spisovnej slovenčiny, pôsobia priamo na jazykové povedomie našich poslucháčov, vzbudzujú v nich národnú hrdosť a úctu k rodnej reči a popritom pomáhajú naprávať chyby a nedostatky v našej vlastnej jazykovej praxi. Jazyková poradňa je už dnes organickou súčasťou rozhlasového programu a má široký okruh poslucháčov medzi mládežou i dospelými. Veríme, že naša plodná spolupráca sa bude aj naďalej úspešne rozvíjať a že rozhlas sa stane Vaším výdatným a spoľahlivým pomocníkom pri plnení jednej z Vašich a napokon i našich úloh: dvíhať jazykovú kultúru — významnú zložku národnej kultúry.

Súčasný obrodný pohyb v našej spoločnosti dáva nádej, že v procese všeobecnej rehabilitácie aj slovenčine sa prinavráti to miesto v hierarchii národných hodnôt, ktoré jej právom prináleží, a že aj slovenská jazykoveda získa postavenie uznávanej a váženej vedeckej disciplíny medzi spoločenskovednými odbormi. Táto perspektíva — oživený záujem o problémy slovenčiny nasvedčuje, že reálna — nech je Vám odmenou i povzbudením do práce pri dvadsaťpäťročnom jubileu Vášho ústavu.

Zo svojej strany pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV chcú pracovníkov Československého rozhlasu na Slovensku, ako aj našu širšiu kultúrnu verejnosť aj touto cestou ubezpečiť, že v nových štátoprávnych pomeroch budú maximálne využívať všetky možnosti na ďalší rozvoj slovenského spisovného jazyka, jeho upevnenie a rozšírenie v celej našej spoločnosti, a podstatnou mierou budú prispievať k zvyšovaniu úrovne sľubne sa rozvíjajúcej slovenskej jazykovedy, ktorá si postupne získava dobrý zvuk aj v medzinárodných reláciách, najmä slavistických. K tomu chce prispievať aj Slovenská reč ako jediný odborný časopis venovaný výlučne vedeckému štúdiu slovenského jazyka a jeho kultúre.

Ľ. Dvonč

W. Dressler, *Studien zur verbalen Pluralität. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen.* Wien 1968, 254 strán

Ako ukazuje titul i podtitul Dresslerovej práce, predmetom výskumov je sloveso, presnejšie slovesná pluralita, vidovosť slovies a spôsob slovesného deja v širokom chápaní, a to na báze porovnávacej a konfrontačnej.

Šírka a hĺbka problematiky je určená rozpätím lingvistických záujmov autora i obrovským množstvom a rozmanitosťou materiálu, ktorý autor pozbieral a podrobil analýze. Preto ani tak veľmi neprekvapuje, hoci v inom prípade by tak bolo, že sa k slovesu latinskému, chetitskému, litovskému, starogréckemu i novogréckemu, ruskému i gruzínskemu, navaho atď. (spolu vyše 40 jazykov — str. 91) priraďuje aj slovenské sloveso s bohatosťou vidových foriem i s neobyčajne zaujímavou vidovou problematikou. Nepochybujeme o tom, že u nás táto problematika bude dlho čakať na také podrobné a všestranné spracovanie, aké sa spôsobom slovesného deja a vidovosti slovies z najrozličnejších jazykov dostalo v práci W. Dresslera.

Celá práca je rozdelená do troch častí (okrem úvodných slov). Prvú tvorí všeobecná časť *(I. Allgemeiner Teil)*, ktorú autor venuje riešeniu najvšeobecnejšej problematiky tzv. slovesnej plurality, podáva históriu danej problematiky, porovnáva ju s pluralitou menných kategórií (substantív), vydeľuje typy, podtypy a odtienky slovesnej plurality atď. Táto časť diela je pre nás najzaujímavejšia (str. 21—101) a vyznačuje sa okrem vysokej teoretickej úrovne i tým, že autor tu zaznamenáva veľké množstvo odbornej literatúry, hodnotí ju, vyrovnáva sa s ňou kriticky a podáva tak prehľad doterajších výskumov z oblasti pojmov: vid (Aspekt), spôsob slovesného deja (Aktionsart), slovesná intencia (Verbalcharakter) od čias, keď sa v lingvistickej literatúre tieto pojmy nerozlišovali, až podnes.

Slovenský materiál tvorí samozrejme v práci iba zlomok. Autor sa opiera o príklady čerpané z odbornej jazykovednej literatúry, napr. z prác Isačenkových, z *Morfológie slovenského jazyka*, z Peciarových štúdií, ale aj z priamo získaných informácií — škoda, že sa pri ich uvádzaní dostali do knihy určité chyby (napr. pravopisné, ako je to na str. 83, 89). No nás teší, že sa predsa len dostalo v tomto diele pozornosti aj otázkam slovenského slovesa (str. 59, 67 n., 69 n., 70, 72, 75, 83, 87 n., 91, 229, 234, 264).

Druhú časť práce tvorí štúdia o latinskom historickom infinitíve (*II. Der lateinische historische Infinitiv*, str. 105—155) a napokon tretiu časť tvorí štúdia o chetitskom slovese (*III. Die hethitischen šk-Formen*, str. 159—236). Druhá a tretia časť bude zaujímať odborníkov z príslušných disciplín. Nás, ako sme už uviedli na začiatku, zaujala predovšetkým všeobecná časť, ktorá má podľa našej mienky aj najväčší význam pre ďalší výskum slovesnej problematiky u nás i v reláciách medzinárodných.

Kombinácia troch výskumných metód, ktorými W. Dressler pracuje, a to štrukturálna a typologická (uplatnená predovšetkým v prvej časti práce) a filologická (v druhej a tretej časti), majú, ako upozorňuje na to sám autor (str. 38 n.), popri výhodách aj určité nevýhody. Na jednej strane umožňujú autorovi podať konkrétnu problematiku takou metódou, aká sa mu zdá z hľadiska analýzy problému najzávažnejšia a najvhodnejšia, ktorá prináša najviac informácií pre čitateľa, t. j. ukazuje problematiku všestranne, no na druhej strane vnáša

do diela zdanlivo metodologickú rôznorodosť, čo kladie väčšie nároky na pozornosť čitateľa.

W. Dressler chápe pojem verbálnej plurality široko: ide o takú slovesnú kategóriu, resp. o taký jav, ktorý zahŕňa opakované činnosti, deje, viacfázové deje, deje, ktoré vychádzajú od viacerých subjektov alebo zasahujú viaceré objekty, ktoré vyjadrujú opakovanie (bez presného stanovenia počtu opakovania) alebo rozličné iné odtienky vnútorného členenia, delenia dejového procesu.

Ďalšiu bohatú diferenciáciu verbálnej plurality vysvetľuje W. Dressler „polyvalentnosťou" slovies, možnosťou intezifikácie a rozdelenia (Verteilung) v čase i transpozíciou kategórií substancie a priestoru (Raum) do typicky slovesnej kategórie času (57—58). Väčšinu pozornosti venuje autor sémantickej diferenciácii verbálnej plurality, všíma si napr. takéto vlastnosti: iteratívnosť (a v jej rámci diskontinuatívnosť, repetitívnosť, frekventatívnosť, konatívnosť, alternatívnosť; 62—65); distributívnosť (s odtienkami: subjektová distributívnosť, objektová distributívnosť, sukcesívnosť, reciprocita, kompozitívnosť, disperzívnosť, diverzatívnosť, ambulatívnosť; 66—73); kontinuatívnosť (napr. uzitatívnosť, duratívnosť; 74—76); intenzívnosť a jej odtienky: emfatickosť, augmentatívnosť, kompletívnosť, akceleratívnosť, retardatívnosť, pluralis maiestaticus, exageratívnosť, pejoratívnosť, aseveratívnosť a atenuatívnosť (77—83).

Charakteristika formálnych znakov slovesnej plurality, keďže ide o množstvo jazykov, je azda až priveľmi všeobecná a bude ju treba rozpracúvať a systémovo podchytiť v každom príslušnom jazykovom systéme. V tejto práci urobil autor prvý krôčik, podal riešenie v náznaku a vlastný výskum odkázal príslušným jazykom (84—95).

V týchto súvislostiach sa však núka aj otázka, či tak široko chápaná slovesná (verbálna) pluralita nie je iba teoretický postulát, ktorý pre systematický výskum konkrétnych jazykov zo synchrónneho i diachrónneho aspektu nemá taký veľký význam, ako by sa na prvý pohľad zdalo. V každom konkrétnom jazykovom systéme má totiž vždy špeciálne postavenie, rozsah i funkcie každá jednotlivá zo skúmaných kategórií: kategória vidu, spôsobu slovesného deja i charakteru slovesa (intencia, valencia atď.). V tak široko koncipovanej práci, akou je Dresslerova monografia, zanikajú relácie skúmaných kategórií k ostatným slovesným i neslovesným (nominálnym) kategóriám. No napriek tomu porovnanie bohatého a rozmanitého materiálu — ako ho podal autor — ukazuje i veľké výhody takéhoto spracovania: rôzne stupne gramatikalizácie, tendencie smerujúce ku gramatikalizácii, nové chápanie a vysvetľovanie slovenských javov na pozadí cudzích, inorečových javov (napr. slovenské iteratíva), nové osvetlenie vzťahu nominálnej a verbálnej plurality (ktorá sa donedávna spomínala iba v daktorých afrikanistických prácach) atď.

Ostáva nám preto privítať podnetnú a zaujímavú prácu W. Dresslera a zároveň vysloviť želanie, aby sa čím skôr na takej teoretickej úrovni a tak hlboko spracovala i zložitá problematika slovenského slovesa.

M. Ivanová-Šalingová

Šachová terminológia. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1968, 193 strán

Ako sa dozvedáme z úvodu, prvé dielo vo svetovej literatúre venované výlučne šachovej terminológii vyšlo roku 1957 v Bulharsku (*Terminologia na šachmatnata igra* od A. K i p r o v a). Prítomná práca je omnoho obšírnejšia a prepracovanejšia najmä na úseku kompozičného šachu a exošachu (rozprávkového, neortodoxného šachu). Je výsledkom viacročnej práce Komisie pre šachovú terminológiu, zriadenej pri Ústave slovenského jazyka SAV (dnešnom Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV) 21. 12. 1957. Obsahuje 1299 pojmov s pripojenou definíciou, pričom sa nevyčerpávajú všetky šachové názvy; napr. v názvosloví kompozičného šachu a exošachu chýbajú mnohé špeciálnejšie termíny. Heslá sú rozdelené do štyroch kapitol: všeobecná časť, hraný šach, kompozičný šach a exošach. Názvy sú usporiadané systematicky. Na ilustráciu a lepšie pochopenie niektorých termínov je pripojená kapitola s vysvetlivkami a diagramami.

V šachovej terminológii možno pozorovať viaceré vyhranené typy termínov. Charakteristické sú napr. pomenovania niektorých kameňov podľa mien osôb: *kráľ, dáma, strelec, jazdec, pešiak;* v neortodoxnom šachu sú početné kamene pomenované podľa mien osôb alebo zvierat, napr. *vezír, ťava, žirafa, zebra, cárica, princezná, tátoš, cvrček, kobylka, čínsky pešiak, drak, (odrazový) strelec, jež, kráľ.* Na označenie spôsobu, systému hry sa často využívajú termíny, v ktorých podstatné meno býva bližšie určené privlastňovacím prídavným menom utvoreným od mena osoby (alebo určené tvarom 2. pádu osobného mena v tejže funkcii), napr. *Marshallov útok, Traxlerov systém, Evansov gambit, Ponzianiho hra, Opočenského-Najdorfov systém, Sokolského hra, Lačného téma.* Zaujímavé sú v šachovej terminológii slová cudzieho pôvodu. Vyskytujú sa tu popri slovách latinského alebo gréckeho pôvodu, bežných aj v iných terminológiách, niektoré ojedinelé termíny talianskeho pôvodu *(fianketo),* francúzskeho *(pièce touchée)* alebo anglického pôvodu *(stonewall);* v neortodoxnom šachu sú zas početne zastúpené slová z východných jazykov, najmä čínštiny, napr. *fers, mao (veľký mao), moa, pao, vao, leo, hsiang čchi* (popri názve *čínsky šach*), *čaturanga, munfarid, čatrang, šatrandž, tabía, mansúba, dababa.*

Nemienime tu však podávať charakteristiku tejto terminológie. Svoju pozornosť chceme venovať pripomienkam k niektorým termínom, resp. spracovaniu šachovej terminológie v posudzovanej publikácii.

Synonymné termíny sa uvádzajú popri sebe so znamienkom rovnosti, napr. *koncovka = koncová hra, záverečné postavenie = konečné postavenie, šach = hra v šachy = šachová hra.* Rovnaké spracovanie nachádzame napr. aj v prípadoch *FIDE = Fédération Internationale des Echecs = Medzinárodná šachová federácia, ICCF = International Correspondence Chess Federation = Medzinárodná korešpondenčná šachová federácia, CICE = Commission International pour Composition des Echecs = Medzinárodná kompozičná komisia,* teda skratky a plného názvu inštitúcie (pričom ide ešte o medzinárodný názov na jednej strane a o slovenský preklad názvu na druhej strane). Podľa našej mienky by bolo vhodnejšie napr. takéto spracovanie: *ICCF — International Correspondence Chess Federation (Medzinárodná korešpondenčná šachová federácia),* ktoré by správnejšie ukázalo vzťah skratky a plného medzinárodného názvu a príslušného prekladu. Neobvyklé je použitie znamienka rovnosti v prípade: *NN = amatér,* kde slovo *amatér* označuje hráča, ktorého meno sa nezachovalo. Pri

termíne *pièce touchée* sa vo výklade uvádza: *doslovný preklad: doktnutý kameň*. Nazdávame sa, že by sa tento doslovný preklad mohol používať ako domáci termín, pendant cudzieho pomenovania, teda rovnako, ako je to napr. pri *j'adoube = opravujem*. Na str. 26 je dvojica *forsírujúci manéver = vynucujúci manéver*, v ktorej sa na prvom mieste uvádza termín s prídavným menom cudzieho pôvodu. Naproti tomu v dvojici *vynútený ťah = forsírovaný ťah* je opačné poradie. Podobne sa tu uvádza napr. *stĺpec = vertikála, rad = horizontála*, kde na prvom mieste je domáci výraz, ale už napr. *diagonála = uhlopriečka* s cudzím výrazom na prvom mieste. Ak je plný synonymný vzťah medzi týmito termínmi, potom sa mohli jednotne uvádzať, napr. s domácim výrazom na prvom mieste a s cudzím na druhom alebo opačne. Alebo vyjadruje spomínané poradie bežnú prax pri používaní domácich a cudzích termínov? Istá nejednotnosť je aj pri termínoch, ktoré sa používajú na označenie rozdelenia šachovnice. Tak termíny *stred šachovnice* a *okraj šachovnice* obsahujú aj slovo *šachovnica* v tvare gen. sg., kým ostatné termíny na označenie stĺpcov alebo polí sú bez tohto tvaru, napr. *kráľovské krídlo, dámske krídlo, širšie centrum, centrum, línia, rad = horizontála, diagonála = uhlopriečka* atď. Pri synonymných termínoch osobitne možno upozorniť napr. na prípady typu *koncovka = koncová hra*, kde sa na prvom mieste uvádza jednoslovný kondenzovaný výraz *koncovka*, kým dvojslovný výraz *koncová hra*, kondenzáciou ktorého výraz *koncovka* vznikol, je na druhom mieste. Ako je známe, v odbornej reči sa obvykle používajú dvojslovné výrazy typu príd. meno + podst. meno, kým jednoslovné, kondenzované výrazy sú typické pre hovorový jazyk, napr. *operačná sieň — operačka, zasadacia sieň — zasadačka*. V šachovej terminológii je však veľký počet výrazov na *-ka*, napr. *miniatúrka, simultánka, mereditka, minimálka*, a aj v terminológiách iných hier býva tento typ pomenovaní veľmi silno zastúpený, napr. v krížovkárstve a hádankárstve (pozri napr. J. S a b o l, *K pomenovaniam hádaniek v Slovníku slovenského jazyka*, SR 29, 1964, 88—89), a tak aj termín *koncovka* sa dnes uplatňuje v šachovej terminológii ako bežný výraz. Ale už napr. v prípade termínov *tempovka — tempový ťah* ide o dva rozdielne termíny, nie o synonymné výrazy (*tempovka* „problém, v ktorom sa po úvodníku dostáva čierny do nevýhody z ťahu", *tempový ťah* „ťah, ktorého cieľom je ťahová povinnosť súpera bez podstatnej zmeny postavenia"), hoci na pohľad sú podobné ako termíny *koncovka — koncová hra*. Tu je pochopiteľne isté nebezpečenstvo v možnosti stotožnenia termínov *tempovka* a *tempový ťah* ako synonymných výrazov.

Inak synonymných termínov vcelku nie je veľa, ak, pravda, berieme do úvahy skutočnosť, že niektoré synonymné výrazy sa odmietajú ako nesprávne, napr. *jazdec — nespráv. kôň*; *pešiak — nespráv. pešec, pión, sedliak*; *dáma — nespráv. kráľovná*; *veža — nespráv. bašta*; *strelec — nespráv. bežec*. Nesprávnych termínov je azda najviac pri pomenovaniach kameňov. Pritom treba zreteľne rozlišovať viacero skupín nesprávnych termínov. Pri niektorých ide len o prostý výber jedného termínu z viacerých pomenovaní, proti ktorým z hľadiska jazykovej správnosti nemožno nič namietať, napr. *dáma — kráľovná, strelec — bežec, veža — bašta, jazdec — kôň* atď. Iného charakteru sú dvojice typu *matovať — matiť, remíza — remis*, najmä však *výhodová partia — partia s fórom*, v ktorých výrazy uvádzané na druhom mieste predstavujú výrazne hovorové prvky, nevhodné v terminológii. Podobne napr. aj výraz *pešec* sa zreteľne pociťuje ako nevhodný v terminológii, kým výraz cudzieho pôvodu *pión* sa už dnes bežne nepoužíva, hoci inak nemožno proti nemu zásadne nič

namietať (početné slová cudzieho pôvodu sa v našom jazyku, najmä v terminologických sústavách, používajú bez akéhokoľvek obmedzenia). Podobne sa ako nesprávny pociťuje nemecký výraz *Zugzwang*, hoci už napr. v prípade synonymnej dvojice *stonewall — kamenný múr* sa výraz cudzieho pôvodu (v tomto prípade anglického) uvádza dokonca na prvom mieste. Myslíme, že aj tu by sa mohol v slovenčine používať záväzne iba termín *kamenný múr*, lebo pri používaní termínu *stonewall* sú v praxi akiste ťažkosti s jeho výslovnosťou a pravopisom (ide o nezdomácnené slovo cudzieho pôvodu).

Teraz si povšimneme jednotlivé termíny z hľadiska správnosti.

Podoba príd. mena *springský (cambridgesko-springský variant)* nevyhovuje. Podobne ako je *Hamburg — hamburský, Peking — pekinský*, má byť aj *Spring — springský*. Termín *amazónka* sa tu uvádza s dĺžkou, hoci v spisovnej slovenčine slovo *Amazonka*, resp. prenesené *amazonka* sa používa s krátkym o (pozri *SSJ I*, Bratislava 1959, 28). Za zbytočné pokladáme skracovanie slova *ľubovoľný* na *ľub.*, ako je to na str. 86, najmä keď sa to nerobí inde (pozri na tejže strane). Problematická je podoba *Wadeov* v termíne *Wadeov variant*. Ak sa koncové *-e* vyslovuje, potom by tu mal byť tvar *Wadeho*, ak sa však *-e* nevyslovuje, má sa podľa platných pravopisných poučiek v privlastňovacom príd. mene vynechať.

Jazykovo je značne neobvyklý, aj keď dobre utvorený termín *napádnik (protinapádnik, ultranapádnik)*, najmä pre blízkosť k výrazu *nápadník*. Ide o výraz zo série termínov pre podmienkové problémy, utvorených príponou *-ík*, resp. *-ník*, napr. *maximálnik, minimálnik, ďalekoťažník, konzekventník, prenasledovník* atď. Na str. 24 sa v termínoch *algebraická notácia* a *úplná a skrátená algebraická notácia* používa podoba príd. mena *algebraická*, kým vo výklade týchto termínov nachádzame podobu *algebrická (algebrická notácia, úplná algebrická ntácia)*. Zaujímavý je aj pomer termínov *téma A, B, C, D, E* s pripojením abecedného označenia za výraz *téma* a termínov *A-šachovník, B-šachovník, C-šachovník, A-berník, B-berník, C-berník*, v ktorých sa abecedné označenia spájajú do jedného výrazu s podstatným menom pomocou spojovníka. Je otázne, či sa tieto podoby termínov nemohli zjednotiť. Na rozdiel od termínov *Marshallov útok, Worallov útok, Rubinsteinov protiútok*, v ktorých podst. meno *útok (protiútok)* je bližšie určené privl. príd. menom odvodeným od mena osoby, v termíne *útok Maxa Langeho* sa vyskytuje spojenie rodného mena a priezviska v polohe genitívneho prívlastku. Analogicky podľa uvedených termínov mala by aj tu byť podoba *Langeho útok*, podobne ako je napr. *Ponzianiho hra, Kieseritzkého gambit* a pod.

Na str. 105 nachádzame termín *klokan*. Slovník slovenského jazyka síce slovo *klokan* pripúšťa, ale inak sa v slovenskej odbornej terminológii dáva prednosť cudziemu slovu *kenguru*, resp. tvaru *kengura* ako zdomácnenému.

V príručke sa správne uvádzajú životné podoby jednotlivých názvov kameňov pomenovaných podľa mien osôb, napr. *rovnakofarební strelci* (22.5.5), *rôznofarební strelci* (22.5.6), *visiaci pešiaci* (22.5.13), *dvaja pešiaci* (22.5.13; 22.5.14), *traja pešiaci* (22.2.15), *blokovaní pešiaci* (22.5.18), *pešiaci* (22.1.5). Na správnosť týchto podôb sme upozornili v príspevku *Skloňovanie názvov šachových figúr pomenovaných podľa mien osôb alebo zvierat mužského rodu* (Slovenské odborné názvoslovie 8, 1960, 28—32) a v príspevku *Používate správne názvy šachových figúrok?* (Jazyková poradňa 3, Bratislava 1964, 138).

Všimnime si ďalej tvary trpného príčastia v termínoch *vyhrané postavenie, teoreticky vyhrané postavenie, prehrané postavenie*. Sú tu tvary na *-ný*, hoci

pri slovesách *vyhrať, prehrať, zahrať, obohrať, prihrať* atď. sú dnes častejšie tvary s príponou *-tý* (pozri v mojich štúdiách *Trpné príčastie slovies vzoru volať a rozumieť*, SR 26, 1961, 6—17; *Trpné príčastie slovies vzorov biť, vidieť, česať a držať*, SR 27, 1962, 212; *On the Formation of Passive Participle in Literary Slovak*, Recueil linguistique de Bratislava II, Bratislava 1968, 124—127). Ale napr. na str. 40 vo výklade termínu *dues ex machina* sa už používa tvar *prehratý (v postavení zdanlivo už prehratom)*.

Pri termíne *problémista* (31.12) sa v poznámke pod čiarou upozorňuje, že tento termín sa často používa aj vo význame „skladateľ". Termín *skladateľ* spolu so synonymným výrazom *autor* sa uvádza pod č. 31.6.33, tu sa však na používanie výrazu *problémista* v rovnakom význame neupozorňuje. Pritom zo samotnej formulácie o používaní termínu *problémista* vo význame „skladateľ" nie je úplne jasné, či sa má alebo nemá v tomto význame používať. Podľa spracovania sa ukazuje, že sa takto nemá používať, ale to sa malo výrazne naznačiť v spracovaní termínu *skladateľ = autor*.

Niektoré výklady termínov pokladáme za nedostačujúce z hľadiska používateľa, ktorý nie je hlbšie oboznámený s pravidlami a dejinami šachu. Napr. termín *nesmrteľná partia* (21.2.10) sa vykladá ako partia Andersen-Kieseritzky, Londýn 1851. Nie je jasné, v čom spočíva nesmrteľnosť tejto partie, prečo práve táto partia bola označená ako nesmrteľná. Podobne je nedostačujúci výklad niektorých termínov na označenie šachových škôl. *Talianska škola* (33.1.12) sa charakterizuje ako štúdiová škola 17. stor., ktorej hlavným predstaviteľom bol A. Salvio, *novotalianska škola* (33.1.13) ako štúdiová škola z druhej polovice 18. stor., ktorej hlavným predstaviteľom bol E. del Rio, *prechodná škola* (33.1.3) ako úlohová škola na prechode medzi starou školou a ostatnými úlohovými školami 19. stor., atď. Chýba vystihnutie podstaty danej školy. Správne sú definované niektoré iné školy, napr. *anglická škola* (úlohová škola 19. stor. zdôrazňujúca členenie kombinácie na varianty, pestrosť motívov a presnosť riešenia; uplatňovala sa predovšetkým v dvojťažkách a trojťažkách), *nemecká škola, česká škola, americká škola, strategická škola, novonemecká škola = logická škola* atď.

Časť výsledkov práce tejto komisie bola už predtým publikovaná (*Zo šachovej terminológie*, Slovenské odborné názvoslovie 6, 1958, 231—236, 265—267). V porovnaní s pôvodným návrhom zisťujeme tu niektoré zlepšenia. Napr. v pôvodnom návrhu je *fianchetto = fianketo, fianchetovať, fianchetovaný strelec;* v knižnom vydaní je *fianketo (protifianketo), fianketovať, fianketovaný*. V pôvodnom návrhu sa uvádza: *pešiak*, nespr. *pión, pešec*, v novom vydaní je pridaný ako nesprávny aj výraz *sedliak*. V pôvodnom návrhu sa popri skratke slova *nesprávny (nespr.)* používala aj skratka slova *nevhodný*, napr. *remíza, nevh. remis*. V novom vydaní sa podoba *remis* označuje ako nesprávna. Problematické je však rozlišovanie slov *centrum* a *stred*. V pôvodnom spracovaní sú slová *centrum* a *stred* synonymné v troch významoch, v novom spracovaní je rozdiel medzi *stredom šachovnice* (stĺpce d a e) a *centrom* (polia d4, d5, e4, e5). Slová *centrum* a *stred* sa používajú inak ako synonymá, aj keď sa nemôžu vždy používať v tých istých spojeniach, porov. napr. *stred izby, stred mesta — centrum mesta, politické, kultúrne centrum* a pod.

Na Šachovú terminológiu upozorňujeme najmä široké kruhy našich šachistov. Ide o to, aby si osvojili a pri svojej obľúbenej hre používali správnu terminológiu.

L. Dvonč

Travaux linguistiques de Prague. (Études structurales dédiées au VI[e] congrès des slavistes), Academia, Prague 1968. 300 strán

Medzi publikáciami, ktoré jazykovedci venovali VI. slavistickému zjazdu, patrí významné miesto tretiemu zväzku cudzojazyčného neperiodického zborníka *Travaux linguistiques de Prague.*

Ako sa hovorí v redakčnom predslove, československí jazykovedci, ktorí kriticky a tvorivo rozvíjajú základné princípy funkčnej a štrukturálnej jazykovedy, reprezentovanej predvojnovou Pražskou školou, chcú dokumentovať snahu o harmonickú syntézu progresívnych prvkov národných tradícií a pozitívneho prínosu iných lingvistických teórií. Základnú črtu tejto novej syntézy tvorí koncepcia jazyka ako otvoreného, stále sa vyvíjajúceho a funkčne využívaného systému.

Jadrom zborníka sú príspevky súvisiace s tematikou šiesteho slavistického zjazdu. Táto okolnosť je príčinou pomerne značnej rôznorodosti príspevkov nielen čo do tematiky, ale i z metodického hľadiska.

V súlade so súčasnými tendenciami v slavistike na čelné miesto sa dostali príspevky so syntaktickou problematikou. B. Havránek načrtáva niekoľko problémov diachronického výskumu syntaktickej štruktúry, najmä v slov. jazykoch *(franc.)*. Nedávno zosnulý J. Bauer podáva podrobnú klasifikáciu podradených viet v slov. jazykoch *(franc.)*. H. Křížková s použitím generatívnej metódy rieši problém vymedzenia apozície (prístavku) *(rus.)*. Niektorých problémov slovosledu v konfrontačnom aspekte sa dotýka B. Trnka *(angl.)*. O potrebe rozlišovať syntakticko-sémantické pojmy transformácie a translácie uvažuje J. Šabršula *(franc.)*.

V usporiadaní ďalších príspevkov ťažko nájsť nejaké jednotné kritérium. Nasledujú dva dialektologické príspevky. V prvom J. Bělič podáva plastický (s historickou retrospektívou sledovaný i kartograficky zachytený) obraz tvrdého a mäkkého skloňovania substantív na českom jazykovom území *(rus.)*. V druhom S. Utěšený uvažuje o niektorých metodologických problémoch semaziologického výskumu územnej diferenciácie slovnej zásoby *(nem.)*.

Niekoľko ďalších príspevkov je venovaných jednotlivým teoretickým pojmom alebo problémom súčasnej jazykovedy. Sú to Horálkove poznámky k pojmu izomorfie *(nem.)*, Hlavsova logicko-sémantická úvaha o vzťahu jazyka k mimojazykovej skutočnosti *(angl.)*, Kuchařov príspevok o všeobecnej charakteristike pomenovania *(rus.)* a Kocourkova podnetná štúdia o synonymii a sémantickej štruktúre terminológie *(angl.)*. J. Filipec rozvádza podrobnejšie svoje myšlienky o sémantických čiastkových štruktúrach v lexikálnom systéme *(nem.)*.

Problémami vývinu slovnej zásoby sa zaoberajú traja autori: I. Němec sa usiluje presnejšie vymedziť pojem základnej lexikálnej jednotky historickej lexikológie *(angl.)*, V. Blanár sa pokúsil o grafické znázornenie zdomácňovania prevzatých slov v slovenčine *(nem.)*, F. Kopečný uvažuje o niektorých problémoch etymológie gramatických slov a častíc *(nem.)*.

Dvaja autori sa venovali fonologickým problémom: J. Vachek podnetne uvažuje o tzv. prechodných hláskach *(angl. glides)* pri fonologickej analýze *(angl.)*; L. Novák odporúča preniesť do fonológie muzikologické pojmy dominanty a subdominanty *(franc.)*.

Charakter monografickej štúdie má obsiahly príspevok M. Dokulila o pojme konverzie a príbuzných slovotvorných postupoch *(nem.)*.

Rôznorodou tematikou sa zaoberajú autori poslednej skupiny príspevkov. J. Krámský rozoberá výrazové prostriedky určitosti a neurčitosti v rozličných jazykoch *(angl.)*, B. Palek si všíma niektoré problémy nadvetnej syntaxe (odkazovanie) *(angl.)*; E. Beneš sa zaoberá dvoma aspektmi (obsahovým a kontextovým) funkčnej vetnej perspektívy *(angl.)*; V. Skalička píše o mieste inkorporácie v jazykovej typológii *(nem.)*; E. Slavíčková sa pokúsila určiť stupeň príbuznosti (blízkosti) niektorých slovanských jazykov na základe ich morfémovej štruktúry. Zborník uzatvára diskusný príspevok P. Nováka a P. Sgalla o niektorých črtách funkčnej metódy Pražskej školy.

Tematický prehľad 24 príspevkov tretieho zväzku *Travaux linguistiques de Prague* svedčí o tom, aká bohatá paleta problémov zaujíma súčasných členov a nasledovníkov klasickej Pražskej školy. V popredí záujmu sú teraz otázky gramatiky, najmä syntaxe, skúmané tradičnými i modernejšími metódami. Čoraz viac záujmu vzbudzujú aj problémy výskumu slovnej zásoby, skúmané z rozličných aspektov a rozličnými metodickými prístupmi. V posledných rokoch sa začína venovať viac pozornosti doteraz málo preskúmaným problémom tvorenia slov a morfémovej analýzy slov.

Aj tretí zväzok obnovených TLP — podobne ako prvé dva zväzky — dobre reprezentuje československú jazykovedu. Vedeckým redaktorom zborníka bol A. V. Isačenko. Redakčná rada: F. Daneš, K. Horálek, A. V. Isačenko, V. Skalička, P. Trost, J. Vachek.

Š. Peciar

ROZLIČNOSTI

Srdečný pozdrav, ale srdcový infarkt. — Hoci jazykovedci už viac ráz upozorňovali na rozdiel medzi prídavnými menami *srdečný* a *srdcový* a tento rozdiel zaznamenávajú aj normatívne jazykové príručky, stále sa ešte vyskytuje prídavné meno *srdečný* v niektorých spojeniach, v ktorých je náležitá podoba *srdcový*.

Slovník slovenského jazyka uvádza pri adjektíve *srdečný* štyri významy (reprodukujeme ich tu s istými obmenami): 1. láskavý, prívetivý, milý (o človekovi): *s. človek;* 2. úprimný, priateľský, nepredstieraný; láskavý (o prejavoch človeka): *s-á vďaka, s. pozdrav, s. smiech, s-á reč, s. rozhovor, s. list, s-á nálada, s. vzťah;* 3. *expr.* blízky niekomu, milovaný: *Počuješ, druh môj srdečný?* (Sládk.) 4. *zastar.* týkajúci sa srdca, srdcový: *s-á neuróza* (Jégé), *s-á mŕtvica* (Urb.).

V súčasnej spisovnej slovenčine sa adjektívum *srdečný* bežne používa v prvých dvoch významoch. V treťom a štvrtom význame sa pociťuje ako zastarané. Vo vzťahovom význame „týkajúci sa srdca, súvisiaci priamo so srdcom" adjektívum *srdečný* ustúpilo forme *srdcový* (porov. § 65 v *Pravidlách slovenského pravopisu*).

Vzťahové adjektívum *srdcový* sa používa predovšetkým v spojeniach, ktoré vyjadrujú priamu súvislosť so srdcom ako telesným orgánom. Sú to pomenovania srdca alebo jeho častí (napr. *s. sval, s-á komora, s-é chlopne, s-á dutina*) a pomenovania normálnych alebo chorobných funkcií srdca (napr. *s. tep, s-á činnosť, s. kŕč, s-á choroba, s-á chyba, s-á porážka, s. infarkt*).[1]

Okrem toho sa adjektívum *srdcový* používa ako synonymum adjektíva *srdcovitý* vo význame „majúci podobu srdca" (napr. v botanickej terminológii *listy srdcového tvaru, srdcový koreň,* v kartárskej terminológii *srdcové eso, srdcová sedma* ap.). Adjektívum *srdcový* je časté najmä v odbornej terminológii.

Zamieňanie adjektíva *srdcový* adjektívom *srdečný* v niektorých spojeniach podporuje stav v češtine, kde slovenskej dvojici *srdcový — srdečný* zodpovedá dvojica *srdeční — srdečný*. Český tvar *srdeční* sa totiž niekedy mechanicky preberá do slovenčiny v podobe *srdečný*, obdobne ako českým tvarom typu *plicní, krční, nožní, ruční, zubní* zodpovedajú slovenské tvary *pľúcny, krčný, nožný, ručný, zubný* a pod. V češtine sa povie napríklad *srdeční sval, srdeční tepna, srdeční činnost, srdeční infarkt.* V slovenčine máme v obdobných spojeniach, ako sme o tom hovorili vyššie, adjektívum *srdcový, -á, -é.*

Tvar *srdcový* je novší ako tvar *srdečný*. V súčasnom spisovnom jazyku majú

---

[1] Nenáležité je teda spojenie „srdečný infarkt", ktoré sme zachytili v správe ČSTK o smrti izraelského ministerského predsedu L. Eškola z 26. 2. 1969. V tejto správe, vysielanej v rozhlase v slovenskom znení v ten deň napoludnie, sa hovorilo, že príčinou jeho smrti bol „srdečný infarkt". V tej istej podobe správu publikoval napríklad aj denník Smena 27. 2. 1969. Naproti tomu v televíznom spravodajstve, vysielanom 26. 2. 1969 po 16. hodine, hlásateľ hovoril správne o *srdcovom infarkte* L. Eškola.

však oba tvary svoje významové odtienky a svoje okruhy používania, ktoré treba v kultivovaných jazykových prejavoch rešpektovať.

Š. Peciar

Čechy – Česko. – V súvislosti s premenou unitárneho československého štátu na federatívny zväzok dvoch národných štátov, Slovenskej a Českej socialistickej republiky, sa nástojčivejšie ukazuje potreba jednoslovného pomenovania územia, na ktorom sa rozkladá Česká socialistická republika. Túto republiku tvoria Čechy, Morava a Sliezsko ako tzv. historické kraje. Pritom pomenovanie *Čechy* sa používa nielen na označenie „vlastných" Čiech, ale aj na označenie Moravy a Sliezska, napr. *Z programového vyhlásenia predstaviteľky* Čiech (Ľud, 24. 1. 1969, str. 1; Českej národnej rady). Rovnako aj pomenovanie *Morava* sa používa dvojako, t. j. užšie len na označenie vlastnej Moravy, širšie na označenie Moravy a Sliezska, čo veľmi dobre vidieť z názvov dvoch organizácií: *Pionierska organizácia Čiech, Moravy a Sliezska*, ale *Zväz vysokoškolákov Čiech a Moravy*. Teda: *Čechy* 1. Čechy okrem Moravy a Sliezska, 2. Čechy, Morava a Sliezsko; *Morava* 1. Morava okrem Sliezska, 2. Morava a Sliezsko. Takéto používanie názvov *Čechy* a *Morava* kladie značné nároky na používateľa jazyka. Neraz iba zo širšieho kontextu alebo situácie možno presnejšie zistiť, v akom význame sa názov *Čechy* alebo *Morava* používa (ťažkosti sú najmä vtedy, keď sa v texte vyskytuje len samotný názov *Čechy* alebo samotný názov *Morava*).

Tieto ťažkosti s používaním názvu *Čechy* boli zrejme východiskom návrhu J. Bělič a v časopise Naše řeč (*Čech – Česko?*, Naše řeč 49, 1968, 299–301) na používanie jednoslovného pomenovania pre Čechy, Moravu a Sliezsko. Analogicky podľa názvov *Slovensko* (príd. meno *slovenský*), *Rusko* (príd. meno *ruský*), *Holandsko (holandský), Maďarsko (maďarský), Poľsko (poľský)* atď. navrhuje J. Bělič používať názov *Česko* (príd. meno *český*) ako spoločný názov pre Čechy, Moravu a Sliezsko, resp. Čechy a Moravu. Takýto názov sa už nezriedka, ako to pripomína J. Bělič v cit. príspevku, v minulosti používal, aj keď nie vždy na označenie Čiech, Moravy a Sliezska, ale len Čiech. „Není sporu, že výraz *Česko* by svému účelu mohl dobře sloužit, protože by byl jednoznačný a výstižný. Záleží jenom na tom, zdali se pro něj rozhodneme," končí svoj príspevok J. Bělič.

Běličov návrh mal živú ozvenu. Pod spoločným názvom *Česko, anebo Čechy* prináša časopis Výber (roč. 2, 1969, č. 6, str. 11–12) príspevok V. Křístka *O název naší vlasti* (publikovaný najprv v 6. čísle pražských Učiteľských novín z r. 1969) a S. Trávníčka (pod rovnakým názvom v 9. č. tohože časopisu). V. Křístek vyslovuje tento názor: „Je-li dnes každému uživateli českého jazyka běžné, že slova *Čech* a *český* mají dvojí význam, pak by snad bylo možné rozšířit tuto paralelu i na pojmenování *Čechy* a užívat ho rovněž v dvojím významu." V. Křístek pritom spomína vo svojom príspevku ohlas I. Mikšoviča *Má vlast se jmenuje Česko?* (Práca č. 15/1969), v ktorom sa názov *Česko* odmieta. S. Trávníček naproti tomu je proti používaniu „starého dobrého názvu *Čechy*" ako označenia celej Českej socialistickej republiky. „Domnívám se, že by zdvojený význam pojmu *Čechy* přinesl více komplikací než užitku." S. Trávníček popri podobe *Čechy* spomína aj formy *Česko, Češsko, Čechie*, pričom pripúšťa možnosť používania aj iných podôb. Odporúča používať „nejvhodnější z nich z hlediska obecného používání a jazykové ústrojnosti".

Ak by sme používali názov *Česko*, ako to navrhuje J. Bělič, mal by tento názov tú výhodu, že by sa svojím tvorením zhodoval s tvorením názvu *Slovensko* – bol by rovnako utvorený príponou *-sko* ako názov *Slovensko* a dostatočne by sa líšil od pomenovania *Čechy*, ktoré by sa mohlo záväzne používať len na označenie „vlastných" Čiech. Ale isté ťažkosti ešte neodpadajú. Máme tu na mysli používanie príd. mena *český* k názvu *Čechy* aj k názvu *Česko*. Ak by aj príd. mená mali byť jednoznačné alebo aspoň jednoznačnejšie, mali by mať rozdielnu podobu podľa toho, či ide o príd. meno k názvu *Čechy* alebo k názvu *Česko*. S istým nábehom k takejto diferenciácii príd. mien sa stretávame pri príd. menách *valašský* a *valaský*. Ako sa uvádza v *Slovníku slovenského jazyka V* (Bratislava 1965, 13–14), k podst. menu *valach* máme jednak tvar *valaský*, v ktorom došlo k zjednodušeniu spoluhláskovej skupiny pred príponou *-ský*, jednak tvar *valašský* so zachovanou alternáciou *ch/š* a zachovanou, dobre odlíšenou príponou *-ský* (v tvare *valaský* ide o prekrývanie morfém; p. M. D o k u l i l, *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*, Praha 1962, 139). Tvary *valašský* a *valaský* sa používajú aj k názvu *Valašsko*, pričom tvar *valaský (valaský*[2]) sa v SSJ označuje ako starší. K názvu *Valašsko* sa podľa toho dnes používa príd. meno *valašský*. Ak by sme vyšli z tvarov *valašský* a *valaský* (porov. aj *Lach – lašský, Vlach – vlašský*), dostali by sme aj príd. mená *český* a *češský*. Tvar *češský* by sme používali k názvu *Čechy* a tvar *český* patrí prirodzene k pomenovaniu *Česko*. To by však bolo úplne umelé riešenie, ktoré by sa v praxi sotva ujalo. Pri tvare *češský* musíme brať do úvahy aj skutočnosť, že by sa vlastne pociťoval ako „rusizmus" (porov. rus. *češskij*). Mohli by sme nakoniec podľa dvojice *valašský – Valašsko* utvoriť aj podoby *češský – Češsko* (na označenie Čiech, Moravy a Sliezska; podobu *Češsko* spomína S. Trávníček), ale aj to by boli útvary vopred odsúdené na zánik. S utvorením diferencovaných tvarov príd. mien k názvom *Čechy* a *Češsko*, resp. s utvorením podoby *Češsko* nemožno teda vážnejšie počítať, ak máme na mysli aj ich skutočné používanie v jazykovej praxi.

Poznamenajme, že v Slovenskej reči sa už v 7. roč. písalo o podobe *Česko* (*Čechy, gen. Čiech; Česko, -a*, SR 7, 1938/39, 70), pričom podľa autora (H. B a r t k a) „medzi tvarmi *Česko* a *Čechy* je taký rozdiel ako medzi *Uhry* a *Uhorsko*. Slová *Uhorsko* a *Česko* prevládajú v živej reči, takže hodno im dávať prednosť. Naproti tomu slová *Uhry* a *Čechy* pociťujeme ako archaizmy." Podobe Česko sa tu zrejme dávala prednosť v súvislosti s používaním názvu *Česko-Slovensko* v r. 1938–1939 (za tzv. druhej republiky), v ktorom názov *Česko* bol graficky osobitne vyznačený rovnako ako názov *Slovensko*. Nemožno však tvrdiť, že by v živej reči prevládala forma *Česko* a že by sa podoba *Čechy* pociťovala ako archaizmus (ako je to pri názvoch *Uhorsko* a *Uhry*).

Aj keď uvedením derivátu *Česko* sa neriešia všetky ťažkosti pri označení jednotlivých územných častí Českej socialistickej republiky a ich súhrnnom jednoslovnom označení, možno názov *Česko* kvalifikovať ako prínos z hľadiska vyjadrovacích potrieb jazyka aspoň v tom zmysle, že sa tento názov dá používať ako presné označenie všetkých častí tohto štátu. Vyhneme sa takto explicitným vyjadrovaniam typu *Čechy a Morava*, resp. *Čechy, Morava a Sliezsko*, prípadne označeniam typu *české kraje, české krajiny*, ktoré tiež nie sú vždy presné. Či sa názov *Česko* bude skutočne aj používať, o tom rozhodne len prax používateľov jazyka.

Treba sa ešte stručne dotknúť aj používania názvu *Morava*. V *SSJ VI*, 285 sa Morava stručne určuje len ako krajina v ČSSR. Podľa našej mienky sa po-

menovanie *Morava* bežne chápe na Slovensku ako označenie Moravy aj Sliezska. Sliezsko sa na Slovensku neberie na rovnakej úrovni ako Čechy a Morava, ako jedna z tzv. historických krajín, ale skôr len ako istá menšia oblasť na Morave asi na tej úrovni, ako napr. pomenovanie *Haná* alebo *Valašsko* alebo *Moravské Slovensko*. Pritom Sliezsko nepredstavuje len kraj rozprestierajúci sa na českom území, ale rozprestiera sa na území ČSSR, Poľska a NDR (p. *SSJ IV*, Bratislava 1964, 115). Preto by bolo zbytočné utvárať nový derivát ako súhrnné označenie Moravy a Sliezska, napr. tvar „Moravsko" k príd. menu *moravský* (ako *poľský — Poľsko, slovenský — Slovensko*).

L. Dvonč

Kodaň — Kopenhagen. — V *SSJ VI*, Bratislava 1968, 277 sa zaznamenáva názov dánskeho mesta *Kodaň;* k tomu sa uvádza forma obyvateľského mena *Kodančan*, ženská podoba *Kodančanka* a podoba príd. mena *kodanský*. Na konci hesla je odkaz na formu *Kopenhagen*. Táto podoba je na svojom mieste podľa abecedy spracovaná úplne samostatne podobne ako heslo Kodaň; sú tu formy obyv. mien *Kopenhagenčan, Kopenhagenčanka* a podoby príd. mien *kopenhagenský* a *kopenhagský*. Na konci tohto hesla je odkaz na názov *Kodaň*. Poznamenať treba ešte, že pri názve *Kodaň* sa uvádza aj podoba *København*, kým pri názve *Kopenhagen* sa táto podoba nespomína. Formy *Kodaň* a *Kopenhagen* sa v VI. diele SSJ spracúvajú ako rovnocenné. Toto spracovanie nepokladáme za vyhovujúce.

Podľa našej mienky sa v spisovnej slovenčine bežne používa forma *Kodaň* ako domáca podoba cudzieho názvu *København*. Používa sa v tlači, v rozhlase, v televízii, vo filmovom spravodajstve, v krásnej literatúre. Zato ťažko by sme hľadali doklady na podobu *Kopenhagen*. A tým ťažšie na podoby obyvateľských mien *Kopenhagenčan, Kopenhagenčanka* alebo príd. mena *kopenhagenský* alebo *kopenhagský*. Podobu *Kopenhagen* nemožno podľa nášho pozorovania hodnotiť z hľadiska praxe rovnako ako formu *Kodaň*. Existujú ako bežne používané iba formy *Kodaň — København*, ktoré sú na tej istej úrovni ako formy *Štokholm — Stockholm, Lisabon — Lisboa, Rím — Roma*.

Všimnime si ešte stav v zemepisných atlasoch. *Malý atlas sveta* (Bratislava 1959) na mape č. 85 uvádza podoby *København* a *Kodaň*. Taký istý stav je v 1. slovenskom príručnom vydaní *Malého atlasa sveta* (Praha 1960) alebo v *Školskom zemepisnom atlase sveta*, 8. vyd., Bratislava 1968. Forma *Kopenhagen* sa v nich vôbec nespomína.

Pretože pomer podôb *Kodaň — København* je rovnaký ako pomer foriem *Rím — Roma, Londýn — London* (zdomácnená podoba — pôvodná podoba), mala sa v slovníku uviesť ako základná podoba *Kodaň* (tá sa uvádza) a pôvodná, dánska forma *København* mala byť umiestnená podľa abecedy s odkazom na zdomácnenú podobu *Kodaň* (v SSJ samostatne sa nespomína, azda pre ťažkosti so zaradením, pretože graféma *ø* v slovenčine nie je; mohla sa však uviesť pod *o* alebo za *ö*). Formu *Kopenhagen* nebolo treba spomínať. A ak sa už uviedla, potom by zo spracovania malo byť na prvý pohľad evidentné, že ju nemožno brať na tej istej úrovni ako podobu *Kodaň*.

L. Dvonč

Slovník slovenského jazyka ukončený

Základné lexikografické dielo začalo vychádzať vo Vydavateľstve SAV v roku 1959. Je spracované podľa zásad dnešnej vedeckej lexikografie a zachytáva slovnú zásobu slovenského jazyka. Obsahuje slová nielen štylisticky neutrálne, ale i slová hovorové, nárečové, slangové a celý rad odborných termínov používaných v súčasnej odbornej, vedeckej a populárno-vedeckej literatúre. Používateľ slovníka nadobudne jasnú predstavu o správnom písaní slova podľa zásad Pravidiel slovenského pravopisu, o výslovnosti, ohýbaní a spájaní slova s inými slovami vo vete, o význame slova, jeho synonymách, frazeologických spojeniach a štylistickej hodnote. Každé slovo v každom svojom význame (okrem odborných termínov) je bohato ilustrované typickými slovnými spojeniami. Slovník upozorňuje aj na nesprávne slová a výrazy, ktoré sa častejšie vyskytujú.

Šiesty zväzok uzatvára tento normatívny slovník spisovnej slovenčiny. Obsahuje šesť častí, a to: doplnky k všetkým predchádzajúcim zväzkom, slovenské osobné mená a ich domáce podoby, zemepisné mená a obyvateľské mená k nim, tlačové opravy k predchádzajúcim zväzkom a doslov.

I. zv. (a—k), 816 strán — viaz. Kčs 45,—.
II. zv. (l—o), 648 strán — viaz. Kčs 45,—.
III. zv. (p—r), 912 strán — viaz. Kčs 45,—.
IV. zv. (s—u), 760 strán — viaz. Kčs 45,—.
V. zv. (v—ž), 848 strán — viaz. Kčs 45,—.
VI. zv. Doplnky, 336 strán — viaz. Kčs 45,—.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazy[illegible]ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúr[illegible] jazyka. Ročník 34, 1969, číslo 4. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Ladislava Haplová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 5,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer RK HSVZ čís. 18163/50-II/3.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969.

Kčs 5,—.